

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva

Životné stratégie obyvateľov rómskych osídlení
Zborník vedeckých štúdií

Projekt VEGA 1/0596/10

Nitra 2011

Táto publikácia bola vydaná v rámci realizácie projektu VEGA 1/0596/10 *Volby životných stratégií obyvateľov chudobných a sociálne vylúčených rómskych osídlení.*

Recenzenti:

prof. PhDr. Vasko Kusin, DrSc.

doc. PaedDr. PhDr. Lýdia Lehoczka, PhD.

Autori:

Jurina Rusnáková, Alena Rochovská , Vladimír Klein, Lenka Jalilah
Hrušková, Mária Hamráčková, Marianna Šramková, Peter Pollák

Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa
v Nitre

Publikácia prešla jazykovou korektúrou.

ISBN

978-80-558-0018-9

OBSAH

Príhovor	4
Životné stratégie – teoretické východiská Alena Rochovská	5
Voľby životných stratégií obyvateľov chudobných a sociálne vylúčených rómskych osídlení (VEGA 1/0596/10) Jurina Rusnáková	41
Oblasť edukácie (chudobných) rómskych žiakov – teoretické východiská a analýzy empirických poznatkov Vladimír Klein – Lenka Jalilah Hrušková	95
Analýza životných stratégií Rómov v oblasti zamestnania Mária Hamráčková	142
Využitie sociálnej opory ako jednej zo životných copingových stratégií u rómskeho obyvateľstva Marianna Šramková	176
Vplyv niektorých špecifík marginalizovaných rómskych komunit na voľbu životných stratégií v rómskych lokalitách Peter Pollák	203

Vážené čitateľky, vážení čitatelia,

publikácia, ktorú držíte v rukách je jedným z výstupov projektu VEGA (1/0596/10) s názvom Voľby životných stratégií obyvateľov chudobných a sociálne vylúčených rómskych osídlení. Výskumný projekt bol realizovaný v rokoch 2010 a 2011 a tento zborník obsahuje analýzy a interpretácie rozhovorov uskutočnených v rámci neho. Naším cieľom je šíriť výsledky výskumu tak, aby sa dostali do rúk všetkým záujemcom a prispeli k ozrejmovaniu životných situácií a rozhodovaní chudobných obyvateľov rómskych osídlení.

Zborník obsahuje päť štúdií, ktoré vychádzajú z našich empirických zistení a jednu „teoretickú“ - jej autorkou je Alena Rochovská a vo svojom príspevku predstavuje teórie a výskumy, ktorými sme sa pri konštruovaní nášho zisťovania inšpirovali. V štúdii Juriny Rusnákovej nájdete stručné informácie o projekte, charakteristiku a výber obcí a participantov a zároveň analýzu oblasti hospodárenia skúmaných domácností. Príspevok Vladimíra Kleina a Lenky Jalilah Hruškovej sa zameriava na vzdelávanie a vzdelanie Rómov, Mária Hamráčková analyzovala oblasť zamestnávania. Marianna Šramková vysvetľuje vo svojej štúdii význam a fungovanie sietí pomoci a Peter Pollák sa zameriaval na sledovanie špecifík Rómov a ich vplyvu na životné stratégie. Tak ako v samotnom výskume, aj tu sme sa pokúsili o multidisciplinárny prístup – preto v textoch nájdete reflexie sociologických, psychologických, romologických a pedagogických teórií a zároveň prepojenie na sociálnu prácu a sociálnu politiku.

Ďakujeme všetkým, ktorí boli pri realizácii projektu nápomocní aj napriek tomu, že nepatrili do riešiteľského kolektívu. Vďaka patrí aj všetkým riešiteľom.

Vladimír Klein – Jurina Rusnáková

ŽIVOTNÉ STRATÉGIE DOMÁCNOSTI – TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

ROCHOVSKÁ Alena

Abstrakt

Predložený príspevok poskytuje teoretický pohľad na koncept životných stratégií. Pomocou konceptu Burawoya poukazuje na spôsoby, akými domácnosti a jednotlivci konštruujú živobytie a zdolávajú problémy chudoby v období transformácie na Slovensku.

Kľúčové slová: životné stratégie, hospodárenie, zdroje, domácnosť.

Abstract:

The paper provides a theoretical framework into the concept of livelihood strategies. Based on a Burawoy's theory of assets the paper shows the ways in which households and individuals construct livelihoods and negotiate forms of poverty in the period of transformation in Slovakia.

Key words: livelihood, strategy, assets, household.

Po roku 1989 došlo k výrazným zmenám v slovenskej spoločnosti. Okrem mnohých pozitívnych zmien, ktoré znamenal príchod demokratickej spoločnosti a cesta k trhovému hospodárstvu sa objavilo množstvo negatívnych fenoménov. Dovtedy viac menej rovnostárska socialistická spoločnosť sa začala triedne polarizovať. Popri rozširujúcej sa vrstve bohatých ľudí začala stále viac narastať vrstva chudobného obyvateľstva. S narastajúcimi nerovnosťami sa objavili fenomény ako nezamestnanosť, s ňou súvisiaca chudoba, sociálne vylúčenie. Skupiny obyvateľov (najmä tí bez práce a s nižšou kvalifikáciou) začali čeliť množstvu problémov: ekonomickému úpadku, narastajúcej nezamestnanosti, **POKLESU** životnej

úrovne. Výrazná diferenciácia sa netýkala len samotných obyvateľov, zvýšila sa aj priestorová diferenciácia. Popri prosperujúcich, rozvíjajúcich sa regiónoch sa začali iné regióny marginalizovať s výraznou koncentráciou chudoby. Rozdiely sa prejavujú nielen v miere zahraničných investícií, budovaní infraštruktúry, ale tiež v počte pracovných príležitostí, priemernej mzde, ktoré výrazne ovplyvňujú kvalitu života a možnosti obyvateľov žijúcich v daných regiónoch.

Spoločnosť sa začala diverzifikovať nielen vertikálne, v dôsledku čoho sa začala meniť status a identita obyvateľov, ale aj horizontálne medzi jednotlivými regiónm.

Výrazné zmeny, ktoré v období transformácie nastali, zákonite zmenili ekonomické myslenie ľudí, ktorých konanie ovplyvňovala snaha čo najlepšie sa vyrovnat' s týmito zmenenými podmienkami. Súbor takýchto činností, ktoré smerujú k naplneniu základných podmienok živobytia nazývame aj **životné stratégie**. Bridger a Pine¹ (1998) ich vo svojich prácach označujú aj ako **stratégie prežitia**. Stratégie definujú ako spôsoby, ktorými sa domácnosti (a jednotlivci) vyrovnávajú s ekonomickou núdzou, vyvolanou transformáciou. rôznymi formami chudoby a sociálneho vylúčenia.

Životné stratégie zahŕňajú kombináciu aktivít a výberu, ktoré ľudia prevezmú, aby dosiahli ich životné ciele. Je to dynamický proces, v ktorom ľudia kombinujú rôzne aktivity, aby uskutočnili ich potreby v čase a v rôznom geografickom a ekonomickom priestore, ktoré sa líšia v jednotlivých domácnostiach. (DFID², 2001; Kollmar³, 2002) Spôsob reakcie na sociálnu

¹ BRIDGER S., PINE F. (1998): Surviving Post-Socialism: Local Strategies and Regional Responses in Eastern Europe and the former Soviet Union. Routledge, pp. 240

² DFID (2001): *Sustainable Livelihoods Guidance Sheets*, http://www.livelihoods.org/info/info_guidancesheets.html.

³ KOLLMAR, M, GAMPER, S. (2002). The sustainable livelihoods approach. DSGZ, 2002. Input paper for the Integrated Training Course of NCCR North-South Aeschiried, Switzerland, pp. 11

zmenu ústí do rôznych životných stratégií. (Radičová⁴, 1997) Sú to cieľavedomé aktivity jednotlivca (rodiny), ktorými sa má dosiahnuť v ich spôsobe života stav považovaný v hodnotách daného spoločenstva za najoptimálnejší (Slavkovský⁵, 2005). Termín stratégia je implicitne racionálny plán, ale racionalita môže byť chápaná len vo svojom osobitnom kultúrnom kontexte. (Bridger, Pine, 1998). Stratégia je chápaná ako plány vytvorené v kontexte limitovaných možností, zahŕňajúc kultúrne obmedzenia. Slovo stratégia je atraktívne, pretože sa v nej zdôrazňuje, že individuality a domácnosti tvoria vlastné osudy. „Prežívanie“ je často spojené so stratégiami. Prežívanie je užitočné slovo, pretože môže zahŕňať fyzické a emocionálne zdravie, tak isto ako finančné prežitie a tieto aspekty sú prepojené. (Pickup⁶, 2003) Životná stratégia definovaná Ellis⁷ (2000) je „aktivity, zdroje, a prístupy, ktoré spolu determinujú prínosy, zisky jednotlivcov a domácností. Spája domácnosti a rôzne stratégie ich zamestnaných členov, zahrňujúc základné zamestnanie a iné typy práce (Pickup, 2003). Výraz „stratégie domácností“ navrhuje, že stratégie sú tvorené domácnosťou ako celkom, nie jednotlivcami, ktorí sa podieľajú na domácnosti. Termín sa zameriava na rodové vzťahy, bez ktorých je ťažké pochopiť dynamiku životných stratégií. Mnohé rozhodnutia v domácnostiach sú robené kolektívne. Autori aby sa vyhli nezhodám, že rozhodnutia sú tvorené kolektívne, preferujú použitie termínu „životné stratégie“. (Ellis, 2000). Simon Clarke et al⁸ (1999) používajú stratégie v kontexte pochopenia

⁴ RADIČOVÁ I. (ed.) (1998): Vieme čo odmietame a vieme čo chceme? Zborník záverečných štúdií SOCO projektov. S.P.A.C.E., Bratislava, 207 s. in Beall, Kanji, 1999.

⁵ SLAVKOVSKÝ, P. (2005): Životné stratégie ľudí spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou na Slovensku v 20. a 21. storočí. Slovenský národopis, 02/2005, pp. 119 – 134.

⁶ PICKUP F., WHITE A. (2003): Livelihoods in Postcommunist Russia: Urban/Rural Comparisons. Work Employment Society 17, 419-434.

⁷ ELLIS, F. (2000). Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries, Oxford, Oxford University Press

⁸ CLARKE, S. (2002): Making Ends Meet in Contemporary Russia: Secondary Employment, Subsidiary Agriculture and Social Networks. Edward Elgar:

ako domácností prežívajú alebo zlepšujú ich pozíciu použitím rôznych foriem ekonomík v Rusku. Pre Piirainen a Kolankiewicz⁹ (1997) stratégia je založená na racionálnych kalkuláciách domácností v riskantnom a neurčitom prostredí. Nie je len štruktúrou spoločnosti, trošku neprehľadnou, ale tiež je nejasné, ako môže najlepšie byť skúmaná cez tradičné miery (plat).

Stratégie nie sú len metódou na „prežitie“, ale môžu byť použité ako metódy na zlepšenie stavu domácností, sociálny nárast. Môžu mať rôzne dôsledky v relatívne stabilnej spoločnosti a v nestabilnej spoločnosti, kde sa tradičné formy sociálnej a ekonomickej reprodukcie rušia, môžu sa stať dôležitejšie. Stratégie domácností môžu tvoriť prostredie (Wallace¹⁰, 2002). Gershuny a Pahl¹¹ (1979) zdôrazňujú, že stratégie domácností môžu byť videné v kontexte všeobecnej sociálnej zmeny. Navrhujú, aby stratégie boli metódou pre analýzu sociálnej štruktúry, čo bolo kritizované tými, ktorí sociálnu štruktúru považujú za determinant hodnoty domácnosti. Pickup (2003) tvrdí, že cieľom stratégií je prežitie alebo hromadenie. Grown a Sebstad¹² (1989: 941) používajú systém živobytia ako zmes individuálnych a domácich stratégií prežitia, vyvinutých v priebehu daného obdobia, ktorá sa snaží zmobilizovať dostupné zdroje a možnosti.

Prvé otázky výskumu živobytia sa datujú do polovice 80-tych rokov v práci Roberta Chambersa (DFID, 2001; Kollmair a Gamper, 2002). Wallace (2002) však tvrdí, že pojem stratégie domácností bol prvýkrát použitý v Latinskej

Cheltenham. de Haan A., (1997), "Urban Poverty and its Alleviation" in IDS Bulletin Vol. 28, No.2

⁹ PIIRAINEN, T. (1997): Towards a new social order in Russia. Transforming structures and everyday life. Aldershot, Sydney, Singapore: Dartmouth.

¹⁰ WALLACE C. (2002): Household Strategies: *Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research*. Sociology 36(2), 275-292.

¹¹ GERSHUNY, J. I., PAHL, R.E. (1979): Work outside employment: some preliminary speculations. New Universities Quarterly, 34, 120-135.

¹² GROWN, C.A., SEBSTAD, J. (1989). Introduction. Toward a Wider Perspective on Women's Employment. In World Development, Vol. 17, No. 7.

Amerike a Afrike a až neskôr bol tento koncept použitý vo výskume ekonomických zmien a nezamestnanosti v Británii v 80.-tych rokoch. Od tohto času vzniklo niekoľko organizácií a mnohí autori, ktorí prijali určité koncepcie živobytia, sa ich snažili implementovať. Príkladom je aj CARE (v Afrike) alebo DFID (Department for International Development) v britskej vláde, ktorá zodpovedá za vývoj a redukciu chudoby, a pre ktorú skúmanie chudoby z hľadiska živobytia reprezentuje nový smer v politike a praxi. (DFID, 2001; Meikle, Ramasut, Walker¹³, 2001). Aj napriek mnohým kritikám sa výskum stratégií pomaly začal implementovať do povedomia výskumníkov, študujúcich najmä rozvojové krajiny Afriky, Latinskej Ameriky, Ázie, v ktorých sú otázky živobytia a životné stratégie jedným z rozhodujúcich faktorov.

Táto idea sa uplatnila aj v štúdiách postsocialistických krajín východnej a strednej Európy, kde bola použitá ako kľúčový indikátor pri výskumoch a kde došlo k prechodu z centrálneho na trhové hospodárstvo a zmena systému ovplyvnila mnohé domácnosti (Wallace, 2002). Shevchenko¹⁴ (2002) tvrdí, že stratégie sa stávajú „rutinnými a normotvornými aktivitami“ v postsocialistickom období. Inými slovami sa stávajú časťou novej kultúry (Pickup, 2003). Dôvodom pomalého uplatnenia tohto konceptu bolo aj jeho použitie v období marxistického štrukturalizmu, ktorý mal tvrdé paradigmy, zameriaval sa na reprodukciu a stratégie domácností neboli v tomto období vítané (Gershuny, Pahl, 1979; Pahl¹⁵, 1984; Pahl¹⁶, 1980;

¹³ MEIKLE, S, et al (2001). *Sustainable urban livelihoods: concepts and implications for policy*. Working paper No. 112, pp. 34, <http://eprints.ucl.ac.uk/35/1/wp112.pdf>

¹⁴ SHEVCHENKO, O. (2002) "Between the Holes": *Emerging Identities and Hybrid Patterns of Consumption in Post-Socialist Russia*, *Europe-Asia Studies*, 54(6):841–66.

¹⁵ PAHL, R. E. (1984). *Divisions of Labour*. Oxford: Blackwells. In Wallace C. 2002. Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research. *Sociology* 36(2), 275-292.

¹⁶ PAHL, R. E. (1980). *Employment, work and the domestic division of labour*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 4(1), 1-20.

Pahl, Wallace¹⁷, 1985). Podľa Jo Beall a Nazneen Kanji¹⁸ (1999) záujem o živobytie možno chápať čiastočne ako odpoveď na kritický prístup k chudobe, ktorá sa týka výlučne príjmov a spotreby a zameriava sa len na výsledky. Tento prístup ignoroval multi-dimenzionalitu skúseností chudoby a súvisiace inštitucionálne rozmary spojené s jej riešeniami (Chambers¹⁹, 1995). Aj napriek kritikám sa koncept stratégií vracia v štúdiách v rôznych častiach sveta.

Chudoba, živobytie domácností a majetok (zdroje)

Ako jednu z metód výskumu toho, ako sa domácnosti a jednotlivci v období ekonomických zmien vyrovnávajú s rôznymi formami chudoby a sociálneho vylúčenia využívajú viacerí autori (Smith, Rochovská,²⁰ 2007, Wallace, 2002, DFID 2001...)metódu analýzy živobytia a majetku/zdrojov. Za „živobytie domácností“ sú v tomto kontexte považované spôsoby, ktorým si jednotlivci a domácnosti vytvárajú širokú škálu príležitostí na získavanie príjmu a iných sociálno-ekonomických aktivít, na zaistenie sociálnej reprodukcie a materiálnej existencie v kontexte miestneho pracovného trhu a v ďalších hospodárskych súvislostiach. Týmto prístupom sú zvažované spolu ‘formálne’ aj ‘neformálne’ ekonomické aktivity. Podobne argumentovali Beall and Kanji

¹⁷ PAHL, R.E., WALLACE, C. (1985) Household work strategies in an economic recession in Redclift, N. and Pavlovskaya, M., (2004): *Other transitions: multiple economies of Moscow households in the 1990s*, *Annals of the Association of American Geographers*, 94/2, 329-351.

¹⁸ BEALL, J. and KANJI, N., (1999): *Households, Livelihoods and Urban Poverty, Urban Governance, Partnership and Poverty, Theme Paper 3*, Department of Social Policy and Administration, London School of Economics, available at: http://www.idd.bham.ac.uk/research/Projects/urbangovernance/resource_papers/theme_papers/3_households_livelihoods.pdf

¹⁹ CHAMBERS, R. (1995). *Poverty and livelihoods: whose reality counts?*. *Environment and Urbanization*, 7, 1, 1995. pp. 173 – 204.

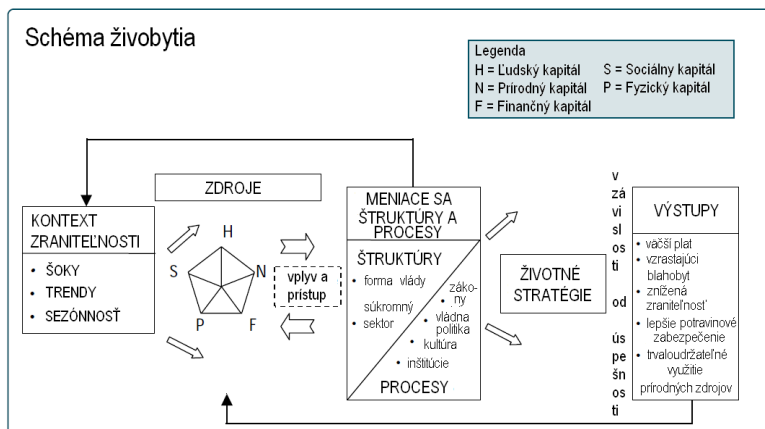
²⁰ SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A. (2007): *Domesticating neo-liberalism: Everyday lives and the geographies of post-socialist transformations*. *Geoforum* 38, p. 1163-1178.

(1999): „živobytie je chápané nielen z hľadiska zarobeného príjmu, ale v oveľa širšej škále aktivít.“ Tieto zahŕňajú nadobúdanie a ponechávanie si prístupu k zdrojom a príležitostiam, počítanie s rizikom, vyrovnávanie sa so sociálnymi vzťahmi a zdolávanie rôznych sociálnych vzťahov a inštitúcií v rámci domácností a mesta'. Za *zdroje domácností* sú tu považované materiálne a sociálne zdroje, z ktorých domácnosti a jednotlivci môžu čerpať, aby mohli vytvárať príjem a ďalšie zdroje na tok stálej sociálnej reprodukcie a materiálnej existencie.

Koncept živobytia zahŕňa viacero aspektov, ktoré sú navzájom poprepájané vzájomnými vzťahmi. Existuje množstvo prepracovaných schém, v ktorých sú znázornené existujúce vzťahy vstupujúce do konceptu živobytia domácností. Podľa schémy DFID (Devereux 2001 in DFID 2001) zohráva veľký význam vonkajšie prostredie, ktoré má priamy vplyv na majetok ľudí (tzv. kontext zraniteľnosti, alebo vulnerability context) a majetok ľudí. Zahŕňa trendy (demografický vývoj, trendy v zdrojoch, trendy v riadení...), šoky alebo otrasy, nečakané rany (ľudí, zvierat, vplývajúce na zdravie, prírodné nebezpečenstvá, ako zemetrasenie, povodne, ekonomické otrasy, konflikty vo forme národných a medzinárodných vojen...) a sezónnosť (sezónnosť cien, tovarov, produktov a pracovných príležitostí...) a predstavuje časť schémy, ktorá leží mimo kontroly zainteresovaných (obr. 1). Do schémy živobytia vstupujú ďalej zdroje, podľa Bebbingtona²¹ (1999). Od existencie a využívania zdrojov priamo závisí prosperita domácností.

²¹ BEBBINGTON, A.J., BATTERBURY, P.J. (2001). *Transnational Livelihoods and Landscapes: Political Ecologies of Globalization, Cultural Geographies*, 8, s. 369 – 380.

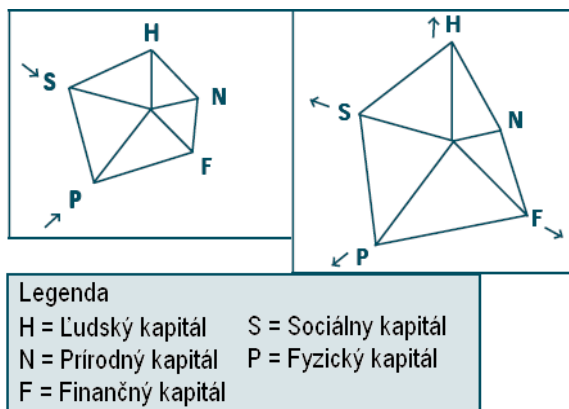
Obr. 1: Schéma živobytia podľa DFID (2001)

Prevzaté a preložené: DFID (2001); Kollmair, Gamper (2002)

Jednotlivci a domácnosti využívajú širokú škálu zdrojov na dosiahnutie udržateľného živobytia. Stred pentagonu (obr. č. 1) predstavuje nulový prístup k zdrojom a jeho okrajové časti maximálny prístup. Tvar a veľkosť takéhoto pentagonu môže byť rozdielny pre rôzne typy komunít a sociálne skupiny žijúce v komunite. Prístup k jednému zdroju môže generovať rôzne ďalšie zdroje, napríklad prístup k pôde (prírodný kapitál) môže byť spojený s finančným kapitálom, v prípade, že domácnosť je schopná využívať pôdu nielen na priame výrobné činnosti, ale aj prenájom, alebo predaj produktov a podobne. Pri skúmaní zdrojov, ktorými domácnosť disponujú býva v centre pozornosti najmä fakt, či schopnosť domácnosti uniknúť pred chudobou súvisí s rôznymi formami kombinácie využívania jednotlivých druhov zdrojov a či uvedomelé kombinovanie súviselo so zmenami v živobytí domácnosti. Taktiež je dôležité posúdiť potenciál domácnosti pre zameniteľnosť rôznych zdrojov, napr. nahradenie nedostatku finančného kapitálu využívaním ľudského kapitálu a sociálnych zdrojov.

Prevzaté a preložené: DFID (2001); Kollmair, Gamper (2002)

Ľudský kapitál reprezentuje zručnosti, vedomosti, schopnosti práce a dobré zdravie, ktoré aktivujú v ľuďoch rôzne životné stratégie. *Sociálny kapitál* zahŕňa siete a súvislosti, ktoré dopomáhajú k nárastu ľudskej dôvery a schopnosti spolupracovať alebo členstvu vo formálnejších skupinách a ich systéme pravidiel, noriem a sankcií. Reprezentuje vzťahy medzi ľuďmi a sociálne siete. *Prírodný kapitál* zahŕňa krajinu, vodu, lesy, kvalitu ovzdušia, ochranu pred eróziou, stupeň biodiverzity, intenzitu zmeny. *Fyzický kapitál* sa skladá zo základnej infraštruktúry a tovarov potrebných na podporu živobytia ako cenovo prístupná doprava, bezpečný domov, čistá voda, cenovo prístupná energia a prístup k informáciám. *Finančný kapitál* znamená finančné prostriedky, ktoré ľudia používajú na dosiahnutie svojich cieľov a je tvorený dostupnosťou k peniazom alebo nástrojom, ktoré ľuďom umožnia prijať rôzne životné stratégie.

Meniace sa štruktúry a procesy prezentujú inštitúcie, organizácie, vládnu politiku a legislatívu, ktoré tvoria živobytie. Nachádzajú sa v strede schémy, pretože pôsobia na všetky ostatné zložky a determinujú prístup a zmenu medzi rôznymi typmi zdrojov a návratnosť k životným stratégiám (Kollmair,

Gamper, 2002). Fungujú na všetkých úrovniach od domácností až po súkromnú a verejnú sféru. Štruktúry sú organizácie (súkromné aj verejné), ktoré vytvárajú a implementujú politiku a legislatívu, poskytujú služby, kupujú, obchodujú a vykonávajú všetky spôsoby iných funkcií, ktoré ovplyvňujú živobytie (DFID 2001). Procesy určujú cestu, ktorou štruktúry a osoby pôsobia a interagujú. Sú rozhodujúce a komplexné. Najdôležitejšie procesy pre živobytie sú vládna politika, legislatíva a inštitúcie, kultúra a sila vzťahov.

Životné stratégie potom zahŕňajú kombináciu aktivít, ktoré ľudia a domácnosti preberajú, aby dosiahli životné ciele. Je to dynamický proces, v ktorom ľudia kombinujú rôzne aktivity, aby uskutočnili ich potreby v čase a v rôznom geografickom a ekonomickom priestore, ktoré sa líšia v jednotlivých domácnostiach. Sú priamo závislé na zdrojoch a meniacich sa štruktúrach a procesoch v schéme.

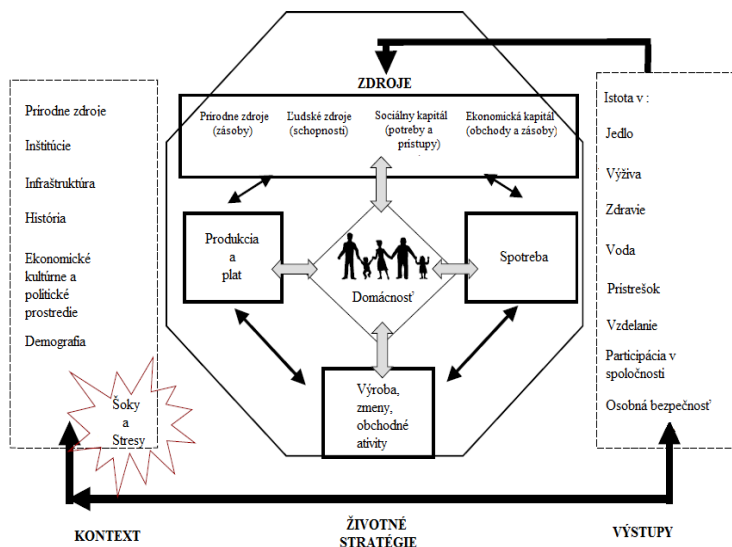
Za *výstupy* sú považované úspechy životných stratégií, väčší plat, rastúci blahobyt (sebaúcta, zdravie, služby, zmysel pre inklúziu), redukcia zraniteľnosti (vzrastajúce zdroje), rastúci finančný kapitál na nákup jedla, trvaloudržiateľné používanie prírodných zdrojov. Výstupy nám pomáhajú pochopiť motiváciu a priority zúčastnených, dávajú ideu ako ľudia reagujú na nové možnosti a ktoré indikátory by mali byť použité na určenie podporných aktivít, ponúkajú zmenu zdrojov a sú začiatočným bodom pre nové stratégie a výstupy.

Ďalší model (bezpečného) živobytia domácností²² zdôrazňuje životné stratégie, kontext, do ktorého sú zasadené (inštitucionálny, prírodný a pod.) a výstupy – vlastne prejav, akým možno jednotlivé stratégie interpretovať. Model poukazuje na jednej strane na pokus o pochopenie faktorov

²² Model vytvorila medzinárodná agentúra CARE, ktorá sa snažila o aplikáciu modelu do života chudobných oblastí Afriky a na základe tohto modelu a interview skúmala domácnosti a ich postavenie v systéme. Na základe toho identifikovala problémy, stanovila priority, príčiny, efekt a možnosti analýz.

ovplyvňujúcich živobytie, na druhej strane identifikuje výstupy, ktoré predstavujú čiastočné zložky živobytia.

Obr. 2: Model živobytia podľa CARE

Prevzaté a preložené: Haan, Rakodi²³ (2002)

Životné stratégie sú do veľkej miery ovplyvnené prostredím, do ktorého sú zasadené domácnosti. Špecifickým prostredím je priestor mesta, ktorý najmä v postsocialistickom období zaznamenal zmeny spôsobené privatizáciou a zavedením trhového hospodárstva.

²³ Haan, A., et al (2002). Methods for understanding urban poverty and livelihoods. Project of UK Department for International Development's Infrastructure and Urban Development Department.
http://schant.socialdev.net/data/Gender/gender%20women%20access%20housing%20land%20tenure/deHaanetal_urb_pov2.pdf

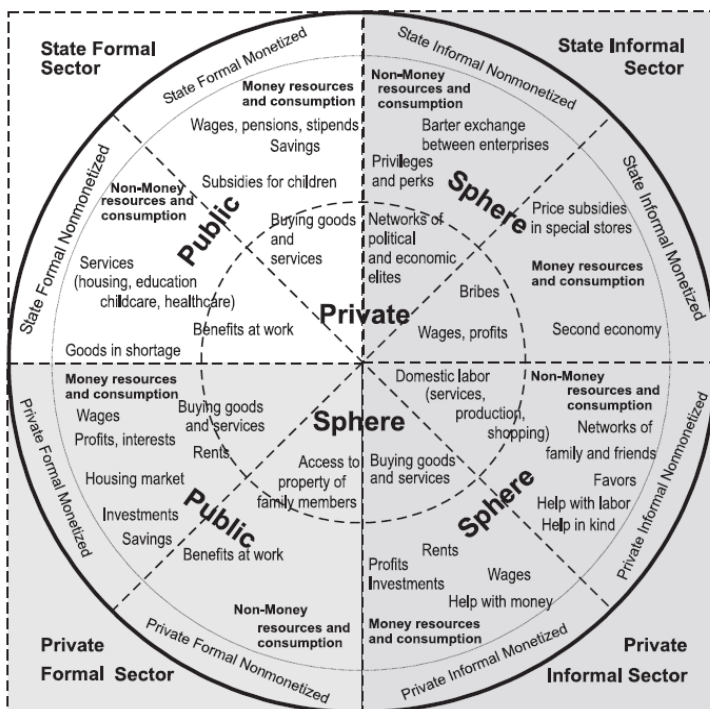
Pavlovskaya²⁴ (2004) vypracovala model pre pochopenie zmien v ekonomickom a sociálnom živote mestských domácností, akýsi model „viacerých ekonomík“, v ktorom je obsiahnutý celý rad formálnych a neformálnych druhov prác a umožňuje teoretizovanie o správaní v rámci rôznych sociálnych tried, vekových a rodových štruktúr. Model zohľadňuje zložitosť a často rozporuplnosť pozície domácností, ktorá je základom pre pochopenie každodenných ľudských skúseností v kontexte rýchlych ekonomických zmien mesta. Cieľom modelu bola nielen empirická dokumentácia, analýza, vizualizácia živobytia v domácnostiach Moskvy, utváraného implementáciou viacerých ekonomík, ale tiež poukázanie na každodenný život domácností, ktoré sú citlivé na akékoľvek ekonomické a sociálne zmeny. Tento model zdôrazňuje rôznorodosť ekonomických aktivít podľa pohlavia vnútri domácností a poskytuje základnú analýzu prechodu medzi sovietskymi a post-sovietskymi ekonomikami domácností. Model sumarizuje skúsenosti moskovských domácností, ale s vhodnou modifikáciou môže byť použitý pre pochopenie denných ekonomických praktík domácností iných spoločností.

Model predstavuje hospodársky priestor domácností, tvorený viacerými ekonomikami, ktoré zahŕňajú štyri dichotómie, a to formálna a neformálna ekonomika, peňažná a nepeňažná ekonomika, štát a privátny sektor, verejná a súkromná sféra. Tieto pojmy odrážajú rôzne dimenzie ekonomiky, ktoré sú dôležité pri posudzovaní ekonomických praktík domácností. Prerušované hranice predstavujú prechodnosť, fúziu, pretože tieto dichotomické kategórie - ako sa ukázalo- nie sú protikladné, ale kontinuálne, vzájomne prepojené a prekrývané. Ľavá a pravá strana modelu reprezentuje dichotómiu medzi formálnou (naľavo) a neformálnou ekonomikou. Vrchná a spodná časť modelu ukazuje štátny a privátny sektor, zásadný rozdiel v diskurze prechodu socializmu na trhové hospodárstvo.

²⁴ Pavlovskaya, M., 2004, Other transitions: multiple economies of Moscow households in the 1990s, *Annals of the Association of American Geographers*, 94/2, 329-351.

Kombinácia týchto dvoch dichotómií produkuje štyri kvadranty, ktoré sa delia na dve časti, a to peňažnú a nepeňažnú ekonomiku. Toto rozdelenie tvorí osem ekonomických priestorov alebo viacerých ekonomík s presným charakterom, napríklad formálne štátne peňažné ekonomiky (platená práca), neformálne súkromné nepeňažné ekonomiky (práca v domácnosti). Štvrtá a posledná dichotómia sa týka verejného a súkromného sektoru, ktoré sú tvorené dvoma plnými kruhmi. Menší vnútorný kruh korešponduje so súkromnou sférou domácností, súkromným priestorom, kým vonkajší väčší kruh symbolizuje verejnú sféru a mestský verejný priestor.

Obr. 3: Model živobytia podľa Pavlovskaya (2004)

Prevzaté: Pavlovskaya (2004)

Hranice medzi týmito priestormi sú symbolicky silné, ale sú prechádzané rutinne každodenným životom spojenia medzi domovom a prácou. Súkromný priestor domácností je lokalizovaný v centre modelu, aby zdôraznil pozíciu členov domácností na križovatke viacerých ekonomík. Dichotómie sú hierarchické, každý pár má svoju privilegovanú a neprivilegovanú kategóriu. Privilegované kategórie sú spojené s verejným sektorom, mužským rodom, platenou prácou, formálnou ekonomikou a peňažnými transakciami. Neprivilegované „iné“ kategórie sú spojené a majú vzťah s súkromnou sférou, ženským rodom, neplatenou prácou, transakciami netýkajúcich sa peňazí. Niektoré z viacerých ekonomík modelu ako formálna štátna peňažná ekonomika v hornom ľavom kvadrante spája všetky privilegované vlastnosti, zatiaľ čo ostatné ekonomiky neformálna súkromná nepeňažná ekonomika v hornom pravom kvadrante má charakteristiky len neprivilegovaných ekonomík. Neprivilegované ekonomiky majú menšiu dôležitosť vo vedeckých a verejných diskurzoch, kým privilegované ekonomiky sú v ich strede. V rámci modelu majú všetky ekonomiky rovnakú veľkosť, čo vyjadruje ich rovnocenný koncepčný význam a často nezastupiteľnú úlohu pri každodennom živote domácností. Ekonomické aktivity sa členia do dvoch skupín: používané zdroje domácností a spotrebné praktiky. Ich príklady typické pre sovietske a post-sovietske obdobie sú uvedené v každom segmente (platená práca, práca v domácnosti, pomoc v rámci sietí ...).

Teória ‘assets’

Pri skúmaní a hodnotení hospodárenia domácností viacerí autori využívajú za základ Burawoyov systém teórií ‘assets’, čiže zdrojov²⁵. Burawoy, Krotov a

²⁵ Podľa prekladových slovníkov slovo “asset” prekladá ako ‘prínos’, ‘aktívum’, alebo ‘zisk’. My za najvýstižnejší v našom kontexte považujeme “assets” za ‘zdroje’, ktoré vystihujú hodnotu, užitočnosť a prínos rozličných materiálnych aj nemateriálnych ‘vecí’ v súvislosti s hospodárením domácností. V niektorých spojeniach môže byť slovo ‘asset’ chápané a prekladané aj inak, napríklad za ‘social assets’ považujeme sociálne vzťahy a väzby, ktoré ale taktiež môžu predstavovať významný zdroj hospodárenia domácnosti. (pozn. autora)

Lytkina²⁶ (2000) vo výskume, zasadenom do ruského kontextu, identifikujú štyri hlavné kategórie zdrojov, ktoré 'sú odvodené jednak z transformácie na trhové hospodárenia, ale aj ako dôsledok sovietskej minulosti'.

"Prvými sú materiálne zdroje ('material assets'), čiže byty, autá, chaty, ktoré zabezpečujú domácu produkciu. Druhými sú 'zdroje zručností' ('skill assets'), medzi ktoré patria vzdelanie, odborná hodnota, fyzické zručnosti, ktoré môžu byť využiteľné na trhu práce, ale takisto rozvinuté pri hospodárení domácnosti. Tretia a štvrtá sústava zdrojov sa viac vzťahujú na výmenu a redistribúciu. Sociálne vzťahy ('social assets') odkazujú na väzby rodinných príslušníkov a priateľov, od ktorých sa môžu jednotlivci, prípadne domácnosti dovoliť pomoci, alebo ku ktorým sú viazaní. Spolu tvoria hospodárstvo darčiekov a pomoci. Ostatnými sú občianske zdroje ('citizenship assets'), tie, ktoré môžu byť poskytované štátom pre dôchodcov, detské prídavky, verejné výdavky, podpora a podobne." (Burawoy a kol., 2000).

Napriek rozdielom medzi jednotlivými typmi zdrojov, všetci autori používajú tento termín sa zhodujú v tom, že jednotlivé zdroje nepracujú jednotlivo, ale navzájom spolu súvisia a pôsobia vo vzájomných kombináciách. Zdroje (ako napríklad pôda) by boli zbytočné bez zručností, sociálnych väzieb a ďalších materiálnych zdrojov, potrebných na zabezpečenie práce na pozemkoch. Naproti tomu iné zdroje sa vzájomne posilňujú, domácnosti so silnejšími sociálnymi väzbami budú pravdepodobnejšie lepšie vedieť, kde a ako sa domáhať občianskych zdrojov a pod.

Nielen zdroje pôsobia vzájomným podporovaním sa, alebo vylučovaním jeden druhého, aj stratégie domácností rozvíjané na ich základe môžu stáť v rozpore tak často, ako môžu byť vzájomne koherentné. Prítomnosť mnohých vplyvov, mnohých zúčastnených aktérov spojených s mnohými stratégiami

²⁶ BURAWOY, M., KROTOV, P. and Lytkina, T., (2000): *Involution and destitution in capitalist Russia*. Ethnography, vol. 1/1, 43-65. SAGE Publications. London

znamená, že “niektoré dosahované ciele môžu stáť v rozpore, väčšina cieľov a aktivít bude ale dosiahnutá a rozvinutá časom” (DFID 2001).

Všetky tieto zdroje teda pôsobia vo vzájomných kombináciách a vždy sú využívané v širokom sociálnom, ekonomickom a politickom kontexte, majú svoje priestorové aj časové vyjadrenie. Beall and Kanji (1999) upozorňujú na špecifiká urbánneho priestoru, ktorý s rôznymi typmi hospodárenia, rôznorodým prostredím a mnohými súvislosťami komplikuje identifikáciu a používanie zdrojov, ktoré jednak umožňujú rozličné stratégie, alebo k nim nútia.

Živobytie a priestor

Zabezpečenie živobytia je geograficky diferencované. Pri detailnom skúmaní živobytia možno identifikovať previazanosť s lokalitou, jej širším umiestnením a okolitými možnosťami priestoru. Taktiež skúmaním priestoru, do ktorého sú zasadené domácnosti, nachádzame vplyv variability geografického prostredia na rôzne lokality. Každá lokalita sa predstavuje vlastnými možnosťami zabezpečenia živobytia, či už vďaka svojim fyzicko-geografickým alebo humánno-geografickým predpokladom (Rochovská, Majo²⁷ 2010).

Domácnosť ako analyzovaná jednotka

Vo väčšine prác, týkajúcich sa živobytia a zdrojov, je kľúčovou analyzovanou jednotkou domácnosť. V odlišnom prostredí krajín, krajov, príp. okresov s nižším príjmom je práve domácnosť tým miestom, kde sa stratégie jednotlivcov stretávajú. Napriek tomu je ale jasné, že domácnosti musia byť umiestnené aj chápané v širších vzťahoch a súvislostiach, ‘uhniesdené’ v rozličných geografiách, vrátane ďalších domovov, pracovných miest, smerovaní spoločnosti, obytného domu, ulice, rodinného domu, napríklad

²⁷ ROCHOVSKÁ, A., MAJO, J. (2010): *Geografia a životné stratégie obyvateľstva postsocialistického slovenského vidieka* (in print).

vo vzdialenejšej lokalite, miest, práce v zahraničí, atď. (Smith and Stenning²⁸, 2006). Takže na domácnosť sa pozerá ako na 'uzol v mnohovrstvovej pavučine, alebo ako na centrum mnohých sietí a vzťahov: ekonomických, sociálnych a technologických' (Wheelock and Oughton²⁹, 1996). Viac ako len centrum analýz je domácnosť miestom vstupu, akési pootvorenie dverí, ktoré umožňuje mapovať širší priestor živobytia a porozumieť konštruovaniu a používaniu zdrojov v tomto živobytí.

Základná definícia domácnosti ju vymedzuje ako skupina rodinných príslušníkov, ktorí bývajú pod tou istou strechou, spolu stolujú a majú spoločný základ výroby a spotreby (Torsello³⁰, 2005). Podobne Rakodi³¹ (1999) pri definovaní domácnosti zdôrazňuje, že môže ísť ako o jednotlivca, tak aj o skupinu spoločne bývajúcich ľudí, ktorí prispievajú a/alebo benefitujú zo spoločného hospodárenia. Tieto definície sú v podstate v súlade so základným chápaním rodiny ako jednotky spotreby, výroby a sociálnej reprodukcie (Hart³², 1997). Treba si však uvedomiť, že aj keď je domácnosť často stotožňovaná s rodinou, počet rodinne nepreviazaných domácností rastie. A keďže je domácnosť z vyššie uvedených dôvodov predmetom častých ekonomických a sociálnych analýz, termín domácnosť by sme mali vnímať za natoľko všeobecný, aby zahŕňal rozmanitosť rozličných foriem rodiny, ale tiež členov domácnosti, ktorí nie sú príbuzní. Dôvodom, prečo je pri jednotlivých analýzach jednotkou skúmania domácnosť je aj fakt, že

²⁸ SMITH A., STENNING A (2006): *Beyond household economies: articulations and spaces of economic practice in postsocialism*. Progress in Human Geography 30(2), 190-213.

²⁹ WHEELLOCK, J. and OUGHTON, E. (1996): *The household as a focus for research*. Journal of Economic Issues, 30/1, 143-159.

³⁰ TORSELLO, D. (2005): Neviditeľné základy dôvery. Domáca produkcia, práca a výmena na slovenskej dedine, Slovak Ethnology (Slovenský národopis), issue: 01 / 2005, pages: 519

³¹ RAKODI, C. (1999): 'A Capital Assets Framework for Analysing Household Livelihood Strategies', Development Policy Review, Vol. 17, No. 3, September, Pp. 315-342.

³² HART, G. (1997): From 'Rotten Wives' to 'Good Mothers', Household Models and the Limits of Economism. In IDS Bulletin, Vol. 28, No. 3.

napriek tomu, že záujmy a stratégie jednotlivých členov domácnosti môžu byť individuálne, každá prijatá stratégia jednotlivca zahŕňa aj ostatných členov domácnosti, a preto je stratégia domácnosti výsledkom spoločnej zhody.

Analýza stratégií domácností

Simon Clarke³³ (2002) na základe výskumu v Rusku argumentuje: 'napriek katastrofálnemu pádu miezd a zamestnania, je príjem z hlavného zamestnania stále najdôležitejším zdrojom finančného príjmu domácností'. Kým postavenie našich domácností je značne odlišné, zhodujeme sa s názorom, že zamestnanie zostáva úplne najdôležitejším pri formovaní živobytia a nadobúdania, uchovávaní a používania zdrojov. A tak teda napriek dôležitosti zdôrazňovania rozmanitosti nekapitalistických hospodárskych metód tiež argumentujeme, že vzťah ku kapitalistickému trhu práce je kľúčovým pri chápaní možnosti na rozvoj širšej sústavy (niekedy nekapitalistických) metód hospodárenia. Do tejto kategórie zahrňame širokú škálu prác od formálnej platenej práce, až po ilegálnu, vedľajšie zamestnania, dobrovoľníctvo, starostlivosť a prácu v domácnosti, atď.

Spojením dvoch kategórií (finančných a fyzických zdrojov) používaných podľa DFID (2001) v nasledujúcom hodnotení využívame Burawoyovu kategóriu materiálnych zdrojov, zahŕňajúcu celú škálu materiálnych zdrojov a dosiahnuteľných zdrojov používaných domácnosťami a jednotlivcami v každodenných hospodárskych skúsenostiach, od bývania, pozemkov, iných druhov nehnuteľností, vozidiel a rôznych nástrojov. Do úvahy berieme to, ako dosiahnuť konkrétny súbor materiálnych vlastníctiev, ktoré predstavujú zdroje, pomocou ktorých sú zakotvené formálne ekonomické aktivity v širšom hospodárení a v niektorých prípadoch kedy konštruujú alternatívu k trhovému neoliberalizmu. Ďalej, nasledujúc Burawoya a ďalšie siete zdrojov

³³ CLARKE, S. (2002): *Making Ends Meet in Contemporary Russia: Secondary Employment, Subsidiary Agriculture and Social Networks*. Edward Elgar: Cheltenham.

sme sa zamerali na menej hmatateľné zdroje, rodinné, priateľské a susedské siete – nazývame ich sociálne siete – ktoré tvarujú a sprostredkujú formálnejšie oblasti práce a bývania a nútia alebo rozširujú škálu ekonomických praktík dostupných pre domácnosti a jednotlivcov. Nakoniec sme odlišili špecifickú formu finančných zdrojov – štátnych transferov – ktoré nazývame občianske zdroje, analyzovaním toho, akú úlohu zohrávajú zdroje ako prístup k sociálnym dávkam, dôchodkom, štátnej podpore, atď. v živobytí a pri sociálnom vylúčení. Skúmali sme spôsoby, ktorými forma, štruktúra a zdroje domácností napomáhali k sprostredkúvaniu prístupu k sociálnemu zabezpečeniu a štátnej podpore a vplyv štátnych transferov v domácnostiach a širších rodinných a sociálnych sieťach. Na vyjadrenie nášho prístupu situovaním týchto zdrojov a metód v širšom priestore pomocou našich analýz sme preplietli geografie a inštitúcie, zdôrazňujúc v prvom rade spôsoby, ktorými konkrétne geografie nútia, alebo umožňujú jednotlivé praktiky a ako meniace sa ekonomické praktiky reprodukujú existujúce geografie začlenenia alebo vylúčenia, alebo sprístupňujú nový ekonomický priestor a po druhé široká škála organizácií a asociácií – od cirkvi, školy, odbory, banky atď. – ktoré formujú živobytie domácností. Samozrejme tieto inštitúcie majú svoje vlastné geografie, ktoré signalizujú (naznačujú) významné väzby v rámci odlišných ekonomík a praktík hospodárenia.

Nasledujúca časť predstavuje jednoduchý analytický rámec vyrastajúci z teórií a konceptov diskutovaných v predchádzajúcej časti príspevku. Tento rámec, v ktorom bol využitý Burawoyov koncept zdrojov (obr. 1) zdôrazňuje interakcie medzi jednotlivými zdrojmi a živobytím domácnosti, pričom sa špeciálne zameriame na domácnosti ohrozené chudobou a sociálnym vylúčením.

Materiálne vlastníctvo

Popri zamestnaní spolu s Burawoy a kol. (2000) považujeme za ďalšie dôležité zdroje *materiálne zdroje*. Burawoy medzi tieto materiálne zdroje zaradil napríklad byty, autá, pôdu a ďalšie materiálne vlastníctvo, ktoré

umožňujú živobytie domácností, prípadne napomáhajú pri jeho zabezpečovaní. V tejto časti príspevku sa zaoberáme otázkou majetku a pôdy, ktoré boli vo vlastníctve skúmaných petržalských domácnosti a úlohou, ktorú zohráva toto materiálne vlastníctvo pri udržateľnom živobytí, oddelene od rozličných foriem zamestnanosti.

Prístup k pôde

Vidiecka spoločnosť na Slovensku bola počas dlhého obdobia vývoja výrazne závislá od materiálnych podmienok a zdrojov ako v súčasnosti. Nedostatok alebo neexistencia vhodných materiálnych podmienok spôsobovala vo vidieckej komunite zmeny, či už v podobe pauperizácie vidieckeho spoločenstva alebo dočasných, či trvalých migračných presunoch v rámci širšieho okolia alebo aj vzdialenejších regiónov. Najčastejšie sa uvedené zmeny v roľníckom spoločenstve vyskytovali v horských oblastiach Slovenska (najmä Kysuce a Orava), ktoré slovenská tradícia pomenovala ako jedny z najchudobnejších regiónov Slovenska. Skutočne, málokedy bývali ako chudobné označované nížinné lokality, preto sa aj nepoľnohospodárske zdroje obživy vyvinuli v hornatých oblastiach Slovenska, ktoré im vtlačili neopakovateľnú súčasť ich vlastnej identity. Hoci bolo Slovensko vo svojej podstate silne agrárnou krajinou, jej súčasťou sa stali aj iné spôsoby obživy (podomový obchod, baníctvo, olejkárstvo, drotárstvo a pod.) (Rochovská, Majo 2010).

Rochovská a Majo (2010) vo svojej práci zdôrazňujú význam pôdy, ktorá bola podstatou života v našej krajine po stáročia. Entita, ktorá zabezpečovala obživu pre súčasné aj nasledujúce generácie, jej vlastníctvo bolo zdrojom sociálneho statusu a z neho vyplývajúcich výhod pre ďalšie aspekty života. Takisto jej zveľaďovanie a stav bol prejavom zručnosti a šikovnosti jej vlastníka, a preto stála v hierarchii hodnôt na prvom mieste. Starostlivosť o pôdu bola prvoradejšia ako starostlivosť o dom a vlastné materiálne ale i duchovné pôžitky. Rozširovanie vlastníctva pôdy, nielen dedením, ale aj ženbou, či vydajom, prípadne odkúpenie pôdy od zadlžených susedov bol v minulosti považovaný za jediný spôsob rastu poľnohospodárskej produkcie

a živobytia rodiny, kým konzervatívny roľník nebol prístupný technickým novotám, či celkovej modernizácii vidieka (Cambel, 2005, s.125). Ako vo svojej práci dokazuje D. Torsello (2005) pôda predstavovala fenomén, ktorý napomáha vytvárať a udržiavať pevné puto medzi príbuznými posilňovaním vzájomnosti, reciprocity, rozdelenia úloh a dôvery. Dokonca aj v oblastiach, kde obyvateľstvo nachádzalo živobytie v iných neroľníckych zamestnaniach sme svedkami toho, že pôda znamenala istotu, ktorá aj v čase hospodárskych kríz a viac či menej trvajúceho úpadku remesla predstavovala zaručený a ťažiskový zdroj obživy. Príkladom je tradičné garbiarske mestečko Brezová pod Bradlom. Rozvoj garbiarstva v tomto meste napredoval nerovnomerne, miestami predstavoval istý dlhšie trvajúci zdroj obživy, inokedy, najmä v dôsledku hospodárskych kríz, zasa menší. Napriek tomu, zostávalo vlastníctvo pôdy dominantné a ani obdobia prosperity nepresvedčili tamajších garbiarov o neopodstatnenosti vlastníctva pôdy (Čičeľová 2001). Podobný prípad dôležitosti a istoty zabezpečenia v pôde predstavovali rodiny podomových obchodníkov (Šusteková 2007), kde muži obyčajne odchádzali do sveta na jar po dokončení sejby, vracali sa nakrátko domov na sušenie sena a žatvu. Previazanosť s pôdou bola teda silná aj v prípade nových a zdanlivo jednoduchších možnostiach obživy. Rodina opúšťala pôdu len v prípade migrácie, spočiatku na Dolnú zem, neskôr do zámoria, kde však väčšinou pracovali ako robotníci, prípadne remeselníci. Najmä v prípade trvalého vystahovalectva na severoamerický kontinent sa ukázalo pretrhnutie vzťahu k pôde ako najvýraznejšie. V mnohých prípadoch absentovala akákoľvek poľnohospodárska práca, nakoľko sa imigranti uplatňovali v robotníckych a baníckych pozíciách. Fenomén hodnoty pôdy tak v nových podmienkach strácal pre slovenského jednotlivca a rodinu význam, čo sa napríklad prejavilo aj v premenách domácich folklórnych zvyklostí a povier voči pôde (Bielik 1980).

Iba niečo viac ako štvrtina skúmaných domácností v meste³⁴ mala prístup k nejakému typu pôdy. Tieto skúmané domácnosti s prístupom k pôde mali väčšiu tendenciu patriť do vyšších príjmových skupín ako domácnosti bez prístupu k pôde (Smith, Rochovská 2007). Naopak domácnosti z vidieckeho prostredia³⁵ majú z pochopiteľných dôvodov vyplývajúcich z charakteru prostredia, v ktorých domácnosti žijú prístup k pôde až vo viac ako 90% (Rochovská, Majo 2010).

Výsledky výskumov poukazujú na klesajúcu tendenciu využívania domáceho hospodárenia. Rozhodujúcim dôvodom pre tento stav sa zdá byť iba veľmi malé finančné zvýhodnenie z pestovania zeleniny na súkromnom pozemku, náklady sú vysoké a pre najchudobnejšie domácnosti často nedostupné. Cena zeleniny v miestnych hypermarketoch je často oveľa nižšia ako cena vstupných nákladov na pestovanie zeleniny, dôležitým faktorom bol aj čas potrebný na prácu v záhrade. Ukázala sa významná závislosť medzi demografickou skladbou domácnosti a produkciou potravy (najsilnejšia bola závislosť chovu domácich zvierat a prítomnosti členom domácnosti v dôchodkovom veku). Pôda, ku ktorej majú domácnosti prístup bola často veľmi ďaleko od domácnosti, čo ešte zvyšovalo celkové náklady na pestovanie. Prístup k vidieckemu pozemku a vlastníctvu teda vyžaduje aj iné vlastníctvo ako napríklad dopravné prostriedky, zvyčajne auto a znamená, že nie každá domácnosť môže ľahko používať pozemok najmä vo vzdialenejších vidieckych komunitách. Medzi domácnosťami z vyšších príjmových skupín s pôdou môžeme pozorovať tendenciu používať pozemok za účelom rekreácie a ako hobby. Napriek týmto faktom však výsledky výskumu ukázali, že priemerné výdavky na jedlo sú vyššie v skúmaných domácnostiach bez prístupu k pôde.

³⁴ Ide o vzorku 100 domácností z Bratislavy Petržalky

³⁵ Výskum zameraný na životné stratégie obyvateľov v piatich vidieckych regiónoch Slovenska

Hoci ako sme už uviedli úžitok z prístupu k pôde je malý, ale pre domácnosti vo vážnych finančných ťažkostiach môže hrať dôležitú úlohu. V týchto chudobnejších domácnostiach bez prístupu k pôde môže byť poľnohospodárska produkcia spojená s výmenou produkovaných potravín príbuznými veľmi dôležitá pri udržiavaní širších rodinných vzťahov. Skúmané domácnosti bez prístupu k pôde a skúmané domácnosti s prístupom k pôde, ale pre ktoré produkcia predstavuje zdroj základného alebo doplnkového jedla, sa spoliehajú na produkty z pozemku významnými spôsobmi: alebo cez produkciu samotnú, alebo cez prísun jedla z pozemkov cez sociálne siete. Schopnosť poskytnúť prácu počas víkendov na vidieckych pozemkoch, získanie zeleniny, ovocia, mäsa a ovocia výmenou za poskytnutie práce a širšieho zapojenia v hospodárskej starostlivosti pri starostlivosti o staršiu generáciu mladšími členmi domácnosti, to všetko slúži na prepojenie mestského a vidieckeho hospodárstva a domácu produkciu potravín.

Bývanie na vidieku

Dôležitosť vlastníctva pôdy a domu sa odrazila aj pri našom bádani. Pre obyvateľov obcí v horskom prostredí zohráva významnú úlohu najmä vlastníctvo lesov. To predstavovalo výraznú pomoc pri redukovaní nákladov na bývanie, ktoré predstavujú veľmi dôležitú súčasť výdavkov. Kúrenie drevom v domácnostiach sa ukázalo ako výhodnejšie a takýto spôsob využívali všetky domácnosti s prístupom k vlastnému drevo a u takmer všetkých domácností, ktoré si boli schopné zabezpečiť drevo prostredníctvom sociálnych sietí.

Domy, ako materiálne vlastníctvo domácností, boli v životných stratégiách použité viacerými spôsobmi. Kým niektoré domy boli obývané jednou domácnosťou, v mnohých prípadoch zdieľanie jedného domu viacerými domácnosťami predstavovalo rozhodujúcu životnú stratégiu na trhu s drahými nehnuteľnosťami, ku ktorému majú najchudobnejšie domácnosti obrovské problémy dostať sa. Zdieľanie spoločného bývania bolo prepojené s ďalšími stratégiami napomáhajúcimi pri udržiavaní a rozvíjaní živobytia

(pomoc pri strážení detí, starostlivosť o starších alebo chorých členov domácnosti – najmä v rodinách, kde členovia domácnosti migrovali za prácou do zahraničia, pomoc v záhrade a podobne).

Predaj rodinného bývania bol v niekoľkých prípadoch stratégiou na zníženie nákladov pre starších ľudí a na distribúciu takto získaného príjmu v rámci rodiny, čo často umožnilo mladším členom rodiny (napríklad pre dospelé deti dôchodcov) získať prístup na trh s nehnuteľnosťami. Predaj majetku (pôdy, lesov) predstavovalo významnú stratégiu pre mladších členov rodiny, keďže im to umožnilo prístup na trh s nehnuteľnosťami, často to ale znamenalo prelomenie dôležitých sociálnych sietí vybudovaných v mieste pôvodného bývania. Materiálne vlastníctvo ako bývanie bolo použité aj ako zdroj financií na “horšie časy”, napríklad v čase choroby, aby mohli byť pokryté základné životné náklady.

Dôležitosť sociálnych väzieb

Sociálne vzťahy a väzby možno považovať za významnú súčasť utvárania a udržiavania živobytia domácnosti. Sociálne siete významne zasahujú do života domácnosti, ich existencia, prípadne neexistencia môže zohrávať kľúčovú úlohu najmä v domácnostiach chudobných alebo sociálne vylúčených rodín.

Sociálne siete sú veľmi dôležitou súčasťou prostredia, v ktorom domácnosť pôsobí. V minulosti boli najmä sociálne vzťahy domácností jedným zo spôsobov, ktorým domácnosti zvládali a prekonávali ťažkosti. Stále ale zostávajú dôležitým prostriedkom riadenia živobytia domácnosti a zaistovania sociálnej reprodukcie.

Najzákladnejším prvkom týchto sietí je rodina, ďalšími veľmi dôležitými v týchto sociálnych vzťahoch sú kontakty súvisiace s pracoviskom. Tí, ktorí sú vylúčení z trhu práce alebo tí, ktorí sa zúčastňujú iba krátkodobej, prípadne nepravideľnej práce majú prístup k takýmto sieťam veľmi obmedzený. Vzťahy v rámci komunity a susedské vzťahy sú tiež veľmi dôležité, ale do veľkej miery závisia od prostredia, v ktorom domácnosť žije. Ako uvádza Smith

a Rochovská³⁶, mestské prostredie (podľa výskumu v Bratislave a Krakove), pre ktoré je typická anonymita, je typické nižšou frekvenciou kontaktov.

Obdobie transformácie malo zásadný vplyv na zmeny týchto vzťahov. Vzťahy sú viac ovplyvňované individualizmom, nedostatkom času, ale aj zvyšujúcej sa úrovni sociálnych rozdielov medzi domácnosťami.

Sociálne rodinné vzťahy

Rodina predstavuje veľmi dôležitý zdroj podpory pre domácnosti, špeciálne pre tie, ktoré zdolávajú bremeno chudoby. Rodiny využívajú pri vzájomnej pomoci mnohé stratégie, pomáhajú si nielen finančne a materiálne, prácou, ale tiež morálna podpora od rodiny je dôležitým prvkom zvládania ťažkostí.

Domácnosti v príjmovej kategórii chudobnejších sú omnoho častejšie odkázané na pomoc od širšej rodiny ako majetnejšie domácnosti. Výmena poľnohospodárskych produktov, krátkodobá finančná výpomoc, pomoc v záhrade, alebo pri opravách v dome sú pre chudobné domácnosti nevyhnutnosťou. Taktiež vzájomná výmena spotrebných tovarov, napríklad detského ošatenia bola v chudobných domácnostiach nielen samozrejmosťou, ale často nevyhnutnosťou.

Pri majetnejších domácnostiach predstavovala výmena tovarov najmä súčasť spoločenského života, často išlo iba o výmenu darčiekov pri rôznych príležitostiach, nie o nevyhnutnú pomoc. Čo však bolo dôležité pri týchto domácnostiach bol čas, ktorý poskytla rodina (napríklad opatrovanie detí, aby sa mohla matka zamestnať).

³⁶ SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A. (2006): Neo-liberalism and post-socialist urban transformations: Poverty, inequality and the city. *Geoforum. Acta Geographica*, No. 48, pp. 43-54.

Priatel'ia a neformálne sociálne siete

Sociálne siete plnia dôležitú súčasť tvorby živobytia nielen pri zvládaní základných ťažkostí (napríklad nedostatok financií) v najchudobnejších domácnostiach. Domácnosti využívajú neformálne kontakty pri prístupe k rôznym službám (napríklad prístup k lekánskym službám), prípadne pri hľadaní nového zamestnania. Využívanie profesionálnych kontaktov na prístup k službám a pracovným príležitostiam je bežnou stratégiou pri najmajetnejších domácnostiach, čo odráža spôsoby, ktorými takéto domácnosti môžu používať pracovné kontakty na ďalšie upevňovanie pracovnej pozície a lepši prístup k službám. Naopak najchudobnejším domácnostiam často chýbali zdroje a najdôležitejšou stratégiou bolo spoliehanie sa na rodinu. Domácnosti, ktoré mali k dispozícii viac zdrojov, mali väčši prístup k týmto službám.

Sociálne siete v rámci miesta bývania

Sociálne siete, ktoré vznikli v rámci miesta bydliska do veľkej miery závisia od typu prostredia, v ktorom sa domácnosti nachádzajú. Úplne odlišný charakter majú sociálne siete na vidieku, ako v meste, hoci podľa výskumov aj v rámci mestských sídlisk možno pozorovať určité rozdiely medzi štvrtkami s odlišným charakterom zástavby. Podľa Smitha a kol. to môže byť odrazom niekoľkých hlavných skutočností. Hustejšie každodenné siete môžu byť odrazom fyzickej štruktúry budov – nižšia zástavba spojená s prítomnosťou zelených plôch a dvorov poskytuje priaznivejšie prostredie na utváranie a udržiavanie sociálnych väzieb ako anonymná, hustá a vysoká zástavba (osem až dvanásť poschodové budovy).

Naopak, prostredie vidieka odjakživa predstavovalo miesto, kde sociálne siete boli dôležité a využívané. Či už pri práci na poli alebo iných aktivitách. Zmenou životného štýlu v období socializmu, keď veľká časť vidieckeho obyvateľstva začala pracovať v mestách, sa tieto vzťahy trochu pomenili, ale vzájomná susedská pomoc neprestala existovať. Najmä v oblastiach, kde sa zachovala tradícia domáceho hospodárenia a súvisela opäť s pomocou pri

sezónnych prácach na poli (sadenie, okopávanie a vyorávanie zemiakov) a s výmenou dopestovaných produktov. Existencia viacgeneračných rodín hrá kľúčovú úlohu pri starostlivosti o deti alebo o starších rodinných príslušníkov. Zmeny po roku 1989, ktoré pre niektoré domácnosti znamenali prosperitu, ale pre omnoho viac domácností predstavovali ekonomické zneistenie a prepad k chudobe výrazne zasiahli aj do charakteru sociálnych vzťahov domácností. Nedostatok pracovných príležitostí vyháňa niektorých členov domácnosti za prácou do zahraničia, prípadne iných regiónov, čo narúša rodinné vzťahy. Vznikajúca sociálna stratifikácia ovplyvňuje sociálne väzby. Čím boli výraznejšie rozdiely medzi ľuďmi na dedine, tým častejšie obyvatelia pociťovali subjektívnu chudobu. Naopak, tam, kde ľudia žili rovnako, hoci v chudobe, necítili sa chudobnými.

Sociálne siete a chudoba

Pravidelné sociálne vzťahy a siete sú rozvinutejšie v priestoroch s vyššími hodnotami chudoby. Okrem priestorového aspektu hrá pri sociálnych sieťach významnú úlohu aj časová dynamickosť. S meniacim sa životným cyklom sa mení aj štruktúra domácností, často sa staršie generácie rodičov odsťahovávajú na vidiek, čím sa vybudované siete narúšajú, alebo úplne rozpadajú. Mnoho zo skúmaných domácností predstavujú domácnosti pracujúcich chudobných, u ktorých je najmä otázka času často brzdou v rozvoji týchto susedských vzťahov. Ale tiež živobytie je oveľa krehkejšie a u mnohých z týchto domácností je spoliehanie sa na rôzne druhy pomoci nutnosťou. Práca "mimo trhu práce" je často využívaná ako recipročný systém pomoci a asistencie, ktorý zahŕňa všetky druhy výmien mimo oficiálnej ekonomiky trhového kapitalizmu.

Domácnosti s vyšším príjmom sú oveľa viac začlenené do výpomoci s majetkom, ako napríklad stráženie bytu, počas pobytu mimo domácnosti, čo tiež odráža vyššiu schopnosť týchto domácností tráviť dovolenky mimo domu. Mnoho z chudobnejších domácností bolo nútených zredukovať dovolenky na iba lokálne trávenie a nikdy z domácnosti neodchádzajú na

dlhšie obdobie. Domácnosti s nižším príjmom sú naopak častejšie začleňované do rôznych aktivít spojených s prekonávaním každodenných problémov, ako napríklad starostlivosť o deti. Najchudobnejšie domácnosti si tiež veľmi často požičiavajú peniaze.

Pre domácnosti s veľmi nízkym príjmom sú sociálne siete vzájomnej pomoci často sústredené vo veľmi "lokálnom" priestore. Obmedzené zdroje nútia chudobných snažiť sa o utváranie ich živobytia v miestnom priestore a ako výsledok je mnoho z týchto domácností vylúčených z prístupu k širšiemu mestu, za hranicami obytnej štvrte, alebo sídliska. Toto má tiež súvis s narastajúcimi cenami dopravy. Niekoľko interview ukázalo až rozsiahlu sociálnu exklúziu, izolovanosť od sietí v širšom meste v súvislosti s finančnou nákladnosťou prepravovania sa (Madzinová³⁷, 2009).

V rámci sociálnych sietí sme identifikovali obrovské množstvo tokov. Domácnosti, v ktorých prebehol výskum, si vymieňali najmä jedlo (kúpené, produkované aj vyrobené), nástroje a použité šatstvo. Značné množstvo domácností si tiež vypomáhalo výmenou (najmä menšieho množstva) peňazí v rozličnom období mesiaca, v závislosti od režimu ich príjmu. Okrem týchto materiálnych tokov si domácnosti pomáhali navzájom poskytovaním "času a pomoci" – čiže hlavne rutinnými záležitosťami - ako nakupovanie, prípadne vyzdvihovanie detí zo školy, s pomáhaním pri výstavbe a renovácii, prípadne prácou v záhrade. Jednou z ďalších kategórií pomoci v rámci fungovania sociálnych sietí, ktorú z nášho výskumu považujeme za veľmi dôležitú najmä medzi chudobnejšími domácnosťami, bola výmena informácií – o pracovných možnostiach, sociálnych dávkach, výhodných nákupoch a mnohých ďalších ako morálna podpora pri jednaní s úradmi.

³⁷ MADZINOVÁ, M. (2009): Chudoba na Slovensku z pohľadu jedného z národných indikátorov chudoby, s bližším zreteľom na región Oravy, Mladí vedci 2009, Zborník vedeckých prác doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov, FPV UKF v Nitre, Nitra, s. 962-970, ISBN 978-80-8094-499-5.

Je úplne zrejmé, že mnohé domácnosti by zdolávali prekonávanie ťažkých podmienok bez podpory susedov, priateľov a rodiny iba ťažko. Naozaj sa počas interview preukázalo, že tieto domácnosti a jednotlivci, ktorí mali slabšie siete a boli viac izolovanými, sa museli oveľa viac snažiť udržať si prosperitu v živobytí. Neexistencia sociálnych sietí núti domácnosti využívať iné (často omnoho nevýhodnejšie) zdroje pomoci. Tými sú napríklad rôzne formy „rýchlej finančnej pomoci“, ktorá môže predstavovať pre domácnosť riziko prepadu do chudoby – závislosť od pôžičiek.

Občianske zdroje

Poslednými zo sústavy zdrojov, pomocou ktorých sme sa pokúsili popísať charakter živobytia domácností sú občianske zdroje – “nároky, ktoré štát poskytuje pre dôchodcov, podpora pre deti, verejná pomoc, peňažná pomoc atď.” (Burawoy et al., 2000).

Ako sme už uviedli, pre väčšinu domácností je príjem zo zamestnania úplne najdôležitejším zdrojom príjmu domácností. Značná časť príjmu domácností však tiež pochádza zo zdrojov, ktoré nazývame ‘občianskymi’ zdrojmi, ako sú dôchodky, sociálne dávky, prípadne iná forma finančnej alebo materiálnej pomoci od štátu alebo od miestneho úradu. Hlavne pre domácnosti, ktoré žijú blízko alebo pod hranicou mediánového príjmu, hrajú takéto zdroje dôležitú úlohu, hoci ich hodnota je relatívne malá. S ohľadom na úlohu, ktorú hrajú tieto občianske zdroje ako štátne dávky, je tiež dôležité poznamenať, že výdavky na štátnu sociálnu pomoc za posledných pár rokov výrazne poklesli. Nízke príjmy v určitých regiónoch spojené s vysokými nákladmi na dopravu (strava a ošatenie) nemusia znamenať zmeny k lepšiemu, ako dávky v hmotnej núdzi. Pomerne rozsiahla vrstva pracujúcich chudobných je na tom veľmi podobne ako domácnosti nezamestnaných.

Štátna pomoc a nezamestnanosť

Množstvo domácností s nezamestnaným členom bolo odkázaných na sociálnu pomoc od štátu. Najmä v regiónoch s vysokou mierou

nezamestnanosti a obmedzenými podmienkami zamestnať sa predstavovali štátne dávky významnú časť rozpočtu domácnosti.

Niektorí chudobní – z akýchkoľvek dôvodov – mali tendenciu nežiadať dostupné dávky z niekoľkých hlavných dôvodov. Boli to boli sprísnené a časovo-obmedzujúce podmienky dávok, akými sú podpora v nezamestnanosti. Pre iné domácnosti bola čierna alebo neoficiálna práca zdrojom vyššieho príjmu ako spoliehanie sa na štátnu podporu. V niektorých prípadoch aj ťažkosti s registráciou, spôsobovali, že počas poberania dávok by neboli slobodní vykonávať neformálnu pracovnú činnosť.

Našli sa aj domácnosti, ktoré nechceli priznať, že sú chudobné (hanbili sa o dávky žiadať) a snažili sa “prežiť” bez dávok kombináciou iných zdrojov a príjmov. Niektoré z najchudobnejších domácností nemali dostatočné množstvo informácií, jedna z domácností uviedla svoju skúsenosť so zamestnávateľom, ktorý neplatil povinné odvody za zamestnancov, a tak spôsobil, že daná domácnosť nemala nárok na žiadne sociálne dávky.

Úloha sociálnej pomoci v nezamestnanosti a dôchodky pri zmierňovaní chudoby

Dôchodci sú medzi skúmanými členmi domácností v skupine tesne nad hranicou rizika chudoby. Hocijaká redukcia výšky dôchodkov by zvýšila pravdepodobnosť, že do “rizika” chudoby by sa dostal väčší podiel domácností. Riziko chudoby je oveľa menej citlivejšie voči iným sociálnym dávkam, hoci to, že hrajú veľmi malú úlohu vo väčšine príjmov domácností, je následok najmä ich malému rozsahu medzi skúmanými domácnosťami. Zachovávanie súčasnej hodnoty dôchodkov je rozhodujúce v udržiavaní viacerých domácností mimo chudoby a ako môžeme pozorovať už v rámci rodinných príjmových transferov, príjmy dôchodcov hrajú úlohu aj v širšej rodine, nielen v jednotlivých domácnostiach s dôchodcami

Zamestnanie (zdroje zručností)

Burawoy, Krotov a Lytkina (2000) rozdeľujú životné stratégie na obranné a defenzívne. Obranné stratégie sú všetky aktivity, ktoré domácnosť podnikne na „prevenciu“ pred chudobou a žiadna z týchto stratégií nevyužíva prostredie trhu. Podstatou je rozdelenie rizika na viacero produktívnych aktivít a zdieľanie zdrojov medzi rodinou a domácnosťami. Pre väčšinu domácností je ale kľúčovou stratégiou ostať (dostať sa) za každú cenu na trhu práce aj keď sú mzdy minimálne, alebo neprijateľné. Základné zamestnanie je základom pre príležitostnú prácu alebo prácu navyše. Ak je to možné rodina obrába malý pozemok, kúsok zeme, alebo nadviaže kontakty s príbuznými na vidieku. Štát poskytuje podporu vo forme penzií, invalidných dôchodkov, dávok nezamestnanosti, príspevkov v sociálnej núdzi. Defenzívne stratégie sa vyznačujú vstupom na trh a investíciou vlastných zdrojov a energie do obchodu a výroby. Sú riskantné a mnohí okrem tejto stratégie sa snažia držať nejakej inej práce alebo nejakej formy istoty.

Stratégie súvisiace s využívaním zručností zahŕňajú účasť na trhu práce, akumuláciu úspor a investícií, meniace sa modely spotreby a zarobených príjmov, sociálnych investícií do zdravia alebo vzdelania detí, práce a plány na združovanie zdrojov a sociálnych sietí. (Beall, Kanji, 1999)

Hoci základné každodenné praktiky domácnosti zahŕňajú formálne aj neformálne ekonomiky, len formálne zamestnaní sú analyzovaní a zapracovaní do výpočtov makroekonomických ukazovateľov. Nie sú len jedinými faktormi, ktoré ovplyvňujú blahobyt domácností, ale sú relatívne dobre zdokumentovaní a kvantifikovaní.

Nie všetci pracujúci v neformálnom sektore sú chudobní a nie všetci, ktorí pracujú vo formálnom sektore, sa vyhnú chudobe. V mnohých krajinách pracujúci vykonávajú celý rad ďalších pracovných aktivít na zvýšenie príjmov. Neformálne aktivity všeobecne ale nie vždy zabezpečujú chudobných nízkou hotovosťou a neistými podmienkami.

Záver

Keď stabilná socialistická spoločnosť bola rozrušená preniknutím trhového kapitalizmu v 90-tych rokoch, ľudia boli hodení do víru zmeny, v ktorej ich životný štandard klesol dramaticky, ich naštrené peniaze boli zničené infláciou a mnoho z nich stratilo prácu, alebo boli dlhé obdobie neplatení. Ekonomické a sociálne praktiky každodenného života domácností boli premenené dramatickým a neočakávaným spôsobom, a to najmä v súvislosti s hlbokou hospodárskou krízou vyvolanou prechodom na trhové hospodárstvo (Pavlovskaya, 2004). Bývalé sociálne štruktúry sa začali rozdeľovať, objavilo sa nové bohatstvo a predošlé prestížne možnosti. Domácnosti sú hodené do svojich vlastných zdrojov, aby prežili, alebo v záujme pokroku sa zdokonaľovali (Walker³⁸, 1998). V záujme udržania svojho živobytia domácnosti začali kombinovať formálne zamestnanie s prácou v domácnosti, starostlivosťou o deti, viacerými zamestnaniami, prácou na čierno, väčším spoliehaním sa na sociálne siete (rodinu, príbuzných, kamarátov).

Na uspokojenie svojich potrieb a prežitie domácnosti preukázali nebývalú tvorivosť v používaní všetkých dostupných zdrojov a nájdení nových. Tieto zásadné zmeny v každodennom živote obyčajných domácností sú často prehliadané. Za týchto podmienok, (kedy podmienky sa menia veľmi rýchlo) môžu byť domáce stratégie jedným z hlavných procesov pochopenia, čo sa deje v praxi.

Prítomnosť/neprítomnosť zdrojov výrazným spôsobom vplýva na výber stratégií pri utváraní živobytia domácností. Tie zase vplývajú na to, či domácnosť funguje v sociálnom blahobytí a prosperite, alebo upadá do chudoby až sociálneho vylúčenia. Domácnosti majú (prípadne nemajú)

³⁸ WALKER, M. (1998). *Survival strategies in an industrial town in east Ukraine*. S. Bridger, & F. Pine (Editors), *Surviving Post-Socialism*. London and New York: Routledge. In Wallace C. 2002. Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research. *Sociology* 36(2), 275-292.

prístup k skupine rozličných zdrojov (assets), ktoré fungujú väčšinou poprepájane a uľahčujú, alebo upevňujú skúsenosť s chudobou a sociálnou exklúziou. Tieto zdroje sú využívané rozličnými spôsobmi v snahe dosiahnuť udržateľnú stabilitu v domácnosti. Prítomnosť jedného typu zdrojov môže znamenať prísun ďalších zdrojov do domácnosti. Napríklad kvalitné zamestnanie znamená okrem príjmu na zabezpečenie materiálnych zdrojov aj kvalitné sociálne vzťahy. Naopak, ich neexistencia zamestnania znamená neexistenciu materiálnych zdrojov, oslabenie sociálnych väzieb a závislosť na občianskych zdrojoch.

Alan Warde³⁹ (1990) rozoznáva slabú a silnú definíciu stratégie. „Silná“ hovorí, že domácnosti naozaj plánujú ich aktivity – myšlienka, ktorú považuje za neudržateľnú. „Slabá“ definícia stratégií súvisí od výsledkov, ktoré domácnosti získavajú – to je to, čo používa. Fakt, že domácnosti sú riadené rôznymi zdrojmi formálnymi, neformálnymi a prácou, môže byť zobraté ako evidencia stratégie. Warde priznáva, že je limitovaný tým, že niektoré stratégie domácností sa nedajú vysvetliť, preto „silná“ definícia je prístupná kvalitatívnym interview, ktoré dovoľujú respondentom vysvetliť ich racionálnosť. Používanie silnej alebo slabej definície záleží na výskumníkovi, ktorú si osvojí.

Zoznam literatúry

BEALL, J. and KANJI, N., (1999). *Households, Livelihoods and Urban Poverty, Urban Governance, Partnership and Poverty, Theme Paper 3*, Department of Social Policy and Administration, London School of Economics, available at: http://www.idd.bham.ac.uk/research/Projects/urbangovernance/resource_papers/theme_papers/3_households_livelihoods.pdf

³⁹ WARDE, A. (1990). Household work strategies and forms of labour: conceptual and empirical issues. *Work, Employment and Society*, 4(4), 495-515.

BEBBINGTON, A.J., BATTERBURY, P.J. (2001). *Transnational Livelihoods and Landscapes: Political Ecologies of Globalization, Cultural Geographies*, 8, 2001. pp. 369 – 380

BRIDGER S., PINE F. (1998). *Surviving Post-Socialism: Local Strategies and Regional Responses in Eastern Europe and the former Soviet Union*. Routledge, 240 s.

BROWN, D., KULCSAR, L. (2001). Household economic behavior in Post socialist Rural Hungary. *Rural Sociology*, pp. 157-180

BURAWOY, M., KROTOV, P. and Lytkina, T., (2000). Involution and destitution in capitalist Russia. *Etnography*, vol. 1/1, 43-65. SAGE Publications. London

CLARKE, S. (2002). *Making Ends Meet in Contemporary Russia: Secondary Employment, Subsidiary Agriculture and Social Networks*. Edward Elgar: Cheltenham. de Haan A., (1997), "Urban Poverty and its Alleviation" in *IDS Bulletin* Vol. 28, No.2

DFID (2001). *Sustainable Livelihoods Guidance Sheets*, http://www.livelihoods.org/info/info_guidancesheets.html.

ELLIS, F. (2000). *Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries*, Oxford, Oxford University Press

GERSHUNY, J. I., PAHL, R.E. (1979). *Work outside employment: some preliminary speculations*. *New Universities Quarterly*, 34, 120-135. Hart, G. (1997). From 'Rotten Wives' to 'Good Mothers', Household Models and the Limits of Economism. In *IDS Bulletin*, Vol. 28, No. 3.

CHAMBERS, R. (1995). *Poverty and livelihoods: whose reality counts?*. *Environment and Urbanization*, 7, 1, 1995. pp. 173 – 204.

GROWN, C.A., SEBSTAD, J. (1989). Introduction. Toward a Wider Perspective on Women's Employment. In *World Development*, Vol. 17, No. 7.

HAAN, A., et al (2002): Methods for understanding urban poverty and livelihoods. Project of UK Department for International Development's Infrastructure and Urban Development Department. http://schant.socialdev.net/data/Gender/gender%20women%20access%20housing%20land%20tenure/deHaanetal_urb_pov2.pdf

HART, G. (1997). From 'Rotten Wives' to 'Good Mothers', Household Models and the Limits of Economism. In IDS Bulletin, Vol. 28, No. 3.

KOLLMAIR, M, GAMPER, S. (2002). The sustainable livelihoods approach. DSGZ, 2002. Input paper for the Integrated Training Course of NCCR North-South Aeschiried, Switzerland, pp. 11

MEIKLE, S, et all (2001). *Sustainable urban livelihoods: concepts and implications for policy*. Working paper No. 112, pp. 34, <http://eprints.ucl.ac.uk/35/1/wp112.pdf>

PAHL, R. E. (1984). *Divisions of Labour*. Oxford: Blackwells. In Wallace C. 2002. Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research. *Sociology* 36(2), 275-292.

PAHL, R. E. (1980). *Employment, work and the domestic division of labour*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 4(1), 1 20.

PAHL, R.E., WALLACE, C. (1985). Household work strategies in an economic recession in Redclift, N. and Pavlovskaya, M., (2004): *Other transitions: multiple economies of Moscow households in the 1990s*, *Annals of the Association of American Geographers*, 94/2, 329-351.

PAVLOVSKAYA, M. (2004). Other transitions: multiple economies of Moscow households in the 1990s, *Annals of the Association of American Geographers*, 94/2, 329-351.

PICKUP F., WHITE A. (2003). Livelihoods in Postcommunist Russia: Urban/Rural Comparisons. *Work Employment Society* 17, 419-434.

PIIRAINEN, T. (1997). Towards a new social order in Russia. Transforming structures and everyday life. Aldershot, Sydney, Singapore: Dartmouth. In Wallace C. 2002. Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research. *Sociology* 36(2), 275-292.

RADIČOVÁ I. (ed.) (1998). Vieme čo odmietame a vieme čo chceme? Zborník záverečných štúdií SOCO projektov. S.P.A.C.E., Bratislava, 207 s. in Beall, Kanji, 1999.

RAKODI, C. (1999). 'A Capital Assets Framework for Analysing Household Livelihood Strategies', *Development Policy Review*, Vol. 17, No. 3, September, Pp. 315-342.

ROCHOVSKÁ, A., MAJO, J. (2010). *Geografia a životné stratégie obyvateľstva postsocialistického slovenského vidieka* (in print).

SHEVCHENKO, O. (2002). "Between the Holes": *Emerging Identities and Hybrid Patterns of Consumption in Post-Socialist Russia*, *Europe-Asia Studies*, 54(6):841-66.

SLAVKOVSKÝ, P. (2005). Životné stratégie ľudí spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou na Slovensku v 20. a 21. storočí. *Slovenský národopis*, 02/2005, pp. 119 – 134.

SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A. (2006). Neo-liberalism and post-socialist urban transformations: Poverty, inequality and the city. *Geoforum. Acta Geographica*, No. 48, pp. 43-54.

SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A. (2007). *Domesticating neo-liberalism: Everyday lives and the geographies of post-socialist transformations*. *Geoforum* 38, p. 1163-1178.

SMITH A., STENNING A (2006). *Beyond household economies: articulations and spaces of economic practice in postsocialism*. *Progress in Human Geography* 30(2), 190-213.

TORSELLO, D. (2005). Neviditeľné základy dôvery. Domáca produkcia, práca a výmena na slovenskej dedine, *Slovak Ethnology (Slovenský národopis)*, issue: 01 / 2005, pages: 519

WALKER, M. (1998). *Survival strategies in an industrial town in east Ukraine*. S. Bridger, & F. Pine (Editors), *Surviving Post-Socialism*. London and New York: Routledge.

WALLACE C. (2002). Household Strategies: *Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research*. *Sociology* 36(2), 275-292.

WARDE, A. (1990). Household work strategies and forms of labour: conceptual and empirical issues. *Work, Employment and Society*, 4(4), 495-515.

WHEELLOCK, J. and OUGHTON, E. (1996). *The household as a focus for research*. *Journal of Economic Issues*, 30/1, 143-159.

Kontaktná adresa

Mgr. Alena ROCHOVSKÁ, PhD.

Katedra humánnej geografie a demogeografie

Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mlynská Dolina

842 15 Bratislava

rochovska@fns.uniba.sk

VOĽBY ŽIVOTNÝCH STRATÉGIÍ OBYVATEĽOV CHUDOBNÝCH A SOCIÁLNE VYLÚČENÝCH RÓMSKÝCH OSÍDLENÍ (VEGA 1/0596/10)

RUSNÁKOVÁ Jurina

Abstrakt

Príspevok poskytuje náhľad do teórie a metodológie výskumného projektu zameraného na zisťovanie variability životných stratégií obyvateľov rómskych osídlení. V ďalšej časti charakterizuje navštívené osídlenia a respondentov. Osobitne sa venuje stratégiám zabezpečenia živobytia navštívených domácností.

Kľúčové slová: životné stratégie, hospodárenie, živobytie domácnosti, rómske osídlenie.

Abstract

Paper provides a reflection into the theory and methodology of the research project aiming to identify variability of life strategies of population in Roma settlements. The next section of the paper describes visited settlements and respondents. Specific focus is given on strategies to ensure the livelihood of visited households.

Key words: livelihood strategies, household economy, livelihood, Roma settlement.

Informácie o projekte

Projekt Voľby životných stratégií obyvateľov chudobných a sociálne vylúčených rómskych osídlení (VEGA 1/0596/10) trval dva roky (2010-2011). Za projekt bolo zodpovedné Výskumno-vzdelávacie a poradenské centrum v Spišskej Novej Vsi, Fakulty sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity

Konštantína Filozofa v Nitre. Riešiteľský kolektív bol zostavený multidisciplinárne, tvorilo ho 8 odborníkov (Doc. PaedDr. Vladimír Klein, PhD. – vedúci riešiteľ, Doc. PhDr. Rastislav Rosinský, PhD. – zástupca vedúceho riešiteľa, a ostatní riešitelia – Mgr. Jurina Rusnáková, PhD., PhDr. Marianna Šramková, PhD., Mgr. Peter Pollák, PhD., Mgr. Milan Samko, PhD., Mgr. Vlasta Fabiánová, PhDr. Alena Rochovská, PhD.). Na projekt boli vynaložené finančné náklady vo výške 5500 euro.

Stručne o metodologických východiskách

Projekt je reakciou na nedostatok (a aktuálnu potrebu) empirických zistení na skúmanú tému. Jeho hlavným cieľom bolo *analyzovať životné stratégie obyvateľov rómskych osídlení*.

Čiastkové ciele:

- Skúmať variabilitu životných stratégií obyvateľov vybraných rómskych osídlení vzhľadom na životné podmienky a príležitosti.
- Skúmať čo a kto ovplyvňuje voľbu životných stratégií obyvateľov.

Otázky:

- Aké životné stratégie volia obyvatelia žijúci v chudobných a sociálne vylúčených osídleniach?
- Čo a kto ovplyvňuje voľbu životných stratégií obyvateľov žijúcich v chudobných a sociálne vylúčených osídleniach?
- Má vplyv miera segregácie, resp. integrácie osídlení na voľbu životných stratégií ich obyvateľov?

Riešitelia zvolili kvalitatívny prístup k skúmaniu /s uvedením si jeho limitov/. Hlavným výskumným nástrojom bol kvalitatívny rozhovor (vytvorený v rámci projektu). Ďalej bola využitá metóda neštruktúrovaného pozorovania a analýzy dokumentov. Vzhľadom k finančným obmedzeniam riešitelia upustili od realizácie plánovaných fókusových skupín a zúžili počet respondentov.

Poznámky z terénu

V prvom rade považujeme za dôležité pripomenúť, že sme sa počas terénnych výskumov nestretli so stereotypnými Rómami, ani v navštívených segregovaných osadách. I keď bol prvý dojem anketára z vonkajšieho prostredia osídlenia nepriaznivý (odpadky, mnoho ľudí na relatívne malom priestore..), po vstupe do obydľí sa zmenil. Všetky navštívené obydľia boli vzhľadom k podmienkam primerane čisté a útulné. Participanti boli prívetiví (s nedôverou sme sa stretli len v jednom prípade, kedy rómski manželia považovali anketára za zástupcu úradov) a ústretoví. Treba povedať, že v Letnom boli rozhovory realizované v miestnom komunitnom centre, anketárka nenavštívila domácnosti obyvateľov osady.

Skúsenosti s oslovaním a výberom participantov: Rómov sme oslovovali na odporúčanie kľúčových osôb (najmä sociálnych pracovníčok), na základe vlastných vedomostí (dva anketári poznali prostredie) a náhodne. Ako najrizikovejší sa ukázal byť sprostredkovaný výber. I keď sme sociálnym pracovníčkam vysvetlili naše preferencie, vyberali podľa vlastného uváženia (najmä v obci Letné). Tak sme vo vzorke mali jediných troch zamestnaných Rómov z osady Letné.

Všetci oslovení s rozhovorom súhlasili.

Nároky na anketára

- Prvý dojem: je dôležité sa výzorom (najmä oblečením) prispôbiť prostrediu, do ktorého anketár vstupuje, tak aby nevzbudzoval prílišnú pozornosť obyvateľov a nestaval bariéru medzi seba a participanta. Anketár nesmie pôsobiť „úradnícky“.
- Pripravenosť anketára: pred vstupom do osídlenia (najmä segregovaného) je výhodou ak má anketár informácie o životných podmienkach v ňom. Anketár by mal mať vedomosti o skúmanej téme – tak aby počas rozhovoru vedel reagovať na výpovede obyvateľov. Anketár musí byť flexibilný vo formuláciách otázok (napr. v prípade neporozumenia otázke participantom).
- Motivácia anketára: výhodou je, ak anketára skúmaná téma zaujíma.

- Budovanie dôvery: empatiou, nehodnotiacim postojom a vlastnou ústretovosťou.

Realizácia rozhovorov

Niektoré kľúčové osoby mali tendenciu poskytovať anketárovi očakávané, resp. naučené odpovede.

Rozhovory s matkami (realizované v ich domácnostiach) boli rušené deťmi a návštevami.

Charakteristika a výber obcí a rómskych osídlení.

V úvode je potrebné pripomenúť, že všetky názvy (obcí, rómskych osídlení, okresov) a mená budeme v nasledujúcich textoch anonymizovať, pretože sme tak sľúbili našim participantom. S cieľom sťažiť „pátranie“ po nami navštívených obciach a osídleniach (viacerí Rómovia nám poskytli citlivé informácie o sebe a o svojich rodinách a my nechceme sklamať ich dôveru), neuvádzame ani presné počty obyvateľov a žiadne iné presné údaje, na základe ktorých by ich bolo možné odhaliť.

Spolu sme navštívili 3 vidiecke obce a jedno mesto v dvoch okresoch Košického kraja, v ktorých je 10 rómskych osídlení a rodiny žijúce medzi Nerómami. Kraj a okresy sme zvolili na základe vybraných demografických a ekonomických parametrov. Vzhľadom k cieľom projektu sme vyberali okresy s vysokým podielom rómskeho obyvateľstva a s vysokým počtom obcí s rómskymi osídleniami. Pri výbere sme vychádzali z vlastných poznatkov a z databázy Atlasu rómskych komunít 2004 (Radičová a kol., 2004).⁴⁰ Vybrané okresy patria medzi tzv. marginalizované územia v SR. V rámci kraja patrí Žltý okres medzi tie najslabšie takmer vo všetkých merateľných parametroch (vysoká miera nezamestnanosti, nízka miera urbanizácie, slabá bytová

⁴⁰ RADIČOVÁ, Iveta et al. 2004. *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2004*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2004. ISBN 80-88991-27-7

výstavba, nižšia priemerná mzda, málo voľných pracovných miest a väčších zamestnávateľov...). Zelený okres patrí medzi priemerné až slabšie (v závislosti od obdobia a ukazovateľa).

Pri výbere obcí sme zohľadňovali ich veľkosť, polohu, životné podmienky (vybavenosť,...), za ekonomické ukazovatele mieru nezamestnanosti a pracovné príležitosti. A samozrejme najmä rómske osídlenia – hľadali sme obce, v ktorých sa nachádza viac ako jeden typ rómskeho osídlenia. Vychádzajúc zo zaužívanej typológie rómskych osídlení v SR na základe Sociografického mapovania rómskych komunít na Slovensku (publikované v Atlase rómskych komunít, 2004) sme pre výskum zvolili tieto typy osídlení:

- rodiny žijúce medzi nerómskym obyvateľstvom
- obecné a mestské koncentrácie
- osídlenia lokalizované na okraji obce/mesta
- osídlenia od obce/mesta priestorovo vzdialené.

Tab. 1 Obce a mestá podľa Atlasu rómskych komunít 2004

Obec	Okres	Obec/ mesto	Lokalizácia	Poloha osídlenia ⁴¹	Vzdial. od obce	Vodovod	Kanaliz.	Elek.	Verej. osvetlenie	Príst. cesta	Počet Rómov (v kateg.)
Malá	Žltý	Obec									250-300
			Intravilán	Na okraji ⁴²		Áno	Nie	Áno	Áno	Asfaltová	
			Intravilán	Integrované/ rozptýlené		Áno	Čiastočne	Áno	Áno		
Tradičné	Žltý	Obec									550-600
			Intravilán	Na okraji		Áno	Nie	Áno	Áno	Iná ⁴³	
			Intravilán	integrované/ rozptýlené ⁴⁴		Áno	Čiastočne	Áno	Áno		
			Intravilán	Integrované/ koncentrované ⁴⁵		Áno	Čiastočne	Čiastočne	Áno	Iná	

⁴¹ **Osídlenie** bolo pre potreby výskumu definované ako zoskupenie minimálne troch domov obývaných rómskou populáciou.

⁴² **Okraj obce** bol pre potreby výskumu zadefinovaný ako koniec súvislej zástavby obce. **Rómske osídlenie na okraji obce** je pre potreby výskumu zadefinované ako zoskupenie domov, obývané rómskou populáciou a tvorí hranicu zastavanej časti obce.

⁴³ Poľná, štrková, spevnená poľná.

⁴⁴ Obyvatelia osídlenia žijú rozptýlene medzi majoritou.

⁴⁵ Zahŕňa **obecné a mestské** koncentrácie, v ktorých podľa majority žije viac ako 80% Rómov a tvoria ich aspoň tri obydlia.

			Extravilán	Mimo obce ⁴⁶	500	Nie	Nie	Áno	Áno	Iná	
Letné	Zelený	obec									700-750
			Extravilán	Mimo obce	2000	Nie	Nie	Nie	Nie	Asfaltová	
			Intravilán	Integrované/ rozptýlené		Nie	Nie	Áno	Áno		
Zelené	Zelený	mesto									1500-2000
			Intravilán	Na okraji		Áno	Áno	Áno	Áno	Asfaltová	
			Intravilán	Integrované/ rozptýlené		Áno	Čiastočne	Áno	Áno		

Zdroj: Atlas rómskych komunit 2004

46 **Osídlenie mimo obce** tvorí zoskupenie obydľí, ktoré sú vzdialené od obce/mesta, prípadne sú oddelené nejakou bariérou (napr. lesom, cestou, železnicou, atď.), medzi osídlením, ktoré je mimo obce a obcou nie je súvislá zástavba.

Tak ako je vidieť v tab. 2, je zaužívaná typológia rómskych osídlení vytvorená najmä na základe ich lokalizácie (vo vzťahu k obci), ktorú viacero výskumov a odborníkov prepája s mierou integrácie. Teda ak žijú rómske rodiny medzi Nerómami – sú považované za integrované. Segregované osídlenia sú od obce vzdialené, oddelené a so špecifickými životnými podmienkami (napr. chýbajúca základná infraštruktúra, existencia chatrčí, nevysporiadanosť pozemkov). „Zjednodušene platí, že čím ďalej sa osídlenie od materskej obce/mesta nachádza, tým horšia je kvalita života v ňom.“ (Radičová a kol., 2004).

Tab. 2 Typológia rómskych osídlení/komunit podľa vybraných výskumov

Rómske osídlenie – poloha (zdroj: Databáza sociograf. map. 2004) ⁴⁷	Rómske osídlenie typ (zdroj: Sociografické mapovanie – poznámky k dátam 2004)	Rómska domácnosť podľa typu osídlenia (Výskum životných podmienok 2006) ⁴⁸
V obci rozptýlené	Integrované/rozptýlené (rómski obyvatelia žijú rozptýlene medzi majoritou)	Rozptýlené - integrované (medzi majoritou)
V obci koncentrované	Integrované/koncentrované (osídlenia, v ktorých žije viac ako 80% Rómov a tvoria aspoň 3 obydlia)	Separované (koncentrácie v obci alebo na jej okraji)
Na okraji	Na okraji (Zoskupenie domov, obývané rómskou populáciou, tvorí hranicu zastavanej časti obce.	

⁴⁷ Publikované v: RADIČOVÁ, Iveta et al. 2004. *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2004*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2004.

⁴⁸ Publikované v: FILADELFIOVÁ, Jarmila, GERBERY, Daniel, ŠKOBLA, Daniel. 2006. *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku*. Bratislava: UNDP, 2006.

Mimo obce/mesta alebo oddelené umelou alebo prírodnou bariérou	Mimo obce/mesta (vzdialené od obce/mesta, prípadne sú oddelené nejakou bariérou (napr. lesom, cestou, železnicou, atď.), medzi osídlením, ktoré je mimo obce/mesta a obcou/mestom nie je súvislá zástavba	Segregované (mimo obce/mesta alebo oddelené bariérou)
	Segregované (mimo obce/mesta, bez vodovodu, podiel nelegálnych obydľí viac ako 20%)	

Zdroj: Rusnáková, 2009

Vzhľadom k tomu, že výpovede našich participantov nie úplne súhlasia s typológiou podľa miery integrácie (napr. niektorí Rómovia žijúci medzi nerómskym obyvateľstvom nám povedali, že s Nerómami majú iba povrchné vzťahy, cítia, že robia rozdiely, ktoré majú dopad na prerozdelenie zdrojov; kľúčové osoby v obci Letné nevidia veľké rozdiely v kvalite života Rómov žijúcich v obci a v segregovanej osade) a výskum nám to dovoľuje – ostaneme v našich textoch pri rozdelení osídlení podľa lokalizácie (budeme sa snažiť vyhnúť označeniu „integrované osídlenia“).

Vo všetkých navštívených obciach žijú rómske rodiny medzi nerómskym obyvateľstvom a vo všetkých sa nachádza nejaký typ koncentrovaného osídlenia. Dve obce majú rómske osídlenie na okraji, v dvoch sú spolu tri koncentrované osídlenia (rómske susedstvá, rómska ulica). Tri z nich majú osady lokalizované mimo obce alebo mesta – všetky považujeme za segregované, pretože okrem priestorovej vzdialenosti sa od ďalších častí obce alebo mesta výrazne odlišujú životnými podmienkami (absencia verejnej infraštruktúry, nižšia kvalita obydľí). Životnými podmienkami sa segregované osady líšia aj medzi sebou a aj vo svojom vnútri (napr. osídlenie Vila v meste Zelené všetci participant z mesta rozdelili na Vilu Lepšiu a Vilu Horšiu a identifikovali viacero odlišností). Zaujímavá je komparácia troch segregovaných osád (Vila, Hájik, Skala) v tomto meste podľa terénnej

sociálnej pracovníčky Dany. Podľa nej je „najhoršia“ osada tá, ktorá je k mestu najbližšie. V porovnaní s ostatnými segregovanými osídleniami v meste sú tu horšie životné podmienky, ale aj spolupráca s obyvateľmi je náročnejšia. „Najslušnejšie“ rodiny žijú v osade Lesík, pracovníčka porovnáva najmä na základe kvality a vlastníctva obydli (v tejto osade žijú rómske rodiny v murovaných vlastných domoch na vlastných pozemkoch, a preto sa o ne lepšie starajú). V tejto osade (v porovnaní s Vilou) je menej problémov (napr. s dochádzkou detí do školy, s výtržníctvom) a rodiny nie sú také chudobné ako vo Vile Horšej. Vila Horšia je obývaná neplatičmi, ktorých mesto vysťahovalo z mestských bytov. Absencia stability a tradície komunity, môže byť podľa pracovníčky jedným z vysvetlení/dôvodov problematickejšej spolupráce s obyvateľmi. V nasledujúcej časti textu ponúkame charakteristiky všetkých rómskych osídlení podľa obcí a okresov. Pri ich tvorbe sme čerpali z miestnych a regionálnych dokumentov, vlastných pozorovaní a z rozhovorov.

V okrese **Žitý** sa nachádzajú obce **Malá** a **Tradičné**. Malá je od okresného mesta vzdialená 19 km a Tradičné cca. 24 km. Medzi obcami sú rozdiely v ich veľkosti a v počte obyvateľov (Tradičné je približne trojnásobne početnejšie ako Malá), v pracovných možnostiach (v Malej nie sú takmer žiadne; v Tradičnom je závod s približne 200 zamestnancami), v ponuke sociálnych služieb (v Tradičnom pracujú terénni sociálni pracovníci; Malá takúto službu neponúka), aj v iných sociálnych a ekonomických charakteristikách a v počte rómskych osídlení (Malá má jedno osídlenie na okraji a ostatné rómske rodiny žijú medzi Nerómami; Tradičné má 4 osídlenia a rodiny žijúce medzi Nerómami).

Malá

Obec Malá leží v juhovýchodnej časti Slovenského Rudohoria, má cca. 600 obyvateľov, z toho je viac ako polovica Rómov. V obci nie sú takmer žiadne pracovné príležitosti a vzhľadom k tomu, že sa nachádza v okrese, ktorý patrí medzi oblasti s najvyššou mierou nezamestnanosti, je aj počet nezamestnaných obyvateľov obce vysoký – 148 v auguste 2011. V obci je

materská škola, málotriedna základná škola (ročníky 1-3), kultúrny dom. Okrem dovozu obedov pre seniorov (zo susednej obce), tu nie sú žiadne iné sociálne služby. Od okresného mesta je obec vzdialená 19 km. Obvodní lekári a pediatri sú vzdialení 4 km. „*...zdravotnícke služby sú myslím, že dostupné, no pravdaže ak majú ľudia na cestovné a na lieky. K obvodnému lekárovi to ďaleko nie je – autobus stojí okolo 60 centov. Do okresného mesta, kde sú lekárne a odborní lekári je to už drahšie... vlaky už nepremávajú, boli nerentabilné a autobusové spojenie je myslím dostačujúce, aspoň počas pracovného týždňa. Víkendy a sviatky sú o niečom inom, to sa autobusom takmer nikde nedopravíte..*“ (Jaro, kľúčová osoba, Malá)

K vedeniu obce sa participantí vyjadrovali pomerne kriticky. Všetci sa zhodli na tom, že starosta je pasívny, pre obec robí málo alebo nič. Plní si len najnutnejšie povinnosti (napr. vydáva potvrdenia). „*On sa o nič nestará.*“ (Matilda, žije medzi Nerómami, Malá). Eva je kritická v hodnotení vzťahu starostu k Rómom. Tvrdí, že sa k Rómom správa odlišne. „*Hlavne pánovi starostovi záleží na tom či si Róm alebo nie.*“ Zuzana hovorí, že Rómovia ho neobťažujú, na úrad idú len vtedy, keď potrebujú nejaké potvrdenie. Najkritickejší bol vo svojich vyjadreniach Jaro (kľúčová osoba). Podľa neho venuje starosta svojej práci minimum úsilia, o obci rozhoduje na základe osobných vzťahov, pracovné miesta obsadzuje príbuznými a priateľmi. „*Máme už 4 volebné obdobia toho istého starostu... v obci okrem dobrovoľného hasičského zboru, ktorý je jeho koníčkom už nič nie je... Ak je ten istý človek na jednom mieste 16 a viac rokov, musí vyhoriieť a stratiť záujem o prácu. .. Náš starosta sa perfektne naučil starostovať s minimom úsilia. Pre neho je všetko veľký problém, ktorý treba odsunúť na potom... S obyvateľmi prakticky nespôlupracuje ak nepočítame to, že nezamestnaných zbral na aktivačné práce, čo nikdy nezabudne spomenúť.*“

Rómski obyvatelia hodnotili pozitívne možnosť účasti na aktivačných prácach. Pavol s Michaelou spomenuli malé pôžičky, ktoré starosta dáva obyvateľom v kritických situáciách (napr. ak niekto z rodiny ochorel).

Vo vedení obce nie sú žiadni Rómovia, aj keď v minulom volebnom období ich bola prevaha. Väčšina participantov si myslí, že by v obecnom

zastupiteľstve mali byť účastní aj Rómovia, no pri porovnaní období s prítomnosťou rómskych poslancov a bez nej nevidia v rozhodovaní o obci žiaden rozdiel. Matilda hovorí: *„...Ani nie, ani vtedy sme nevedeli, či sa niečo deje. Ako teraz, keď sú tam len bieli.“* S Gagou sa zhodli v tom, že obecní poslanci musia byť schopní, nesmú len *„prikyvovať hlavou na všetko, čo povie starosta, ako to robili Rómovia.“* Rómski poslanci neboli jednotní, väčšina presadzovala len vlastné záujmy. Jaro (kľúčová osoba) dodáva, že za neúspech Rómov vo vedení obce môže sčasti ich neschopnosť a sčasti starosta, ktorý nebol ochotný spolupracovať. *„Celé volebné obdobie nik z Rómov nepocítil, že má v zastupiteľstve svoje zastúpenie, asi aj preto v tomto volebnom období už žiadny rómsky kandidát neprešiel.“*

V obci sa nedejú takmer žiadne zmeny. Participanti si spomenuli na vybudovanie cesty – to hodnotia pozitívne, ale aj kriticky, pretože ide len o jednu ulicu, aj keď opravu by potrebovala aj ďalšia. Traja spomenuli aj fakt, že je to ulica, pri ktorej stojí starostov dom. O žiadnych projektoch alebo programoch pre Rómov, či chudobných ľudí, nevedia. Jaro spomenul opravu budovy školy a vybudovanie WC v kultúrnom dome.

Všetci sa zhodli na tom, že sú so životom v obci spokojní, väčšina by sa sťahovať nechcela, pretože tu majú príbuzných, vybudované vzťahy, žijú tu od narodenia alebo dlhodobo. Chýba im pomoc pre chudobnejších a starších obyvateľov, služby (napr. Eve chýba pedikúrka, Matilde lekár). Pavol spomenul absenciu kultúrneho „vyžitia“ a voľnočasových aktivít pre deti, aj pre dospelých. Väčšina sa zhodla na potrebe detského ihriska, aktivít pre deti a opravy materskej školy. Viacerí vidia ako najsilnejšiu potrebu vybudovanie chodníka popri hlavnej ceste do osady. *„Tak, mne na ňom nič nevadí, len ten chodník mi vadí. Že chýba.“* (Iveta, osídlenie na okraji obce, Malá).

Rómovia žijú v osídlení na okraji obce, ale najmä rozptýlene v obci. Rómske osídlenie sa nachádza pri vstupe do obce, z oboch strán hlavnej cesty. Podľa našich participantov je časť „nad cestou“ lepšia, pretože sú v nej väčšie a krajšie domy, ktoré obývajú bohatšie rodiny. Časť „pod cestou“ je

rôznorodejšia – na pohľad chudobné príbytky sa striedajú s domami porovnateľnými s obydliami v obci. Všetky domy sú murované, patria rodinám, ktoré ich obývajú, rovnako aj pozemky. „Teraz sú všetky domy, až asi na 3-4 výnimky, úplne štandardné. Je tam okolo 20 murovaných domov. Časť z nich patrí medzi najnovšie domy v obci. V našej dedine sa veľmi nestavia, takže až na malé výnimky bolo najviac nových domov postavených ešte za bývalého režimu.“ (Jaro, kľúčová osoba, Malá)

Verejná infraštruktúra je podobná ako v obci – je tu verejné osvetlenie, všetky domácnosti majú vodovod a elektrinu.

Aj rómske rodiny žijúce v obci vlastnia murované domy s dostupnou infraštruktúrou. Všetci naši participanti z obce majú nerómske alebo zmiešané susedstvá. Eva (žije medzi Nerómami, Malá) vysvetľuje kedy a ako sa rómske rodiny začali sťahovať do „dediny“. „Okolo 70-teho roku začali odstraňovať negramotnosť Rómov a začala asimilácia Rómov medzi bielych. Vtedy sa do dediny dostalo pár rodín, ktorým v cigánskej osade išli domy na búračku.

Starosta s tým nemal problém?

Nemohol s tým robiť nič, pretože to bolo nariadenie z ústredia komunistickej strany. Ale tento projekt dlho netrval, veľa Rómov ostalo v osade. oni im dávali peniaze za staré domy a v dedine si mohli kúpiť alebo postaviť nové. Ich starý dom sa zbúral.“ Ale spomína aj vlastnú skúsenosť s kúpou domu. „... Chceli sme si postaviť dom, mali sme na to peniaze aj rôzne pôžičky vtedy dávali. Novomanželskú pôžičku sme vôbec nevyužili, pretože nám nechceli dať stavebné povolenie.

Prečo?

Lebo sme boli Rómovia.

Kto ho vydával?

Vydávalo ho Zelené, ale na odporúčanie súdruha predsedu. Povedal, že jednoducho jedna parcela ostala posledná voľná, že on si ju chce nechať pre obec. Lenže to bol taký problém, že by sme išli presne do susedstva k bielym a pravdepodobne oni nás tam nechceli.... Sme kúpili dom. Ale starý dom, ten nám už v pohode povolil. Starý dom kúpiť.“

Priemerná rómska rodina v obci je podľa našich participantov viacpočetná ako nerómska, identifikujú generačné rozdiely v počte detí. Mladšie generácie majú menej detí – v priemere 2-3. V rómskom osídlení je to podobné.

Ekonomická situácia rodín je rôznorodá – od nej sa odvíja aj veľkosť a vybavenie príbytkov. Viaceré rodiny sú viacgeneračné (bez ohľadu na lokalitu). Najväčším problémom, ako ho identifikovali participanti, je nezamestnanosť a s ňou spojená chudoba. Prácu nemá väčšina žien, zamestnanosť mužov je vyššia, no mnohí pracujú sezónne (najmä stavebné práce), brigádne (v rôznych závodoch mimo okresu) alebo neoficiálne (napr. predaj dreva, výpomoc u drobných podnikateľov). Väčšina našich participantov má pracovné skúsenosti (s výnimkou 2 žien), v každej navštívenej rodine je niekto zamestnaný. Zamestnanosť Rómov a Nerómov sa podľa nich líši – väčšina Nerómov je zamestnaná a pracuje v rámci okresu. „...bieli majú robotu v mieste bydliska, kde treba dochádzať len na tých 8 hodín a to všetci, aj ženy...“ (Eva, Malá, žije medzi Nerómami). Eva si myslí, že je to dôsledkom výberu zamestnávateľov – tí uprednostňujú Nerómov.

Príslušníci majority sa v porovnaní s Rómami majú lepšie, majú viac majetku, väčšie príjmy. Viac Rómov je chudobných.

Vzdelanostná úroveň Rómov sa neodlišuje od vzdelania majority. Jaro a Matilda si myslia, že mladšie generácie Rómov dosahujú vyššie vzdelanie ako majorita. „... je to približne na tej istej úrovni, možno Rómovia sú na tom trochu lepšie, ale len v tom prípade ak porovnáваме mladšie generácie. Je niekoľko Nerómov, ktorí majú ukončené len základné vzdelanie a tak isto je aj Rómov. Aj čo sa týka stredných či vysokých škôl je to podobné, napr. teraz viem o 3 Rómoch ktorí študujú na vysokej škole a 3 Nerómoch, ktorí študujú na vysokej škole. Ale najlepšie vzdelaná z obyvateľov obce, ktorí žijú tu je Rómka.“ (Jaro, kľúčová osoba, Malá) Väčšina Rómov po ukončení základnej školy v štúdiu pokračuje. Pre dievčatá sú z učňovských odborov najatraktívnejšie odbory kuchár - čašník, cukrárka, krajčírka. Zo stredných škôl s maturitou je to zdravotná škola a obchodná akadémia. Chlapci

uprednostňujú učebné odbory, najmä poľnohospodárske. Vyberajú si podľa prospechu, dostupnosti („že to majú blízko“) a finančných nákladov. „Lebo všade v škole, to nie je len na cestovné, treba im tam zašity a všelijaké pomôcky. Stále od nich pýtajú niečo zaplatiť a kde sú rodičia na podpore, tak na to nemajú.“ (Michaela, žije medzi Nerómami, Malá)

Ako sme už spomenuli, v obci je málotriedna základná škola. „Tento rok sa zmenilo vedenie, doteraz tu pracoval učiteľ, kvôli ktorému si rodičia nechceli do školy dávať deti... Tak si všetci Nerómovia zvykli, že deti dávajú do škôl v okolitých dedinách a tu ostali iba rómske deti. Ale pravda je aj to, že nerómskych detí v tom veku je tu veľmi málo.“ (Jaro, kľúčová osoba, Malá)

Vzťahy s Nerómami väčšina hodnotí ako nekonfliktné. Ak existujú spory, nie sú založené na odlišnej etnicite. Okrem Ivety, ktorá žije v osídlení na okraji obce, všetci ostatní respondenti žijú v susedstve s Nerómami (najčastejšie ide o zmiešané susedstvá). So susedmi vychádzajú prevažne dobre, ak majú konflikty, nie sú kvôli rozdielom v etnicite. Niekoľkí spomenuli (napr. Pavol a Michaela, Gaga, Zuzana), že si navzájom pomáhajú. Asi najhlbšie susedské vzťahy s nerómskou rodinou má rodina Gagy, „Dnes sused zomrel, tak som zavolala záchranku, oco ho bol oholiť. Proste s nimi cítim, aj teraz keď umiera, tak každý deň sme tam chodili. A sú to bieli, ale aj teraz každý deň utekajú k nám aj my k nim.“

Ostatní hodnotia svoje vzťahy s Nerómami (ale aj všeobecne vzťahy Rómov a Nerómov v obci) skôr ako povrchné.

„Tak, nie sú hlboké, ale také dobré na oko, povrchné. Ako, nerobíme si navzájom nič zlé... Trpia nás tu, no (smiech). Vieme spolu žiť.“ (Matilda, žije medzi Nerómami)

„ale hlbšie nie, nepripúšťajú si k telu“ (Michaela, žije medzi Nerómami).

„Ale hlbšie vzťahy nie sú bežné, napríklad zmiešané manželstvá.“ (Jaro, kľúčová osoba).

Viacerí spomenuli, že Nerómovia sa k sebe navzájom správajú „lepšie“ ako k Rómom. V obci je výhodou nebyť Rómom.

Rómsko-nerómske priateľstvá sú najmä medzi mládežou, Jaro to vysvetľuje ako dôsledok zmien v demografickom správaní obyvateľstva – mládeže je málo, a preto „držia spolu“. Staršie generácie s Rómami priateľstvá veľmi neudržiavajú. Eva krátko spomenula aj dynamiku vzťahov. Podľa nej je to teraz lepšie ako v jej detstve a mladosti. V tom čase Rómovia v obci nežili a diskriminácia sa prejavovala viac ako teraz. Ilustruje to aj na príklade, *„Ale s rasizmom som sa stretávala na každom kroku, dokonca ešte aj na cintoríne...Rómov pochovávali medzi trne na najhoršie miesto..“*

Iveta, ktorá žije v rómskom osídlení a do Malej sa prisťahovala pred 10-timi rokmi, nevie aké sú vzťahy v obci, ona sa s Nerómami stretáva málo (napr. v obchode), nemá žiadnych nerómskych priateľov.

V Malej nie sú miesta, ktoré by boli Rómom neprístupné, alebo kde by sa stretávali oddelene od Nerómov. S výnimkou silvestrovskej zábavy. *„...je silvestrovská zábava, ktorú organizujú Nerómovia a pozývajú si len Rómov, ktorých chcú. Aj to len niekoľkých a preto, aby bolo viac peňazí zo vstupného“* (Jaro)

Tradičné

Tradičné je od Malej vzdialené 5 km, od okresného mesta 24 km. Žije tu približne 2000 obyvateľov, z toho cca. 750 Rómov. Obec pozostáva z dvoch hlavných častí. Jedna časť je zastavaná rodinnými domami, druhá je „sídľisková“.

Pracovné príležitosti ponúka najmä miestny závod, ktorý v obci pracuje od začiatku 19-teho storočia. V súčasnosti zamestnáva menej ako 200 zamestnancov. Aj tu je nezamestnanosť vysoká, v auguste 2011 bolo evidovaných uchádzačov o zamestnanie viac ako 300.

V obci je materská škola, základná škola (spádová), 2 kultúrne domy, zdravotné stredisko (obvodný lekár a pediater), viacero predajní, kaderníctvo a sociálne pracovisko, v ktorom pracuje jedna terénna sociálna pracovníčka a jej dvaja asistenti. V škole pracujú dvaja Rómovia ako asistenti učiteľa. Pre mnohých Rómov z obce sú dôležité aktivity evanjelickej cirkvi. Niekoľko rokov tu pôsobil nemecký misionár, ktorý vybudoval sieť rómskych kazateľov a tí sú

v obci aktívni dodnes. Gita (žije medzi Nerómami, Tradičné) spomenula aj rómskych aktivistov. Ona ich služby nevyužíva, ale niektorí Rómovia áno – chodia za nimi, keď potrebujú v niečom poradiť, alebo niečo vybaviť.

Dostupnosť služieb mimo obce je podobná ako v Malej, rovnako aj verejná doprava.

O vedení obce sa participanty vyjadrovali pozitívne, oceňovali, že starosta s Rómami vychádza dobre, pomáha im (napr. tak, že ich zamestnáva ako koordinátorov aktívnej činnosti, v prípade potreby poskytne obecné auto, zrealizoval niekoľko projektov). *„Akože Rómovia so starostom vychádzajú veľmi dobre. Sú tam mnohí čo robia majstrov na aktivačnom,... viem, že chodili tam, keď nemali peniaze, že chodili za starostom. Že nemajú na autobus, keď sa im bolo teba ísť hlásiť.“* (Gita, žije medzi Nerómami).

Rómovia vo vedení obce nie sú (participantky si uvedomujú potrebu zastúpenia vo vedení, jej absenciu pripisujú nejednotnosti Rómov pri voľbách), traja sú členmi obecných komisií (športovej a kultúrnej, sociálnej).

V obci sa realizuje viacero projektov. V ostatnom období to bola investícia do rekonštrukcie základnej školy. Prostredníctvom niekoľkých projektov zo zdrojov Európskej únie sa zlepšila infraštruktúra v segregovanej rómskej osade (cesta, hygienické stredisko, 6 nových bytov nižšieho štandardu). *„Napríklad im postavili v osade novú tú bytovku sociálnu. Tú práčovňu im tam spravili. No všetko im tam vydláždičkovali, cestu im tam spravili. Parkovisko majú. Osvetlenie robil, no už to síce dávno.“* (Simona, Malá - Tradičné).

Obe participantky zhodne tvrdia, že v Tradičnom sa býva dobre (majú „poruke“ všetko, čo k bežnému životu potrebujú, lekára, obchody..), žiadne zmeny vo vybavení obce nepotrebujú. Riešenie si vyžaduje vysoká nezamestnanosť.

Rómovia v Tradičnom žijú v niekoľkých osídleniach a rozptýlene v oboch častiach obce.

Najkritickejšia je situácia v osídlení mimo obce. To sa nachádza cca. 700 m od konca obce a 2 km od centra. Vzdialené je aj od školy, zdravotného strediska a hlavnej cesty (situované pod lesom). Podľa našich participantiek

aj podľa miestnych dokumentov práve tu žijú najchudobnejšie rómske rodiny. Presné údaje o počte obyvateľov tohto osídlenia nie sú, no podľa odhadov z rozhovorov tu žije viac ako sto Rómov v niekoľkých typoch obydlií. Časť obyvateľov (cca. 10 rodín) býva v bývalej hospodárskej budove, ktorú Gita označila ako najhoršiu a na bývanie nevhodnú. „...to je tam normálna zručanina. Tam sa nedá vojsť, to tie steny mokré, to tam sa nedá absolútne vojsť... Pri jednej som tam bola, ale ona nemala absolútne nič. Nevieť, či už tam nemali aj zem na dlážke.“ (Gita) V týchto bytoch nie je voda, obyvatelia využívajú verejný zdroj a miestne hygienické centrum. Ďalších 6 rodín býva v bytoch nižšieho štandardu a 2 rodiny v unimobunke. Podľa Gity (Gita istý čas v tomto osídlení pracovala ako zdravotná asistentka a preto situáciu pomerne dobre pozná) sú obydliá miestnych rôznorodé, od najchudobnejších a extrémne preľudnených (10 osôb v jednej miestnosti), až po dobre vybavené domácnosti jednej nukleárnej rodiny. „To boli len posteľe tam, to ako som videla, jednu stoličku a aj to len takú polámanú, ani stôl. Tam mali len takú komodu, čo je ako na drevo aj to tam bolo také staré a na tom sedeli. Kachle, akurát že mali a viac nič.... A ja keď som išla ku nej, tak to ako keby som išla dakde do činžiaku ... Čisto tam mala, mala tam obývačku, kuchyňu spáľňu.“ (Gita, Tradičné). No väčšina domácností je veľmi chudobná a žije v nich viac ako jedna rodina. Podľa prieskumov miestnych sociálnych pracovníkov je väčšina dospelých obyvateľov osídlenia nezamestnaná a nekvalifikovaná (so základným vzdelaním). Ako sme už spomenuli, v ostatných rokoch obec zrealizovala niekoľko projektov zameraných na dobudovanie infraštruktúry v osídlení (vodovod, verejné osvetlenie, prístupová cesta, hygienické centrum) a na vybudovanie šiestich nájomných bytov nižšieho štandardu.

Osídlenie na okraji obce sa nachádza v časti, ktorá je zastavaná rodinnými domami. Ide o susedstvo niekoľkých domov, ktoré sú porovnateľné s obydliami v obci. Vysoká nezamestnanosť ich obyvateľov je prepojená so slabším socio-ekonomickým zázemím, aj preto je takmer každá domácnosť viacgeneračná (mladé rodiny ostávajú bývať u rodičov).

Ďalšie dve osídlenia sa nachádzajú v sídliskovej časti Tradičného, sú súčasťou obce a tvoria ich bytové domy – v jednej časti ide o najstaršie obecné byty, v druhej časti sú to sociálne byty. Obe osídlenia sú vybavené štandardne – je tu vodovod, elektrina, verejné osvetlenie, kanalizácia.

Približne 1/5 Rómov v Tradičnom žije rozptýlene medzi majoritným obyvateľstvom, v oboch častiach obce.

Obe participantky sa zhodli v tom, že životná úroveň rómskych rodín v Tradičnom je rôznorodá, na druhej strane je možné charakterizovať obyvateľov podľa osídlenia. Za najchudobnejších označili obyvateľov osídlenia mimo obce. V porovnaní s ostatnými rómskymi rodinami majú rodiny tu žijúce viac detí (4, 5, 6), prvé dieťa majú dievčatá v nižšom veku (17 r.). Tri alebo štyri deti má priemerná rodina v ostatných osídleniach a najmenej detí (priemerne 2 až 3) majú rómske rodiny žijúce rozptýlene.

Odlíšnosti identifikovali aj v socio-ekonomickej úrovni, i keď vo všetkých osídleniach je vysoká nezamestnanosť⁴⁹, omnoho vyššia v porovnaní s Nerómami (ako dôvody udávali lepšie vzdelanie a kvalifikovanosť Nerómov a nerovnaký prístup zo strany zamestnávateľov). Gita tvrdí, že Rómovia žijúci rozptýlene a v obecných koncentráciách nie sú chudobní, pretože s príjmom dokážu hospodáriť („zagazdujú si“), nemajú veľa detí a navzájom si pomáhajú (požičiavajú si peniaze). Viacero rodín si môže dovoliť menšie rekonštrukcie bytov, má malé úspory. Najhoršie sú na tom rodiny, ktoré sú zadlžené u nebankových subjektov alebo u miestnych úžerníkov. Ide najmä o rodiny žijúce v osídlení mimo obce, ale respondentka menuje aj niekoľko nerómskych rodín z obce. V Tradičnom je podľa nej niekoľko úžerníkov (požičiavajú peniaze alebo tovar s úrokom), u ktorých sú zadlžení Rómovia aj Nerómovia.

⁴⁹ Počas posledných 5tich rokov veľa Rómov (mužov a žien) opustilo Tradičné za prácou. Migrovali do zahraničia, hlavne do Českej republiky. Počas roku 2009 väčšina z nich stratila zamestnanie a vrátila sa domov.

V úrovni vzdelanosti a miere kvalifikovanosti vidia respondentky odlišnosti jednak v závislosti od veku a aj v porovnaní obyvateľov osídlenia mimo obce s ostatnými Rómami. Menej vzdelané sú podľa nich staršie generácie (pretože na trhu práce boli uplatniteľní aj bez vyššieho vzdelania) a obyvatelia segregovanej osady. I keď Gita hovorí, že aj „slušnejší“ žiaci z tejto osady majú záujem o dvojročné učňovské štúdium, ktoré väčšinou ukončia. *„Nemajú to, lebo skončia v sedmičke, tak majú len dvojročné. Len na takú školu ich môžu zobrať, na poľnohospodársku a tam chodia.“* Rómska mládež z ostatných osídlení má zväčša záujem o učňovské odbory (kuchár - čašník, cukrárka), ale aj o stredné školy (participantky menovali absolventov ZŠ, ktorí študujú na obchodnej akadémii, hotelovej a zdravotnej škole), v obci je aj niekoľko Rómov študujúcich na vysokých školách. V porovnaní s majoritným obyvateľstvom je však vzdelanostná úroveň Rómov v priemere horšia – a to podľa oboch participantiek, aj podľa miestnych dokumentov.

Vzťahy medzi Rómami a Nerómami sú dobré. Simona, ktorá žije v Tradičnom aj v Malej porovnáva a tvrdí, že v Tradičnom je viac rómsko-nerómskych priateľstiev a manželstiev ako v Malej. Gita je vo svojich výpovediach rozporuplná. Na priamu otázku odpovedá: *„Vzťahy mám dobré. S bielymi možno ešte lepšie ako s Rómami... Nemyslím si, že sa bieli ku mne správajú inak, už sa dlho poznáme.“* Aj vo všeobecnosti sú podľa nej rómsko-nerómske vzťahy v obci dobré. Na druhej strane, vo viacerých častiach rozhovoru sa sťažuje na nerovnaký a nespravodlivý prístup k nej (napr. v zamestnaní – pracuje v obci), ktorého dôvodom je jej etnická príslušnosť.

Gita sa do obce prisťahovala (vydajom), nemá tu hlbšie vzťahy s Nerómami ani s Rómami (v rozhovore tvrdí, že sa cíti osamelá). To môže vysvetľovať jej rozporuplné tvrdenia – najintenzívnejšie vzťahy má na pracovisku, voči nim je najcitlivejšia, a preto aj viac kritická. *„Ja sa veľmi nestýkam, ale mám ako čo v robote. Oni sú mi najväčšie kamarátky, pod dňa som s nimi a ostatok som doma.“* V postoji ku kolegyniam je ambivalentná, považuje ich za priateľky, no predpokladá, že sa k nej správajú inak, niekedy zraňujúco. *„...vidím, že sa ku mne správajú ako ku normálnemu človeku, ale neviem, čo ak o mne rozprávajú, rozmyšľajú o mne.... Aj u nás v robote nadávajú na Cigánov. A ja*

tam sedím za stolom s bielymi a nadávajú na Cigánov. ... Ale raz som jej povedala, Helenka aj ja som Cigánka. A ona mi povedala, Gitka, ja ťa v živote neberiem ako Cigánku. Ty si ako jedna z nás. Lenže to povedala predou mnou. Lenže Cigánov nemajú radi, len tak pred očami...”

V obci nie sú miesta, na ktoré by Rómovia nemali prístup. „U nás sú spolu, chodia spolu na tenis, do činkárne.“ (Simona, Tradičné – Malá).

Izolovaní sú Rómovia zo segregovaného osídlenia, podľa Gity najmä preto, že to majú do obce ďaleko. „Tí z osady, oni to majú aj dosť ďaleko, tak oni ani veľmi nechodia do dediny.“

Simone nezáleží na tom, aké má s Nerómami vzťahy, no Gita ich považuje za dôležité. „Pre mňa je to preto dôležité, lebo to je iný svet medzi bielymi... A som rada, že som nevyrástla dakde na osade, že aj teraz bývam medzi bielymi. Že nie som oddelená.“

V okrese **Zelený** sa nachádzajú mesto **Zelené** a obec **Letné**. Opäť ide o sídla s odlišnými sociálno-demografickými a ekonomickými charakteristikami. Okresné mesto Zelené ako jediné zastupuje v našej vzorke mestské osídlenia. V porovnaní s Letným je niekoľkonásobne väčšie (v rozlohe aj v počte obyvateľov), je tu viac príležitostí (pracovných miest, sociálnych služieb, základné, stredné aj vysoké školy, divadlo, centrum voľného času, niekoľko mimovládnych organizácií a sociálnych zariadení, múzeum...) a celkovo sú ekonomické ukazovatele v meste priaznivejšie.

Letné

Letné patrí medzi najstaršie obce v regióne a nachádza sa v severnej časti Slovenského raja vo vzdialenosti cca. 12 km od okresného mesta. Obec má viac ako 2000 obyvateľov, z toho približne 1000 Rómov, ktorí žijú v segregovanom osídlení a rozptýlene medzi majoritným obyvateľstvom. V obci je len málo pracovných príležitostí, voľné pracovné miesta nie sú. Počet nezamestnaných v auguste 2011 bol 310. V obci sú 2 materské školy, základná škola a špeciálna škola, zdravotné stredisko (obvodný lekár a pediater), pošta, kaderníctvo a niekoľko predajní. V komunitnom centre, ktoré sa nachádza v centrálnej časti obce, pracujú 2 terénne sociálne

pracovníčky a dvaja asistenti (Rómovia z miestnej segregovanej osady). Väčšina participantov komunitné centrum navštevuje (ich služby využívajú najmä pri komunikácii s úradmi, vybavovaní pôžičkových splátok, resp. splátkových kalendárov, pre pomoc s úradnými listinami). Spojenie je zabezpečené najmä železničnou dopravou, väčšina autobusových liniek prechádza okolo dediny (cca. 2,5 km pešej cesty k autobusovej zastávke). Informácie o vybavení obce, zrealizovaných projektoch a potrebách pre ďalší rozvoj obce sme získali najmä od kľúčových osôb (starosta a terénna sociálna pracovníčka), obyvatelia segregovanej osady mali minimum vedomostí o obci, vo svojich rozhovoroch venovali pozornosť predovšetkým rómskemu osídleniu. Podľa starostu sa obec potýka s vážnymi finančnými problémami. Je zadlžená, viacero projektov ostalo nedokončených najmä kvôli finančnej neschopnosti obce (medzi nimi aj dobudovanie bytov nižšieho štandardu pre obyvateľov segregovaného osídlenia). Rekonštrukciu si vyžadujú obecné cesty, viaceré obecné budovy. V obci chýbajú stavebné pozemky a financie. V ostatných rokoch sa prostredníctvom dotácií dobudoval verejný vodovod a kanalizácia a vybudoval park. Participantom žijúcim s segregovanej osade najviac chýba infraštruktúra (vodovod, kanalizácia, elektrina), kvalitnejšie bývanie a priestor pre voľnočasové aktivity detí a mládeže (napr. ihrisko).

Ani jeden z Rómov nebol k vedeniu obce kritický, v zásade sa väčšina z nich k jeho hodnoteniu vyjadrila len veľmi stručne – jednoslovné. Vedenie obce je dobré, vzťahy so starostom majú dobré alebo žiadne. Na väčšinu otázok odpovedať nevedeli. Väčšina sa so starostom veľmi nepozná. Jedno z vysvetlení podáva terénna sociálna pracovníčka, ktorá sama ešte nevie zhodnotiť spoluprácu so starostom obce, pretože je na tomto poste len niekoľko mesiacov (aj obecné zastupiteľstvo je nové). Vo vedení obce nie sú žiadni Rómovia, pretože nezískali dostatočný počet hlasov.

Veková štruktúra rómskeho a nerómskeho obyvateľstva obce je odlišná. Podľa kľúčových osôb je nerómske obyvateľstvo obce „prestarlé“, starosta obce uvádza, že jedným z dôvodov je absencia stavebných pozemkov v obci (preto mladé rodiny z obce odchádzajú). U rómskeho obyvateľstva sú silne

zastúpené nižšie vekové kategórie (málo je obyvateľov v seniorskom veku). Priemerná rómska rodina je mnohopočetná a mnohodedná – v segregovanom osídlení aj v obci.

Väčšina Rómov žije v segregovanom osídlení (cca. 800 osôb), ktoré je od obce vzdialené 2,5 km. Približne 200 Rómov žije v obci medzi majoritou. Podľa kľúčových osôb sa životná situácia týchto dvoch skupín Rómov veľmi neodlišuje, rozdiel je v dostupnosti infraštruktúry (Rómovia v obci majú vodu, kanalizáciu, elektrinu, niektorí plyn; Rómovia v osade žijú bez základnej infraštruktúry) a v kvalite, resp. stavebnom materiáli obydlí. Terénna sociálna pracovníčka hovorí, *„podobne žijú, tak ako v osade len s tým rozdielom, že v osade žijú v drevenej chatrči a v obci žijú v 4 murovaných stenách, ale to znamená majú tam trebárs vodu, poniektorí aj plyn, čiže v tom majú výhodu oproti tým z osady... Pristavujú si stenu ku stene, asi tak v obci. V osade je to asi to isté ale si nepristavujú, žijú v tej jednej izbe.“* (Katka, kľúčová osoba, Letné). Aj rómski obyvatelia z osady vidia najväčší rozdiel vo vybavení domácností a v kvalite príbytkov. Väčšina z nich si myslí, že život v obci je lepší (a chce sa presťahovať), pretože je tam vodovod a elektrina. Rómka žijúca v obci tvrdí, že život v osade je horší - nie len životnými podmienkami, ale aj spoločnosťou (susedstvom). Sociálna pracovníčka vysvetľuje, že vzťahy medzi Rómami z obce a z osady nie sú dobré *„sú hrozné, proste jedni nemajú radi druhých... lebo tí, ktorí žijú v obci, si myslia, že sú iní, jak tí, čo žijú v osade... , lebo majú čistejšie šaty napríklad..“*). Jedným z možných vysvetlení môže byť snaha Rómov žijúcich v obci vymedziť sa zo skupiny stereotypne vnímaných „osadových“ Rómov.

Väčšina participantov sa zhodla v tom, že rozdiely sú, no nezávisia od lokality bývania. Rómske rodiny, ktoré označili za výnimky (nie je ich veľa) sú v osade aj v obci. Ide o rodiny, v ktorých je niekto zamestnaný a preto sú v lepšej ekonomickej situácii. Týmto rodinám viac záleží na vzdelaní, lepšie vedú hospodáriť a sú celkovo „slušnejšie“. Podľa našich participantov sú to ľudia šikovnejší, múdrejší. Aj v našej výskumnej vzorke boli zamestnaní Rómovia, ich výpovede potvrdzujú teoretický predpoklad – pravidelný príjem dovoľuje plánovať, stavať si dlhodobšie ciele, dáva možnosť zmeny z orientácie na

prežitie tu a teraz, na orientáciu na budúcnosť (s tou prichádza investovanie do vzdelania, atď.).

Životné podmienky v segregovanej osade kľúčové osoby hodnotia ako katastrofálne. Rómovia sú v kritike umiernennejší – vyjadrujú nespokojnosť s absenciou infraštruktúry, verejného priestoru a s kvalitou obydľí. Starosta hovorí, *„na dnešnú dobu je to niečo hrozné čo len vidieť a nie tam ešte žiť. Nie je tam električka, nehovorím o plyne, kanalizácii a vodovode, je tam jedna pumpa ktorá je večne rozbitá“* (Milo). Terénna sociálna pracovníčka dodáva, *„Je tam blato, ako v osade... je to taká osada, kde sú chalúčky, ktoré vyzerá že keď zafúkne - spadne... ten v osade keď má každý deň nanosiť 80 vedier si do chatrče aby si mohol vyprať tak sa na to vykašle“* (Katka). Väčšina obydľí v osade je z dreva a z odpadového materiálu. Ani jedna domácnosť nemá vodovod (v osade je jeden zdroj pitnej vody), kanalizáciu, elektrinu. Chýba tu verejné osvetlenie. Obec zo zdrojov Európskej únie postavila viac ako 50 bytov nižšieho štandardu, no pre administratívno-správne a finančné problémy ostali neskolaudované a zatiaľ neobývané. Chudobu, nezamestnanosť, absenciu vody a elektriny v domácnostiach a kvalitu obydľí považujú obyvatelia z osady za svoje najvážnejšie problémy. V obci žijú Rómovia v murovaných domoch (naša participantka v jednopodlažnom dome, ktorý obýva niekoľko rodín). Preľudnenosť rómskych obydľí platí pre osadu aj pre obec.

Nezamestnanosť Rómov v obci je takmer 100 percentná (oficiálne zamestnaných je menej ako 10 osôb), väčšina teda žije zo sociálnych transferov. Podľa rómskych participantov je väčšina Rómov v obci chudobná, no rozdiely sú v hĺbke chudoby – tá závisí od počtu detí, najchudobnejšie sú najpočetnejšie rodiny. Niektorí spomenuli príklady rodín v absolútnej chudobe, ktoré musia „chodiť po žobraní“, mnohé rodiny sú zadlžené, všetky finančné prostriedky mŕňajú na stravu. Niekoľkí Rómovia spájali chudobu s absolútnym nedostatkom základných životných potrieb (vrátane bývania) – podľa takéhoto vymedzenia väčšina participantov charakterizovala vlastné domácnosti ako „priemerné“ alebo „nie chudobné“. Kľúčové osoby (starosta

a terénna sociálna pracovníčka) si myslia, že Rómovia v obci nie sú chudobní, resp. majú vysoké príjmy, s ktorými nakladajú nehospodárne. Obaja sa sťažovali na diskrimináciu majority – ktorá nemá nič zadarmo na rozdiel od Rómov – tí majú zadarmo školské pomôcky pre deti, stravovanie v škole atď. (tu treba pripomenúť, že všetky príspevky, ktoré boli spomenuté sú určené pre rodiny v hmotnej núdzi bez ohľadu na ich etnicitu). Z oboch kľúčových osôb bolo v rozhovoroch cítiť istú zatrpknutosť a vo svojich vyjadreniach boli veľmi kritickí.

Miera nezamestnanosti Nerómov v obci je omnoho nižšia, väčšina respondentov sa zhodla na tom, že hlavným dôvodom je ich lepšia kvalifikovanosť, vzdelanosť a schopnosť hľadať si prácu (napr. zručnosť napísať si životopis). Kľúčové osoby dodávajú, že dôležitý je aj záujem pracovať, ktorý mnohí Rómovia (na rozdiel od Nerómov) nemajú.

Vzdelanostná úroveň rómskeho obyvateľstva obce je veľmi nepriaznivá. Väčšina má len základné vzdelanie, resp. neukončené základné vzdelanie, alebo sú absolventmi špeciálnej základnej školy. V zásade nám všetci participanti povedali, že rómska mládež nenavštevuje stredné školy (až na niekoľko výnimiek). V obci sú dve základné školy – cirkevná základná a štátna špeciálna. V špeciálnej sú len rómske deti, cirkevnú navštevujú rómske aj nerómske deti. Kľúčové osoby si myslia, že Rómovia nemajú o vzdelanie záujem. Rómovia s učňovským vzdelaním vidia dôvod slabej vzdelanostnej úrovne Rómov v ich nezájme, ale aj v nepriaznivých podmienkach a v absencii pozitívnych vzorov. Ostatní participanti (bez strednej školy) nám na otázku, aké stredné školy si rómska mládež vyberá, odpovedali, že základnú alebo špeciálnu. Na základe viacerých rozhovorov sa možno domnievať, že o stredných školách neuvažujú.

Pri hodnotení rómsko-nerómskych vzťahov boli Rómovia struční. Väčšina povedala, že sú dobré, Nerómovia sa k Rómom nesprávajú odlišne a ak sú nejaké konflikty – na vine sú Rómovia, pretože sa nevedia slušne správať. S Nerómami sa veľmi nestretávajú (najmä obyvatelia segregovanej osady). Niektorí z nich majú nerómskych priateľov. Kľúčové osoby boli v hodnotení

vzťahov rezervovanejšie („*musíme s nimi žiť*“). Medzietnické konflikty v obci neevidujú, no ani rómsko-nerómske priateľstvá.

Zelené

Historické Zelené je okresným mestom (polohu vzhľadom k snahe anonymizovať neuvádzame), má viac ako 35000 obyvateľov (počet obyvateľov migráciou klesá), z toho je viac ako 2000 Rómov, ktorí žijú v niekoľkých osídleniach a rozptýlene medzi majoritným obyvateľstvom. Miera nezamestnanosti je aj v tomto meste vysoká, v auguste 2011 tu žilo 2644 evidovaných nezamestnaných. Najväčší podiel zamestnávateľov tvoria malé podniky s počtom zamestnancov od 20 do 50. 250 a viac zamestnancov má menej ako 5 podnikateľských subjektov (plus verejná správa). V meste je vybudovaný priemyselný park a ďalší sa plánuje (v blízkosti jedného z rómskych osídlení).

Zelené je pomerne dobre vybavené infraštruktúrou a službami. Zo vzdelávacích zariadení sú tu zastúpené školy všetkých stupňov (viac ako 10 materských škôl; takmer 10 základných škôl; 5 detašovaných pracovníkov vysokých škôl), základná umelecká škola, centrum voľného času, akadémia vzdelávania. V meste nie sú základné „rómske“ školy, zo všetkých navštevujú rómski žiaci 5 (tri z nich majú asistentov učiteľa; viaceré majú „rómske triedy“). Mesto má svoje divadlo a viacero kultúrnych inštitúcií (kníhnica, galéria, osvetové stredisko, 2 kiná...), niekoľko športovísk (štadióny, plaváreň, športová hala, ihriská...). Žiadne kultúrne aktivity Rómov mestské dokumenty nevykazujú. Pracuje tu niekoľko mimovládnych organizácií, niektoré z nich sú priamo zamerané na Rómov (väčšinou poskytujú sociálne služby).

Podľa mestských dokumentov je pomer odborných lekárov na počet obyvateľov pod priemerom, no je tu všeobecná nemocnica, súkromná poliklinika, viacero odborných a všeobecných ambulancií, domáca ošetrovateľská služba a dopravná zdravotná služba.

Zo sociálnych zariadení sa v Zelenom nachádzajú 2 domovy sociálnych služieb, krízové centrá (pre matky s deťmi a pre deti), domov sociálnych služieb pre seniorov, 3 kluby dôchodcov, zariadenie opatrovateľskej služby

a nocľaháreň pre bezdomovcov. Ich zriaďovatelia sú rôzni (mesto, mimovládne organizácie, VUC). Okrem toho je v meste Úrad práce, program terénnej sociálnej práce, cirkevná charita a niekoľko organizácií poskytujú rôzne typy poradenstva.

Vo vlastníctve mesta je cca. 500 nájomných bytov určených pre obyvateľov v hmotnej núdzi, starších občanov a obyvateľov rómskeho osídlenia Vila (cca. 130 bytov).

K vedeniu mesta sa participantí vyjadrovali len stručne. Kľúčové osoby spomenuli konkrétne osoby, ktoré s Rómami spolupracujú (zväčšia išlo o mestské sociálne pracovníčky). Alžbeta (segregované osídlenie Vila lepšia) hovorí, že primátor sa o Rómov stará, pretože jej vyhovel ohľadom žiadosti o byt. Podobný názor má aj Aneta (segregované osídlenie Vila lepšia), ktorá hovorí, *„Ta ako by nie, veď sa stará, byty im postavili. Dostávajú všelijaké, napríklad toto jedenie im poslali, ten pridel čo dostali, múky a také veci.“* Miša, Jakub (segregované osídlenie, Skala) a Nataša nevedia, či sa vedenie mesta zaujíma o Rómov. Na úrad nechodia. Ema (segregované osídlenie Vila horšia) a Viki (koncentrované osídlenie Ulica) sú kritické, podľa nich sa vedenie o Rómov nezaujíma, nestará. Viki uvádza vlastnú skúsenosť, v ktorej opisuje neúspešný pokus o stretnutie s primátorom. Vo vedení mesta nie sú žiadni Rómovia, viacerí participantí (vrátane kľúčových osôb) si myslia, že účasť Rómov v mestskom zastupiteľstve by mohla byť užitočná. *„Myslím si, že by asi vo väčšej miere pretláčal ich problémy a vlastne by tlačil na riešenie priamo.“* (Denisa, sociálna pracovníčka).

Veková štruktúra rómskeho a nerómskeho obyvateľstva sa podľa našich participantov (aj podľa miestnych dokumentov) odlišuje. Zatiaľ, čo majoritné obyvateľstvo zaznamenáva klesajúcu tendenciu v počte novonarodených detí, u Rómov (neplatí to pre rómske rodiny žijúce rozptýlene) sú silnejšie zastúpené práve mladšie vekové kategórie. Početnosť a zloženie rómskych rodín a domácností sa odlišuje v závislosti od osídlenia (viac v charakteristike jednotlivých osídlení), najpočetnejšie rodiny sú vo Vile Horšej. Rodiny žijúce rozptýlene sa od majority svojou demografiou neodlišujú.

Ako sme už spomenuli, Rómovia v Zelenom žijú v troch segregovaných osídleniach, jednej mestskej koncentrácii (Ulica) a rozptýlene. Okrem toho je v meste niekoľko menších rómskych susedstiev. V nasledujúcej časti ponúkame krátke charakteristiky jednotlivých osídlení – tak ako sme ich zistili vlastným pozorovaním, z rozhovorov a miestnych dokumentov.

Vila

Napriek tomu, že v dokumentácii mesta je osada charakterizovaná ako separovaná, v našom výskume ju identifikujeme ako segregovanú - a to z niekoľkých dôvodov: od konca súvislej zástavby je osada cca. 200 m, od centra mesta je to cca. 2,5 km, posledná autobusová zastávka je cca. 2 km od osady, v osade chýba verejné osvetlenie a v jednej časti aj asfaltová cesta, niekoľko rodín žije v dreveniciach a v maringotkách, viacero rodín nemá vodu a elektrinu. Vilu tvoria dve ulice a všetci účastníci nám povedali, že sa výrazne odlišujú, preto ich budeme odlišovať aj my. *„Vila Horšia, tam je to slabšie, by som povedala, tam je ešte viac vidno tú biedu, tú chudobu, než na tej Vile Lepšej.“* (Denisa, sociálna pracovníčka). Ulice sú samostatné, prepojené úsekom cesty bez rodinných domov, ktorú pretína malý vodný tok. V okolí osídlenia sú nezastavané plochy (polia, lúky). Napriek tomu, že vodovod a rozvod elektriny je vybudovaný v oboch častiach osídlenia, väčšina obyvdlí na ulici Vila Horšia je od rozvodov odpojená (dôvodom sú dlhy), niektoré rodiny majú elektrinu napojenú nelegálne. V osade je jeden verejný zdroj pitnej vody, ktorý využívajú všetky domácnosti bez vody. Domácnosti vo Vile Lepšej vodovod aj elektrinu majú. Podľa sociálnej pracovníčky v osídlení nie je funkčné verejné osvetlenie. K osade vedie asfaltová cesta, ktorá sa na Vile Horšej mení na poľnú spevnenú, najbližšia zastávka mestskej dopravy je cca. 2 km (teda k nej majú ďaleko nie len obyvatelia osady, ale aj Nerómovia žijúci cca. 200 m od osady). Obyvatelia osídlenia žijú v niekoľkých bytových domoch, rodinných nájomných domoch nižšieho štandardu a v niekoľkých chatrčiach. Chatrče sú vo Vile Horšej. Bytové domy sú v zlom technickom stave (ich kvalita je slabšia vo Vile Horšej). Pozemky sú vo vlastníctve mesta. Sociálna pracovníčka aj miestne dokumenty sa zhodujú

v tom, že kvalita života v tomto osídlení je najhoršia (v porovnaní s ostatnými rómskymi osídleniami mesta) a to napriek tomu, že je k mestu najbližšie („že najhoršia situácia je vo Vile..“). Väčšina obyvateľov v produktívnom veku je nezamestnaná (na rozdiel od ostatných osídlení), sociálna pracovníčka tvrdí, že práve tu je najkomplikovanejšia spolupráca s klientmi a tu rieši najviac problémov s dochádzkou detí do škôl a s sociálno-patologickými javmi (fetovanie toluénu, výtržníctvo). Podľa nej sú rodiny žijúce vo Vile početnejšie ako v ostatných osídleniach. Žije tu približne 1200 obyvateľov, z nich veľkú časť tvoria tzv. neplatiči, ktorých sem mesto vysťahovalo. Rómkym z našich rozhovorov, nie sú so životom v osade spokojné. Dve z nich žili v iných častiach mesta (medzi Nerómami) a chceli by sa presťahovať („*lebo my sme pred 10 rokmi bývali v meste s bielymi ľuďmi... , tak sme si ťažko zvykali... Keď teraz mi povedia, že vysťahujte sa, hneď utekám..*“, Aneta, Vila Lepšia). Alžbeta (Vila Lepšia) hovorí, že nemá na výber. Ema (Vila Horšia) hovorí, „*tak kam pôjdeme, keď všetkých z mesta sťahujú tu..*“. Okrem vybavenia domácností (voda, elektrina, málo izieb...), a nezamestnanosti spojenej s chudobou im najviac prekáža vzdialenosť osídlenia od mesta (sťažená dostupnosť k službám), absencia občianskeho vybavenia v osídlení (najmä obchody).

Lesík

Osídlenie sa nachádza mimo mesta (pri hlavnej ceste smerom na susednú obec), cca. 500 m od plochy zastavanej hospodárskymi a priemyselnými budovami, 2 km od konca rodinnej zástavby v meste, 3 km od centra. V okolí sa nachádzajú polia a les. V tomto osídlení žije približne 220 obyvateľov v murovaných rodinných domoch (tie sú v dobrom technickom stave). Nie sú tu chatrče. Pozemky vlastní tunajší obyvatelia. Podľa sociálnej pracovníčky je to „*najlepšia osada v meste*“. Chýba tu verejný vodovod (niektoré domácnosti majú vlastné studne, ostatní obyvatelia používajú verejný zdroj pitnej vody) a kanalizácia. Verejné osvetlenie je pri hlavnej ceste, ďalej v osade nie je. V tomto osídlení je najvyššia zamestnanosť – Rómovia pracujú v elektrotechnickom a automobilovom priemysle, niektorí podnikajú. Žiaľ,

v ostatných rokoch bolo viacero obyvateľov zo zamestnania prepustených. V porovnaní s nerómskym obyvateľstvom je aj tu nezamestnanosť omnoho vyššia. Participantka z tohto osídlenia by sa sťahovať nechcela, „tu som vyrastala...“ (Nataša), napriek tomu je nespokojná s občianskym vybavením osady (chýba tu obchod) a vzdialenosťou od mesta.

Skala

Skala sa nachádza blízko Lesíka, od hlavnej cesty je vzdialená cca. 200 m (poľnou cestou), v približne rovnakej vzdialenosti od mesta ako Lesík. V blízkosti osídlenia sa nachádzajú hospodárske budovy, mesto má v pláne vybudovať tu priemyselnú zónu. Žije tu cca. 280 obyvateľov v barakových domoch (murovaný základ, drevená vrchná stavba) odkúpených od jednej z miestnych firiem. Je tu aj niekoľko chatrčí. Pozemky patria miestnym obyvateľom. Podľa sociálnej pracovníčky a obyvateľov chýba v osídlení vodovod, domácnosti využívajú verejný zdroj pitnej vody (miestne dokumenty uvádzajú, že vodovod v osade je). Rozvod elektriny a verejné osvetlenie tu je. Nezamestnanosť je tu takmer 100 percentná, väčšina obyvateľov pracovala v miestnej firme pre spracovanie dreva a pred niekoľkými rokmi bola prepustená. To sa prejavilo aj na ekonomickej situácii rodín.

Participantí sú s podmienkami v osade nespokojní, chceli by bývať inde. Prekáža im vzdialenosť od mesta a chýba im voda.

Ulica

Ulica je koncentrované osídlenie v blízkosti železničnej stanice a centra mesta. Vybavenie osídlenia je podobné ako v meste. Participantka z tejto časti mesta je spokojná, sťahovať sa nechce. V Ulici a rozptýlene medzi majoritným obyvateľstvom žije približne 500 Rómov. O týchto obyvateľoch je málo informácií.

V jednom z miestnych dokumentov sa uvádza, že rodiny žijúce rozptýlene sú vzdelané, zamestnané a nijako sa od ostatného obyvateľstva neodlišujú. S tým súhlasí aj výpoveď sociálnej pracovníčky.

Sociálna pracovníčka porovnáva osídlenia a hovorí, že životné podmienky, ale aj kvalita života ich obyvateľov je odlišná. Ako sme už spomenuli, najnepriaznivejšie podmienky sú vo Vile. Tu je aj najvyššia nezamestnanosť a žijú tu najpočetnejšie rodiny. „Najlepšia“ je osada Lesík, kde žije viac zamestnaných Rómov v lepšej ekonomickej situácii, ale aj v lepších bytových podmienkach (napriek absencii vodovodu v časti domácností). Domácnosti sú menej početné. Pracovníčka naznačuje aj dôvody rozdielov v kvalite života. Podľa nej majú Lesík a Skala dlhšiu tradíciu a sú stabilnejšie. Veľká časť obyvateľov Vily sem bola nasťahovaná z iných častí mesta.

V porovnaní s nerómskym obyvateľstvom je miera nezamestnanosti Rómov niekoľkonásobne vyššia, vysoké zastúpenie majú najmä v kategórii mladistvých uchádzačov o zamestnanie a v skupine dlhodobo nezamestnaných.

Rozdiely sú aj vo vzdelanostnej úrovni, ktorá napriek tomu, že sa zlepšuje, je v porovnaní s majoritným obyvateľstvom omnoho nižšia. Napr. v roku 2009 prešlo na stredné školy (najmä učňovské) len 50% rómskych absolventov ZŠ. K vzťahom s Nerómami sa respondenti vyjadrili len stručne. Väčšina ich označila za dobré, no veľmi sa nestretávajú (v meste na ulici, v autobuse) a ani nepoznajú miesta, na ktorých by sa Rómovia a Nerómovia stretávali. Výnimkou boli respondenti z Vily Lepšej, ktorá je v blízkom susedstve s nerómskym obyvateľstvom – tí so susedmi vychádzajú dobre. Alžbeta (Vila Lepšia) vyrastala v nerómskom susedstve, hovorí, že s Nerómami má lepšie vzťahy ako s Rómami z Vily. Všetci respondenti si uvedomujú, že je prospešné mať dobré vzťahy (*„nechceme, aby o nás rozprávali, že sme zlí“*, *„Keď človek dneska nevychádza s človekom, tak nie je dobre..“*, *„a to tak, že majú dobré vzťahy, no tak dôjdu ďaleko...“*). Napriek tomu, že osobné vzťahy hodnotili ako dobré, viacerí spomenuli, že Nerómovia sa k Rómom nesprávajú rovnako, odsudzujú ich. Kľúčové osoby nevedia o žiadnych medzietnických konfliktach. Sociálna pracovníčka spomenula diskotéku, na ktorú Rómovia nemajú prístup, o iných miestach nevie.

Charakteristika obcí a osídlení - zhrnutie

Pri výbere osídlení sme vychádzali z predpokladu, že čím je osídlenie segregovanejšie (vzdialenejšie od obce), tým nepriaznivejšie životné podmienky v ňom sú. Tento predpoklad sa nám potvrdil len čiastočne. V každej obci je situácia odlišná. Predpoklad platí v Tradičnom, tu respondenti označili za pre život „najhoršie“ segregované osídlenie. V ostatných (obecné koncentrácie a osídlenie na okraji obce) rómskych osídleniach v obci sú životné podmienky podobné.

V Letnom nie je podľa porovnania kľúčových osôb veľký rozdiel v kvalite života obyvateľov segregovanej osady a Rómov žijúcich v obci - „len“ v dostupnosti infraštruktúry a stavebnom materiáli obydlí. Na druhej strane (v inej časti rozhovoru) sociálna pracovníčka vysvetľuje aké nevýhody má absencia vodovodu: „...keď si má každý deň nanosiť 80 vedier do chatrče, aby si mohol vyprať, tak sa na to vykašle“. (Katka, kľúčová osoba) Rómovia v Letnom žijú v porovnaní s ostatnými obcami v najhorších podmienkach. Osada v tejto obci patrí medzi najhoršie v krajine.

Zelené má niekoľko segregovaných osídlení – zaujímavé je, že najnepriaznivejšie životné podmienky sú podľa participantov v osade, ktorá je k mestu najbližšie.

Malá má rómske osídlenie na okraji obce, životné podmienky (ale aj kvalita obydí, miera nezamestnanosti, vzdelanostná úroveň) je tu porovnateľná s podmienkami v obci.

Pre všetky obce je spoločná vyššia miera nezamestnanosti a horšia ekonomická situácia rómskych rodín v porovnaní s majoritným obyvateľstvom. Participantí to vysvetľujú slabšou vzdelanostnou úrovňou a kvalifikačnou štruktúrou rómskej populácie, absenciou vhodných sociálnych kontaktov (známostí), nerovnakým prístupom zamestnávateľov, vysokou mierou nezamestnanosti v obciach a okresoch, nezájmom Rómov o trvalé zamestnanie alebo ich neschopnosťou hľadať si zamestnanie. Ak porovnáme jednotlivé rómske osídlenia, miera nezamestnanosti je najvyššia v Letnom. Za

zmienku stojí Malá, kde je podľa rozhovorov vzdelanostná úroveň Rómov porovnateľná so vzdelanosťou majority (Rómovia si prácu aktívne hľadajú) a aj napriek tomu sú v zamestnanosti Rómov a Nerómov veľké rozdiely. Ako tvrdia participanti – väčšina Nerómov má zamestnanie v okrese. Rómovia ak pracujú, tak mimo okresu, alebo iba sezónne či brigádne. Rómovia nemajú „správne“ kontakty (v regióne s vysokou nezamestnanosťou je dôležité dostať sa čo najskôr k informácii o voľnom pracovnom mieste a získať odporúčenie od niektorého zo zamestnancov) a sú znevýhodnení pri výbere (ak má zamestnávateľ možnosť voľby medzi Rómom a Nerómom, zvolí Neróma).

Rozhovory s obyvateľmi žijúcimi medzi majoritou (najmä v Malej a v Tradičnom) boli rozsiahlejšie, ku každej téme sa vyjadrovali obširnejšie. Rozdiely vidieť najmä v niekoľkých častiach rozhovoru – jednou z nich je hodnotenie rómsko-nerómskych vzťahov. Opäť boli výpovede obyvateľov žijúcich medzi majoritou z Malej a Tradičného omnoho obširnejšie a najmä viac kritické. Viacerí sa vyjadrili, že Nerómovia ich v obci „trpia“, napriek tomu, že nie sú medzietnické konflikty, nesprávajú sa k nim rovnako. Nerómovia sa k sebe navzájom správajú lepšie ako k nim, v obci je byť Rómom nevýhodou. Na druhej strane poznajú viac rómsko-nerómskych priateľstiev ako Rómovia zo segregovaných osád (tam sú takéto vzťahy skôr výnimkou). Rómovia zo segregovaných osídlení zhodnotili medzietnické vzťahy veľmi stručne ako dobré. Väčšina z nich sa s Nerómami nestretáva. Vysvetlením môže byť práve miera izolácie. Obyvatelia žijúci medzi majoritou sa s Nerómami stretávajú pravidelne (väčšina z nich má nerómske rodiny v susedstve) a vzťahy s nimi viac „zasahujú“ do ich života. Preto sú citlivejší a zároveň náročnejší. Veľmi stručne (i keď nie kriticky) sa obyvatelia segregovaných osídlení vyjadrovali aj k hodnoteniu vedenia obce a k vybaveniu obce. Z rozhovorov je vidieť, že participanti žijúci medzi majoritou majú viac informácií o obci a viac sa zaujímajú o dianie v nej. Je to pochopiteľné, pretože na rozdiel od obyvateľov osady v Letnom (2,5 m od obce) sú jej súčasťou.

Tab. 3 Obce a osídlenia, v ktorých bol zrealizovaný výskum (informácie čerpané z rozhovorov a miestnych dokumentov)

Okres	Obec/ mesto	Rómske osídlenie/poloha	Počet obyvateľov (v kategóriách)	Stručná charakteristika
Žitý	Malá (obec)		500-700	Cca. 350 Rómov. Uchádzačov o zamestnanie ku koncu augusta 2011: 148. Takmer žiadne pracovné príležitosti. V obecnom zastupiteľstve nie sú Rómovia.
		rodiny/domácnosti žijúce medzi Nerómami.		Murované domy v dobrom stave. V priemere 1-2 rodiny na jedno obydlie. Vysoká nezamestnanosť. Infraštruktúra – tak ako v obci.
		osídlenie na okraji obce (zástavby v obci a v osade sa postupne prepájali tak, že v súčasnosti nie je hranica medzi nimi zreteľná).		Murované domy v rozličnej kvalite. priemere 1-2 rodiny na jedno obydlie. Vysoká nezamestnanosť. Vodovod, verejné osvetlenie, elektrina je. Chýba kanalizácia.
	Tradičné (stredisková obec)		1500-2000	Cca. 750 Rómov. Uchádzačov o zamestnanie ku koncu augusta 2011: 318. Sú pracovné príležitosti, no takmer žiadne voľné pracovné miesta. V obecnom zastupiteľstve nie sú Rómovia (traja Rómovia sú členmi obecných komisií). Obec tvoria dve časti (sídlišková a „dedinská“).
		rodiny/domácnosti žijúce medzi Nerómami.		V bytoch aj v rodinných domoch (v oboch častiach obce) – cca. 1/5 zo všetkých Rómov v obci. Kvalita bývania porovnateľná s nerómskym obyvateľstvom. Vysoká nezamestnanosť.
		osídlenie mimo obce v extraviláne (vzdialenosť cca 700 m od konca súvislej		Byty v bývalej hospodárskej budove v dezolátnom stave (bez vody) a byty nižšieho štandardu, 1 unimobunka. V ostatných

		zástavby v obci)		10tich rokoch obec postavila 6 bytov nižšieho štandardu, hygienické centrum a asfaltovú cestu do osady. Verejné osvetlenie je.
		2 koncentrované osídlenia		Obe koncentrácie sú na okraji sídliskovej časti obce. Voda, elektrina, kanalizácia a verejné osvetlenie je. V jednom byte v priemere 2 rodiny. Vysoká nezamestnanosť.
		osídlenie na okraji obce		Na okraji „dedinskej“ časti obce. Murované domy. Elektrina, vodovod a verejné osvetlenie je. V jednom dome žijú v priemere 2 rodiny. Vysoká nezamestnanosť.
Zelený	Letné (obec)		2000-2500	Cca.1000 Rómov. Uchádzačov o zamestnanie ku koncu augusta 2011: 310. Len veľmi málo pracovných príležitostí. V obecnom zastupiteľstve nie sú Rómovia.
		rodiny/domácnosti žijúce medzi Nerómami.	Cca. 200	Rómske susedstvá, prípadne medzi Nerómami. Murované domy (rôznej kvality), v každom žije viac ako 1 rodina. Takmer 100% nezamestnanosť.
		osídlenie mimo obce v extraviláne (vzdialenosť cca. 2 km od konca súvislej zástavby obce)	Cca. 750 -850	Chýba elektrina, voda (1 verejná studňa), kanalizácia. Vysoký podiel chatrčí (veľmi preľudnené), nevysporiadané pozemky. Prístupová cesta k osade asfaltová, v osade poľná.
	Zelené (okresné mesto)		35000-40000	Viac ako 2000 Rómov. Uchádzačov o zamestnanie ku koncu augusta 2011: 2644. Sú pracovné príležitosti, no takmer žiadne voľné pracovné miesta. V mestskom zastupiteľstve nie sú Rómovia.
		rodiny/domácnosti žijúce medzi	Cca. 500 osôb.	

		Nerómami		
		<i>Lesík</i> osídlenie mimo mesta (cca. 2 km od konca súvislej zástavby, 500 m od priemyselných a hospodárskych budov, 3 km od centra mesta)	Cca. 220	Murované domy v dobrom technickom stave. Pozemky vlastní obyvatelia. Vykurovanie tuhým palivom. Chýba vodovod, verejné osvetlenie je iba v časti osady. Rozvod elektriny je.
		<i>Skala</i> osídlenie mimo mesta (cca. 2 km od konca súvislej zástavby, 3 km od centra mesta)	Cca. 280	Barakové domy, 3 chatrče. Chýba vodovod (1 verejná studňa), verejné osvetlenie v časti osady. Elektrina je.
		<i>Vila</i> osídlenie mimo mesta (cca. 200 m od konca súvislej zástavby, cca. 3 km od centra mesta)	Cca. 1200	Dve ulice. Obyvatelia žijú v bytových domoch, nájomných rodinných domoch a v chatrčiach. Pozemky patria mestu. Rozvod elektriny, vodovod a kanalizácia je, no obyvatelia ich neužívajú. Chýba verejné osvetlenie.
		<i>Ulica</i> koncentrovaná (v meste)		Ulica (blízko železničnej stanice), ktorú obývajú Rómovia a sú v nej sústredené sídla firiem a predajní. Murované domy. Vodovod, elektrinu, kanalizáciu majú. Niekde plynový rozvod. Vysoká nezamestnanosť. Málo informácií o obyvateľoch (TSP sa viac zaujíma o obyvateľov osád).

Charakteristika a výber participantov.

Spolu sme oslovili 31 participantov, z nich 6 kľúčových osôb. Kľúčové osoby sme vyberali na základe odporúčenia, vlastných znalostí komunity, ale najmä na základe ich pracovnej pozície. Výnimkou je Jaro (Malá), ktorý je nezamestnaný, no o obyvateľoch obce má mnoho informácií (ukázal sa ako jeden z najlepších zdrojov).

Tab. 4 Respondenti – kľúčové osoby

Pseudonym	Obec	Pracovná pozícia	Stručná charakteristika
Denisa	Zelené	Terénna sociálna pracovníčka	Pracuje prevažne s Rómami (zamestnaná na MsÚ). VŠ vzdelanie v odbore sociálna práca.
Imro	Zelené	Člen občianskej stráže.	Róm. 44 rokov, žije v Zelenom v časti Vila Lepšia. Základné vzdelanie.
Milan	Zelené	Člen občianskej stráže.	Róm. 42 rokov, žije v Zelenom v časti Vila Lepšia. Základné vzdelanie.
Milo	Letné	Starosta	61 rokov, stredné odborné vzdelanie.
Katka	Letné	Terénna sociálna pracovníčka	Ako TSP pracuje 6 rokov (zamestnaná na OcU), pracuje prevažne s Rómami. VŠ vzdelanie v odbore sociálna práca.
Jaro	Malá	Nezamestnaný	Róm. Študent VŠ v odbore sociálna práca. Pracoval v partnerstve sociálnej inklúzie ako projektový konzultant.

Obyvatelia žijú v rôznych typoch osídlení (viac v tabuľke nižšie). Pri výbere sme sa snažili o čo najväčšiu variabilitu životných situácií a podmienok (typov osídlenia), zohľadňovali sme vek, pohlavie, štruktúru domácností, ekonomickú situáciu, rodinný stav a počet detí participantov.

Rómov sme oslovovali náhodne, podľa vlastných znalostí anketárov alebo na odporúčenie od kľúčových osôb (najmä sociálnych pracovníkov). Náhodne oslovených sme identifikovali podľa miesta bydliska (ak išlo o rómske osídlenie) alebo na základe vonkajších antropologických znakov (tmavšia pleť). Kľúčové osoby nám Rómov odporučili na základe osobnej znalosti ich etnicity. Všetkým participantom sme v úvode rozhovoru vysvetlili, že ide

o zisťovanie zamerané na Rómov a opýtali sa ich, či s rozhovorom súhlasia. Ani jeden obyvateľ rozhovor neodmietol, všetci potvrdili svoj rómsky pôvod. V rozhovore sme im položili aj otázky zamerané na etnickú príslušnosť. Väčšina z nich svoju etnicitu vníma ako nemenný fakt (*„nemôžem byť Gadžovka, tak sme sa narodili“*, *„ako som sa narodila, taká som“*, *„Som Cigánka tak som sa narodila. Beriem to ako hotovú vec. Som a neriešim to.“*), veľmi nad ním neuvažujú, i keď viacerí (najmä žijúci medzi majoritou) spomenuli nevýhody vyplývajúce z ich etnického pôvodu. Informácie o každom oslovenom obyvateľovi ponúka tabuľka nižšie.

Tab. 5 Participanti a ich domácnosti – obyvatelia

Pseudonym	Vek	Počet detí	Charakteristika respondenta	Bydlisko/ osídlenie	Charakteristika domácnosti a obydla
Gaga	36	0	Slobodná, nezam., základné vzdelanie.	Malá/ medzi Nerómami	Murovaný 2 izbový dom (plus kuchyňa, kúpeľňa, WC a chodba). Vlastnia ovocný sad aj zeleninovú záhradu. Žije s rodičmi (dôchodcovia) a neterou (20 r.)
Matilda	33	1	Vo vzťahu s druhom, nezam., učňovské vzdelanie.	Malá/ medzi Nerómami	Murovaný 1 izbový dom (plus kuchyňa, kúpeľňa, WC, chodba). Bez záhrady. V spoločnej domácnosti žije s matkou, slobodnou sestrou a dcérou (7r.). Druh žije u svojej matky, navštevuje ju pravidelne, je zamestnaný.
Dalila	29	1	Slobodná, zamestnaná učňovské vzdelanie s maturitou.	Malá/ medzi Nerómami	Murovaný 1 izbový dom (plus kuchyňa, kúpeľňa, WC, chodba). Vlastnia zeleninovú záhradu. Žije s dcérou a nezamestnanými rodičmi.
Zuzana	56	3	Rozvedená, nezamestnaná, základné vzdelanie.	Malá/ medzi Nerómami	Murovaný dom. Respondentka obýva 1 izbu so svojou vnučkou (10r.). V Ďalších 2 izbách žije jej syn s rodinou (3 deti). Syn je zamestnaný, jeho manželka nie. Kuchyňu, kúpeľňu a WC majú spoločné. Malá zeleninová záhradka.
Iveta	30	4	Vydatá, nezamestnaná, stredná škola s maturitou.	Malá/ separovaná osada	Murovaný 2 izbový dom (plus kuchyňa, kúpeľňa, WC). Veľká zeleninová záhrada a ovocný sad. Žije s manželom (zamestnaný v Malackách, domov chodí raz mesačne) a s deťmi.
Michaela	39	2	Rozvedená, teraz žije s druhom,	Malá/ medzi	Murovaný 3 izbový dom (plus kuchyňa, kúpeľňa, WC a chodba). Bez

			nezamestnaná, učňovské vzdelanie.	Nerómami	záhrady. Žije s druhom a so synom (3 r.).
Pavol	31	1	Zamestnaný v okresnom meste. Neukončené učňovské vzdelanie.	Malá/ Nerómami medzi	Druh Michaely.
Eva	55	2	Vdova, čiastočná inv. dôch., nezamestnaná, zákl. vzdelanie.	Malá/ Nerómami medzi	Murovaný 3 izbový dom (plus kuchyňa, kúpeľňa, WC, chodba). Vlastnia ovocný sad a zeleninovú záhradu. Žije s dospelým synom (nezamestnaný).
Viera	31	5	Žije s druhom nezamestnaná, učňovské vzdelanie.	Malá/ Nerómami medzi	Murovaný 2 izbový dom (plus kuchyňa, kúpeľňa, chodba). Zeleninová záhrada. Žije s manželom (nezamestnaný) a s deťmi.
Simona	35	3	Žije s druhom, nezamestnaná (brigády), učňovské vzdelanie.	Tradičné/ Koncentrované Malá/ Nerómami medzi	Murovaný 2 izbový dom ((plus kuchyňa, kúpeľňa, WC, chodba). Bez záhrady. Žije s druhom (zamestnaný) a s deťmi.
Gita	35	2	Vydatá, zamestnaná, učňovské vzdelanie.	Tradičné/medzi Nerómami	3 izbový panelový byt. Malá zeleninová záhrada. Žije s manželom (zamestnaný) a 2 dospelými deťmi (zamestnané).
Alžbeta	30	4	Vydatá, nezamestnaná, učňovské vzdelanie.	Zelené/Vila Lepšia	Nájomný panelový byt – 2 izby (plus kuchyňa, kúpeľňa, WC, chodba). Bez záhrady. Žije s manželom (živnostník) a deťmi.
Ema	55	4	Vydatá, nezamestnaná,	Zelené/Vila Horšia	1 izbový byt nižšieho štandardu (plus kuchyňa, kúpeľňa a chodba). Bez záhrady. Býva s manželom (zamestnaný), dvoma dospelými

			základné vzdelanie.		dcérami, 6 vnúčatami (3 vnúčatá má v pestúnskej starostlivosti).
Miša	39	7	Vydatá, stará sa o zdr. postihnuté dieťa, učňovské vzdelanie.	Zelené/Skala	1 izbový barakový dom, bez vody. Bez záhrady. Dom obýva 9 členná rodina (manželia, 7 detí, z toho 1 zdravotne postihnuté).
Jakub	42	7	Nezamestnaný.	Zelené/Skala	Mišin manžel.
Nataša	19	0	Slobodná, nezamestnaná, neukončené učňovské vzdelanie.	Zelené/Hájik	Murovaný 2 izbový dom, bez vody. Bez záhrady. Respondentka žije s rodičmi a bratom s rodinou. Spolu 6 osôb. Všetci dospelí v domácnosti sú nezamestnaní.
Aneta	40	1	Vydatá, zamestnaná, vzdelanie učňovské s maturitou.	Zelené/Vila Lepšia	Panelový nájomný 2 izbový byt (plus kuchyňa, chodba). Bez záhrady. Býva s manželom (nezamestnaný) a dcérou.
Viki	52	4	Vydatá, nezamestnaná, základné vzdelanie.	Zelené/Ulica	Jednopriestorový murovaný dom bez vody. Malá záhrada, nevyužitá. Žije s manželom (nezamestnaný, čiastočný invalid).
Matej	24	2	Ženatý, zamestnaný, učňovské vzdelanie.	Letné/segregovaná osada	Jednopriestorový príbytok (z odpadového materiálu), bez vody a elektriny. Žije s manželkou (nezamestnaná) a dvoma deťmi.
Ružena	33	3	Vydatá, nezamestnaná, základné vzdelanie.	Letné/medzi Nerómami.	Murovaný, jednopodlažný dom, 7 izieb (plus kuchyňa, chodba, kúpeľňa, VC). Zeleninová záhrada, chovajú prasatá. V dome žijú 3 rodiny (rodičia, súrodenci s rodinami), spolu 11 osôb.
Ivana	43	2	Vydatá, nezamestnaná, učňovské vzdelanie.	Letné/segregovaná osada	Jednopriestorový príbytok, bez vody a elektriny. Bez záhrady. Respondentka žije s manželom (nezamestnaný) a s deťmi.

			Resp. vyrastala v detskom domove.		
Marcel	39	2	Ženatý, zamestnaný, učňovské vzdelanie. Vyrastal v detskom domove.	Letné	Jednoizbová drevenica (plus kuchyňa), bez vody a elektriny. Bez záhrady. Respondent žije s manželkou a deťmi.
Rada	35	2	Vydatá, zamestnaná, základné vzdelanie.	Letné	Marcelova manželka.
Ela	47	6	Vydatá, nezamestnaná, špeciálne učňovské vzdelanie.	Letné/segregovaná osada	Jednoizbový príbytok s kuchyňou (z odpadového materiálu), bez vody a elektriny. Bez záhrady. Príbytok obýva 10 osôb – respondentka s deťmi a 3 vnúčatami.
Renáta	40	3	Vydatá, nezamestnaná, špeciálne základné vzdelanie.	Letné/segregovaná osada	Jednoizbový príbytok s kuchyňou , bez vody a elektriny. Bez záhrady. Respondentka žije s manželom (nezamestnaný), dcérou a dvoma vnúčatami.

Veľká časť Rómov žije vo viacpočetných až preľudnených domácnostiach. Bytové podmienky participantov sú najlepšie v Malej a v Tradičnom – práve títo sú v hodnotení svojej životnej úrovne (vrátane bývania) najviac kritickí a nespokojní. 6 Rómov žije v jednopriestorových chatrčiach (počet obyvateľov domácností sa pohybuje od 4 do 10), všetci sú zo segregovanej osady v Letnom. 8 Rómov býva vo viacgeneračných domácnostiach (vo všetkých osídleniach). Až na niekoľko výnimiek (napr. participantka, ktorá vyrastala v detskom domove), majú všetci v obci príbuzných, s ktorými sa stretávajú a pomáhajú si navzájom.

Väčšina participantov je nespokojná s bývaním. Rómovia z Malej a z Tradičného chcú obydľia rekonštruovať (napr. vymeniť okná, opraviť strechu, zrekonštruovať kúpeľňu, atď.), no ekonomická situácia im to nedovoľuje. Obyvatelia žijúci v segregovaných osídleniach, sú nespokojní najmä s veľkosťou obydľí, absenciou vodovodu a elektriny a celkovou kvalitou obydľia (s kvalitou obydľia sú nespokojní najmä obyvatelia osady Letné, ktorí bývajú v chatrčiach).

V nasledujúcej časti príspevku sa budeme venovať ekonomickej situácii rodín participantov (príjmy, výdavky, hospodárenie).

Jedna z otázok, ktoré sme participantom položili, bola, či sa cítia byť chudobnými (okrem toho sme sa pýtali na charakteristiku chudoby a opis chudobných rodín v obci). Ich odpovede možno rozdeliť do dvoch skupín, tí ktorí sa cítia byť chudobní (Miša a Jakub, Dalila, Matilda, Gaga, Dalila, ...) a tí, ktorí sú „priemer“ alebo „nie chudobní“ (Alžbeta, Ema, Gita, Eva, Nataša, Aneta, Michaela a Pavol, Iveta, Viera, ...).

A vy ste chudobní? *No, žijem si jak žijem. Nemôžem povedať. Nie som ani bohatá, to nemám na to, no tak akurát, že mám aspoň na niečo.* Je niečo čo ste si v poslednom čase nemohli dovoliť? *Čo som si nemohla dovoliť? Novú práčku, sa mi akurát pokazila.* (z rozhovoru s Alžbetou, Zelené, Vila Lepšia)

„Ta nemôžem sa, že som bohatá, tiež som chudobná, tiež čakáme, pokiaľ dostávame podporu, kedy berú tú výplatu, z tých peňazí idú splátky, elektriku

platím, do záložne keď idem tak niečo vyberiem, alebo predĺžim.“ (z rozhovoru s Emou, Zelené, Vila Horšia)

Za chudobných sa najčastejšie označovali participanti žijúci medzi Nerómami (najmä z Malej). Charakteristiky a opis chudoby sa odlišovali u Rómov zo segregovaných osídlení v porovnaní s rómskymi obyvateľmi žijúcimi medzi Nerómami. Najmä participanti z Letnej spájali chudobu s absolútnym nedostatkom (nemajú čo do úst, nemajú kde bývať...), možno preto sa sami zaradzovali do priemeru. Matilda a Gaga žijú medzi majoritou a chudobné sú preto lebo nič nevlastnia (dom, auto, úspory). Matilda žije v rodine, ktorá sa zadlžuje u príbuzných, nebankových inštitúcií alebo v miestnych potravinách, no dlhy si platia, vždy majú na základné potreby (strava, lieky, poplatky). Rodina Gagy nie je zadlžená, má menšie úspory.

Príjmy a výdavky, hospodárenie domácností, stratégie zabezpečovania živobytia

Nasledujúca tabuľka ukazuje pravidelné príjmy v domácnostiach participantov. Veľkú časť príjmov tvoria sociálne transfery. Väčšina z nich nespomenula občasnú príjmy z brigád. Informácie sme čerpali z rozhovorov, neoverovali sme ich.

Tab. č. 6 Príjmy domácností

Resp.	Počet osôb v dom.	Príjem v domácnosti	Typ príjmu
Gaga	4	750	Dávka v HN, prís. na bývanie, aktivačný prís. na HN, starobné dôchodky, prídavky na dieťa
Matilda	4	650	Dávky v HN, prís. na bývanie, aktivačný prís. na HN, prídavky, starobný dôchodok
Dalila	4	680	Plat, detské prídavky, dávky v HM, prís. na bývanie, aktivačný prís. na HN
Zuzana	2	178	Dávka v HN, prís. na bývanie, aktivačný prís. na HN
Iveta	6	Nevie, v príjmoch nastali zmeny	Plat, dávka v HN, prís. na bývanie, aktivačný prís. na HN, detské prídavky,

Michaela a Pavol	3	730	Plat, detské prídavky, dávka v HN, prís. na bývanie, aktivačný prís.
Eva	2	480	Dávka v HN, prís. na bývanie, aktivačný prís., čiastočný invalidný a vdovský dôchodok
Viera	7	620+cca.50	Dávky v HN, príspevok na bývanie, aktivačný prís., prídavky na deti, brigáda
Simona	5	900	Plat, dávka v HN, aktivačný prís., detské prídavky (odhadovaná suma, pretože v rodine nastali zmeny v príjmoch)
Gita	4	1 110	Platy
Alžbeta	6	797	Materský príspevok a plat manžela (nepravidelný, resp. uviedla najvyššiu sumu)
Ema	10	830	Plat, detské prídavky, dôchodok
Miša a Jakub	9	neodpovedali	Dávky v HN a príspevok na bývanie, štipendiá, opatrovateľský príspevok
Nataša	2 + 3	263 + príjem brata s rodinou (hospodária samostatne)	Dávka v HN a detské prídavky
Aneta	3	620	Platy, detské prídavky
Viki	2	170 + dôchodok (neuviedla sumu)	Dávka v HN, prís. na bývanie, čiastočný inv. dôchodok
Matej	4	600	Plat, rodičovský prís., detské prídavky
Ružena	11	1 350	Plat (nepravidelný), dávky v HN, prís. na bývanie, rodičovský prís., detské prídavky
Ivana	4	300	Dávka v HN, detské prídavky
Marcel a Rada	4	560	Platy, detské prídavky
Ela	10	560	Dávka v HN, aktivačný prís., materské
Renáta	5	456	Dávka v HN, aktivačný prís., materské, prídavky na deti

Takmer všetci vynakladajú väčšinu príjmov na poplatky a stravu. Viacerí Rómovia z Malej spomenuli aj pôžičky. Niektorí (zarábajúci) majú menšie úspory, z ktorých čerpajú pri neočakávaných výdavkoch. Väčšina je so svojimi príjmami nespokojná (niekoľko participantov povedalo, že so svojimi príjmami neboli spokojní nikdy; ostatní boli spokojní v čase keď boli zamestnaní). Sťažujú sa na nízke príjmy a na nezamestnanosť (ktorá je ich dôvodom). „...nestačí, fest málo, dakedy niet ani čo variť“ (Viki, Zelené,

Ulica). Gaga (Malá) hovorí, že jej príjmy sú nízke a bez rodičov by neprežila (žije s nimi v spoločnej domácnosti), na druhej strane si uvedomuje, že ide o sociálne dávky, ktoré nemôžu byť vysoké. *„Príjem je nízky, málo je to. ...Tak na to, že som na podpore, no. Neprežila by som sama, ale ja nemôžem povedať, že nie som spokojná, lebo to je za nič, peniaze beriem.“*

Nespokojní sú aj Rómovia, ktorí sú zamestnaní, alebo majú v domácnosti zamestnaných. Až na dve výnimky všetci zamestnaní participanti identifikovali čo si zo svojich príjmov nemôžu dovoliť – napr. opravu domu, odsťahovanie sa z osady, kúpu nového domu, sporiť. Dalila (Malé), ktorá je zamestnaná a zarába cca. 320 euro sa zaraďuje medzi najchudobnejších obyvateľov v obci. Žije v spoločnej domácnosti s nezamestnanými rodičmi (otec je alkoholik, ktorý si pravidelne privyrába, no väčšinu svojich príjmov prepije) a 7 ročnou dcérou. Hovorí, *„Síce príjem by bol aj dobrý, ale máme veľa splátok...nemám ani na základné veci“* Dalila sa zadlžila pred niekoľkými rokmi (chceli si s vtedajším druhom kúpiť dom, potom sa rozišli pôžičku minuli a ona ju spláca), odvtedy sa už niekoľkokrát stalo, že nemala na splátky, preto si musela vziať rýchle pôžičky. Teraz spláca „veľkú“ aj malé pôžičky, na ktoré dáva takmer celý svoj príjem.

„Aj sa vám v rodine stáva, že nemáte na stravu niekedy?“

Áno. Dakedy nemáme na chleba alebo dcéra má rada mlieko, pila by každý deň, ale nemáme.

A čo vtedy robíte?

Zistíme, čo je v skrini, čo máme, čo môžeme navariť a keď sa už fakt nedá, tak pôžičky od príbuzných, susedov alebo Pohotovosť. Alebo už mi zapísala aj v obchode.“

Dalila a niekoľko ďalších Rómov hovorí, že situácia ich prinútila urobiť zlé rozhodnutie – v podobe rýchlej pôžičky z nebankovej inštitúcie (aj preto lebo banky nie sú ochotné nízkopríjmovým rodinám poskytnúť úver). Toto rozhodnutie má dlhodobý dopad, pretože dlhu sa zbavujú (v pomerne vysokých splátkach vzhľadom k dlžnej sume) aj niekoľko rokov. Gita je zamestnaná, a preto si mohla požičať z banky. Takto pomohla aj niekoľkým príbuzným – vzala im pôžičku „na svoje meno“ - pretože boli pre banku

rizikovými klientmi. Všetci si dlhy splácajú a Gita nemá problémy s ich vymáhaním.

Matilda urobila niekoľko nerozvážnych rozhodnutí (napr. nevyplatila mesačný poplatok za mobilný telefón), ktoré musela riešiť rýchlou pôžičkou a tú spláca už viac ako 5 rokov. „*Banky rozhodujú o našich peniazoch.*“ (Matilda, Malá) Vzhľadom k dlžným sumám (pomerne nízkym, 100 – 300 euro) sú úsilie a finančné prostriedky, ktoré musia respondenti vynaložiť, veľmi veľké. Nie sú schopní splatiť dlžnú sumu, a preto dlhodobo splácajú vysoký úrok z nej. Gita hovorí, že v Tradičnom je veľa rodín zadlžených u miestnych úžerníkov a to je jeden z dôvodov ich zlej ekonomickej situácie. Ani v jednom z ostatných osídlení respondenti úžeru nespomenuli. No sociálne pracovníčky v Zelenom a v Letnom o nej vedia. Napriek tomu, že podľa rozhovorov ani jeden z respondentov zo segregovanej osady Letné nemá žiadne pôžičky (jedna rodina má tovar na splátky), sociálna pracovníčka hovorí, že vybavovanie splátkových kalendárov v nebankových inštitúciách, bankách (na debetných kreditoch) a na dlhy za tovar nakúpený na splátky zaberá veľkú časť jej pracovných povinností. Aj sociálna pracovníčka v Zelenom hovorí, že jej klienti sú zadlžení- a to najmä v nebankových inštitúciách, vie aj o úžere. Obyvatelia z týchto osídlení spomínali najmä pôžičky od príbuzných. Podľa výpovedí majú najviac dlhov v bankách a v nebankových inštitúciách obyvatelia obce Malá (žijúci medzi Nerómami). Núka sa nám niekoľko vysvetlení. Rómovia žijúci v Malej majú väčšie výdavky za bývanie (v porovnaní s obyvateľmi segregovanej osady v Letnom). Ďalšou možnosťou je, že participanti z ostatných osídlení nechceli priznať dlhy pred cudzími osobami (anketármi), v Malej sa s anketármi poznali.

Najčastejšie sa v rozhovoroch objavovala stratégia uskromňovania. „*Ta musíme si podeliť, že tie peniažky, musíme sa dakedy zmierniť, že by nám to vyšlo, lebo čo potom keď nebudeme mať, kde pôjdeme.*“ (Aneta, Letné) Participanti finančné prostriedky vynakladajú len na nevyhnutné veci – stravu, poplatky spojené s bývaním, najpotrebnejšie lieky (viacerí povedali, že si nemôžu dovoliť všetky lieky), ošatenie nakupujú najmä pre deti -a aj to

len nevyhnutné. „...by chcela aj keď bude staršia počítač, ale nebudem jej ho môcť kúpiť. Oblečenie jej kúpim, aj topánky jej kúpim.“ (Matilda, Malá)

Väčšina respondentov si robí zásoby potravín. Najčastejšie nakupujú zemiaky, cestoviny, cukor, múku, mäso. „Mäso, zemiaky, aby sme mali na celý mesiac.“ (Ema Zelené, Vila Horšia). „Nakúpim, aby by sme mali na tri týždne jesť. Nakúpim múku, cukor, olej, mäso – no a nemáme mäso každý deň. Takže múčne jedlá, cestoviny, zelenina.“ (matka Nataši, Zelené Lesík)

Matej nepovažuje zásobovanie za rozumné, podľa neho je to zbytočné, pri veľkých nákupoch sa minie veľa peňazí za zbytočnosti. Dalila (Malá) nemá možnosť robiť si zásoby, pretože nikdy nemá dostatočnú finančnú hotovosť. Jedine v Malej majú obyvatelia možnosť nakupovať na dlh (v obci nie je úžera) – čo pokladajú za veľkú výhodu (nemusia si požičiavať). Nevýhodou je, že obchod, v ktorom nakupujú, má vyššie ceny ako druhá predajňa v obci a oni nemajú možnosť výberu. Keďže tu nakupujú na dlh, považujú za správne (a majiteľka predajne si to vyžaduje), voliť tento obchod aj pre nákupy za hotovosť. Preto si nemôžu vyberať predajne s lacnejším tovarom (resp. len výnimočne). Obyvatelia ostatných obcí nemajú možnosť nakupovať na dlh.

Natašina matka (Zelené, Lesík) spomína na situáciu, keď prišli neočakávané výdavky. „...malý keď išiel do nemocnice. Nemali sme koruny. ...Manžel išiel potom na fušku do Bratislavy, zarobil peniaze, doniesol – i syn i manžel. Takže dokopy sme dávali korunky.“

Väčšina rodín hospodári spoločne, resp. spájajú svoje príjmy a hospodári s nimi matka. O väčších výdavkoch sa radia. Niekoľko žien (napr. Gita) povedalo, že „posledné slovo“ v rozhodovaní o väčších výdavkoch má muž.

Medzi aktívne „zabezpečovacie“ stratégie možno podľa rozhovorov zaradiť: *Aktívne hľadanie zamestnania*: napr. Gaga (Malá, žije medzi Nerómami) vystriedala v ostatných rokoch niekoľko zamestnaní. Väčšina z nich bola na dobu určitú a Gaga tak bola nútená cestovať a sťahovať sa. Voľné pracovné miesta hľadala prostredníctvom internetu, teletextu, cez odporúčania známych a pracovné agentúry. V súčasnosti je nezamestnaná, no ďalej si

zamestnanie hľadá a rekvalifikuje sa (viac o stratégiách zamestnávania v príspevku M. Hamráčkovej).

SZČO: viacerí participanti si založili živnosť, najčastejšie v pomocných stavebných prácach.

Brigády, krátkodobé zamestnávanie, šedá ekonomika: toto platí pre všetky navštívené osídlenia. Brigády („fušky“) uprednostňujú muži. Ženy si privyrábajú napríklad zberom a predajom lesných plodov.

Mobilita: viacerí majú v rodine niekoho, kto pracuje mimo okresu (prípadne mimo krajiny), najčastejšie ide o mužov.

Rekvalifikácie, doplnenie vzdelania: Gita (Tradičné, žije medzi Nerómami) si s cieľom získať pracovné miesto na dobu neurčitú, doplnila vzdelanie a popri zamestnaní absolvovala úplné učňovské vzdelávanie.

Orientácia na vzdelanie: platí najmä pre mladšie vekové kategórie Rómov žijúcich medzi Nerómami alebo v obecných koncentráciách.

Aktívna činnosť: vo všetkých osídleniach je záujem o aktívnu činnosť.

Samozásobovanie: Možnosť samozásobovania majú najmä Rómovia z Malej, ktorí žijú medzi Nerómami a vlastní poľnohospodársku pôdu (najčastejšie zeleninové záhrady). Iba jedna Rómka (z obce Letné) uviedla, že chovajú domáce zvieratá.

Stratégie vzájomnej pomoci podrobne rozoberá vo svojom príspevku M. Šramková.

V obci Milé evidujú participanti generačný posun v reprodukčnom správaní rómskych rodín. Mladšie generácie majú menej detí, pretože si uvedomujú previazanosť ekonomiky rodiny a počtu detí.

Na záver - teoretické inšpirácie

Teoretické východiská podrobnejšie vo svojom príspevku rozoberá Alena Rochovská, a preto im budeme na tomto mieste venovať len niekoľko krátkych poznámok.

Projekt sa venoval skúmaniu životných stratégií a vychádzal z teoretických koncepcií životných stratégií. Väčšina autorov rozumie pod životnými stratégiami cieľavedomé aktivity jednotlivcov, rodín alebo skupín (tí vyberajú z viacerých alternatív), ktoré vedú k najoptimálnejšiemu spôsobu života. Je to súbor činností smerujúcich k naplneniu podmienok živobytia⁵⁰.

Namiesto je otázka, či možno hovoriť o životných stratégiách v prípade obyvateľov segregovaných a chudobných rómskych osídlení, kde limitujúce životné podmienky nedovoľujú slobodu v rozhodovaní a nútia adaptovať sa prostrediu. Vhodnejšie sa nám javí hovoriť o adaptačných stratégiách. Jaro (kľúčová osoba, Malé) *„Ak sa niekto narodí v osade a vyrastá v jednej izbe s ďalšími desiatimi členmi rodiny bez hygieny, bez vzdelávania, bez zručností je ťažko o ňom povedať, že si za svoju chudobu môže sám.“*

Niekoľkí participanti (napr. Matilda, Dalila) si uvedomujú, že ekonomická situácia ich „donútila“ urobiť zlé rozhodnutie – požičať si z nebankovej inštitúcie a tým sa ešte viac zadlžiť.

V našich analýzach sme sa inšpirovali tzv. copingovými stratégiami (viac v príspevku M. Šramkovej). Ide o teórie vysvetľujúce správanie sa jednotlivcov v záťažových situáciách. Je potrebné si však položiť otázku, aké situácie vnímajú participanti ako záťažové? Vychádzali sme z predpokladu, že absolútna chudoba je záťažovou situáciou, no je to naozaj tak pre každého? Obyvatelia zo segregovanej osady Letné žijú v chatrčiach, bez vody a elektriny, v tragických podmienkach celý život a celý život sa im prispôbujú. Preto je namiesto úvaha, či sú pripravení na „náhle“ zlepšenie životných podmienok. Či práve zlepšenie nebude záťažovou situáciou. K tejto úvahe nás inšpiroval aj príbeh Dalily. Dalila (Malé, žije medzi Nerómami) už niekoľko rokov takmer celý svoj príjem (plat) vynakladá na splátky dlhov (pôžičky v banke a v nebankových subjektoch), preto takmer celý mesiac „hospodári“ bez hotovosti, žije „na dlh“. Práve v čase realizácie rozhovoru

⁵⁰ spôsoby, ktorými si jednotlivci a domácnosti vytvárajú príležitosti na zaistenie sociálnej reprodukcie a materiálnej existencie

dostala omeškané výživné od bývalého druha (cca. 400 euro), ktoré minula vo veľmi krátkom čase a na otázku, ako s finančnými prostriedkami naložila, nevedela presne odpovedať. *„Bola som taká rada, že mám toľko peňazí, že som ich rozhádzala, ani neviem, ako.“*

Burawoyov systém teórií zdrojov identifikuje 4 skupiny zdrojov: materiálne zdroje, zdroje zručností, sociálne vzťahy a občianske zdroje (viac v príspevku A. Rochovskej).

Niekoľkí naši participanti vidia vo svojej etnickej príslušnosti nevýhody – medzi nimi aj absenciu zdrojov (v porovnaní s majoritným obyvateľstvom). Najkomplexnejšie vysvetlenie podáva Jaro (kľúčová osoba, Malé).

- ✓ Sociálne kontakty a majetok: *„Rómovia sú v priemere chudobnejší ako Nerómovia. Je to hlavne preto, že vykonávajú menej platenú prácu, aj keď často krát majú porovnateľné vzdelanie, prípadne nezdedili nič po rodičoch a ani im nemal kto z rodiny pomôcť. Všetko si museli urobiť sami. Ale hlavný dôvod je v konexiách. Naši rodičia všetci pochádzajú z osady, alebo tam majú svoje korene. Ich kamaráti sú z osady. Predsudky a rasizmus tu bol vždy, aj preto vykonávali len pomocné a robotnícke práce. Potom ich deťom nemal kto pomôcť dostať sa na lepšiu školu, prax, nemal kto posunúť žiadosť o zamestnanie, lepšie miesta sa vždy najprv obsadili kamarátmi. My sme to po nich zdedili.“* (Jaro) Aj Pavol (Malé, žije medzi Nerómami) považuje dobré a priateľské vzťahy s Nerómami za dôležitý zdroj zabezpečujúci pre neho prepojenie na trh práce. Zamestnanie získal na odporúčenie nerómskeho priateľa. Väčšina našich participantov však aktívne kontakty s Nerómami nevyhľadáva. Dobré vzťahy treba mať, nielen s osobami, ale aj s inštitúciami, úradmi... . Pre troch Rómov z osady Letné bolo kľúčom k úspešnejšiemu životu stretnutie s náboženskou spoločnosťou Svedkov Jehovových.
- ✓ Zručnosti: ako najčastejší dôvod vyššej miery nezamestnanosti Rómov v porovnaní s majoritným obyvateľstvom uvádzali participanti nižšie vzdelanie, prípadne absenciu kvalifikácie (to je

prepojené so životnými podmienkami). Ivana (Letné, segregovaná osada) kritizuje nedostatok zručností Rómov potrebných k orientácii sa na trhu práce a k hľadaniu zamestnania. *„Tak prácu si nehľadajú takým spôsobom ako by som napríklad hľadala ja hej, že si podám žiadosť a prefotím životopis a všetko, čo je k tomu potrebné, a podám, oni takýmto spôsobom nie, pretože nevedia napísať ani životopis ani žiadosť...“* Pavol (Malé, žije medzi Nerómami) za svoju najlepšiu zručnosť považuje „šikovnosť“ – schopnosť presadiť sa, vedieť sa orientovať vo vzťahoch, povedať vlastné požiadavky.

- ✓ Občianske zdroje: tými môžu zdroje štátu, verejnej správy, súkromných organizácií (dávky, služby atď.). Do občianskych zdrojov zaraďujeme aj občiansku vybavenosť osídlení, infraštruktúru, dostupnosť služieb – tie sú vo viacerých segregovaných osadách nedostupné. Aj segregácia/izolácia je nevýhodou už sama osebe. Pre mnohých respondentov je *„žiť medzi Nerómami“* alebo *„stretávať sa s Nerómami“* dôležitým zdrojom, z ktorého čerpajú skúsenosti, vedomosti, učia sa rôznym zručnostiam, jazyku.

V rozhovoroch sa objavilo aj niekoľko zdrojov, ktoré nemožno zaradiť do Burawoyovovho systému, za všetky spomenieme výzor. Pre Rómov je výhodné mať svetlú pleť, lepšie sa tak vedia presadiť na pracovnom trhu a sú úspešnejší aj v bežných životných situáciách (napr. na úradoch).

Úryvok z rozhovoru s Matildou a Gagou (Malé, žijú medzi Nerómami) o nevýhodách Rómov pri hľadaní si zamestnania.

Matilda: ale podľa toho, že ako vyzerá. Aj ako je oblečený, či je čierny alebo svetlejší. Či je pekný, lebo je aj taká robota, že treba pekne vyzerieť. Darmo, že máš na to, dokážeš to, ale nemáš také vystupovanie ako potrebujú. Alebo nevyzeráš tak.

Gaga: Ide o to, že ak človek vyzerá.

No a ako je dobre vyzerieť?

Gaga: No tak, že sa pekne vyoblieka, ibaže keď je čierny, aj tak ho dakedy pošlú domov.

Matilda: Pravdaže.

Gaga: Lebo veľa pozerajú na to, či je biely alebo čierny.

Matilda: Napríklad keby sme sa my dve teraz porovnali, ja mám výučný list, ty nemáš. A keby sme sa išli dakde pýtať do roboty, tak teba zoberú ,lebo ty lepšie vyzeráš ak ja.

Prečo, lebo má blond vlasy?

Matilda: Hej, a máš aj peknú postavu, keď sa pekne oblečieš, dobre vyzeráš.

Sledujú toto aj u Nerómov?

Matilda: Nie.

V našich rozhovoroch sme našli aktívne aj pasívne stratégie, individuálne aj kolektívne, krátkodobé aj dlhodobé. Vo svojich príspevkoch sa im venujú ostatní autori.

Zoznam literatúry

BURAWOY, M., KROTOV, P. and Lytkina, T., (2000): Involution and destitution in capitalist Russia. *Etnography*, vol. 1/1, 43-65. SAGE Publications. London

FILADELFIOVÁ, Jarmila, GERBERY, Daniel, ŠKOBLA, Daniel. 2006. *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku*. Bratislava: UNDP, 2006. ISBN 80-89263-02-X

RADIČOVÁ, Iveta et al. 2004. *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2004*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2004. ISBN 80-88991-27-7

RUSNÁKOVÁ, Jurina. *Objektívne a subjektívne charakteristiky chudoby v rómskych komunitách*. Dizertačná práca. Nitra: FSVaZ UKF. 2009

Kontaktná adresa

Mgr. Jurina RUSNÁKOVÁ, PhD.

Výskumno-vzdelávacie a poradenské centrum v Spišskej Novej Vsi

Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre

Hviezdoslavova 15

052 01 Spišská Nová Ves

jrusrnakova@ukf.sk

OBLASŤ EDUKÁCIE (CHUDOBNÝCH) RÓMSKÝCH ŽIAKOV – TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ A ANALÝZY EMPIRICKÝCH POZNATKOV

KLEIN Vladimír – HRUŠKOVÁ Lenka Jalilah

Abstrakt

Príspevok je jedným z výstupov projektu VEGA 1/0596/10 *Voľby životných stratégií obyvateľov chudobných a sociálne vylúčených rómskych osídlení*, ktorého dominantným elementom bola aj problematika dôležitosti vzdelávania Rómov pri voľbe životných stratégií obyvateľov chudobných a sociálne vylúčených rómskych osídlení. Našou snahou je definovať základné problémy (rómskych) žiakov pochádzajúcich zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia s akcentom na súvislosti medzi edukáciou a chudobou, ktoré súvisia s témou nášho príspevku, a taktiež oboznámiť čitateľov s legislatívnymi normami v oblasti edukácie detí a žiakov⁵¹ pochádzajúcich zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia (predovšetkým rómskych detí a žiakov) a s aktuálnymi vybranými koncepciami a názormi na systém edukácie rómskych žiakov na Slovensku. V neposlednom rade sa vo svojom príspevku venujeme analýze kvalitatívnych rozhovorov zrealizovaných v rámci výskumného projektu. Pri spracovaní informácií sme vychádzali z aktuálnych koncepcií, z legislatívnych noriem, z domácej aj zahraničnej odbornej literatúry a zo samotných rozhovorov.

Kľúčové slová: vzdelávanie, rómsky žiak, sociálne znevýhodnené prostredie, škola.

⁵¹ V práci budeme používať termín dieťa v materskej škole, žiak základnej alebo strednej školy a študent na vysokej škole.

Abstract

The contribution is one of the outputs of the project VEGA 1|0596|10 Choices of the life strategies of the people living in the poor and socially excluded Romany settlements, which was dominantly focused on the importance of the education of the Romany people in the process of the choice of the life strategies of the people living in the poor and socially excluded Romany settlements. Our ambition is to define the essential problems of the (Romany) pupils who are coming from the socially handicapping environment with an accent on the connections between the education and the poorness, which are connected with the theme of our contribution. Our ambition is also to familiarize the readers with legislative rules in the branch of education of children and pupils (1), who are coming from the socially handicapping environment (especially Romany children and pupils) and with actual chosen conceptions and opinions of the education system of the Romany pupils in Slovakia. Finally, we are dealing with the analysis of the qualitative discussions realized during the research project. In the process of working out of the information we used the actual conceptions, legislative rules, home and foreign expert literature and solitary discussions.

Key words: education, Romany pupil, socially handicapping environment, school.

Základné problémy rómskych žiakov v preprimárnej a primárnej edukácii

Sociálne prostredie považujeme za významný činiteľ, ktorý ovplyvňuje kvalitu výchovy a vzdelávania rómskych detí, pretože sociálne znevýhodňujúce prostredie neposkytuje dostatok podnetov na uspokojovanie takých potrieb, ktoré sú potrebné na primeranú výchovu detí. Je charakteristické nedostatočnými podnetmi pre optimálny vývin dieťaťa po stránke somatickej, ale najmä psychickej. Dieťa má nedostatok podnetov na rozvoj

kognitívnych schopností, rozvoj zmyslov, citov a osobnostných vlastností. Spôsobuje to buď nedostatok času na výchovu dieťaťa, alebo nezájem o jeho výchovu. Tento stav spôsobuje sociálnu a výchovnú zanedbanosť detí vyrastajúcich v takomto prostredí, čo vytvára problémy už v predškolskom veku v oblasti rozvoja poznávacích funkcií a vedomostí a tiež problémy so socializáciou na jednej strane a problémy s uznávaním platných spoločenských noriem väčšinovej spoločnosti na strane druhej. Rómske dieťa z takého prostredia nemá na primeranej úrovni uspokojované základné potreby a dôsledky tejto psychickej či kultúrnej deprivácie sa prejavujú zaostávaním vo vývine po stránke mentálnej, sociálnej, emocionálnej i profesionálnej.

V odbornej literatúre (aj v poradenskej a pedagogickej praxi) sa ako ekvivalentné používajú tieto termíny školská zrelosť, školská pripravenosť a školská spôsobilosť.

Termín *školská zrelosť* je spojený s biologickým zrením organizmu (Langmeier,⁵² Matějček⁵³).

*Školská pripravenosť*⁵⁴ vyjadruje stupeň vývinu dieťaťa podľa noriem pre vstup do školy v týchto oblastiach:

- kognitívna,
- emočná, motivačná a sociálna,⁵⁵
- pracovná,
- somatická.

⁵² LANGMEIER, J. 1991. *Vývojová psychologie pro dětské lékaře*. Praha. Avicenum. 1991.

⁵³ MATĚJČEK, Z. 1992. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha. SPN. 1992.

⁵⁴ KOLLÁRIKOVÁ, Z., PUPALA, B. (eds.) 2001. *Předškolská a elementární pedagogika*. Praha. Portál. 2001. ISBN 80-7178-585-7.

⁵⁵ Považujeme ju za kľúčovú oblasť najmä pre deti pochádzajúce zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia.

Z pedagogického hľadiska je dôležitý termín *školská spôsobilosť*, ktorý vyjadruje predpoklady pre úspešné vykonávanie školských činností.⁵⁶

Kolláriková – Pupala⁵⁷ definujú kategórie detí nedostatočne školsky pripravené takto:

- deti výrazne retardované,
- deti s mierne podpriemerne rozvinutými dispozíciami,
- deti klasicky nezrelé,
- deti s nerovnomerným vývojom jednotlivých psychických funkcií.

Na základe poznatkov z teórie⁵⁸ a pedagogickej praxe a z našich empirických skúsenosti pokúsili sme sa o klasifikáciu *základných obmedzení (problémov) pri vstupe* detí pochádzajúcich zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia (z marginalizovaných rómskych komunít) do školského systému:

- Nízka vzdelanostná úroveň rómskych detí, neskoré nástupy do školy.
- Sociálne znevýhodňujúce, nemotivujúce až degradujúce prostredie rómskych detí.
- Nedostatok pozitívnych zdrojov podporujúcich ich účasť na výchovno-vzdelávacom procese.
- Proces zrenia nie je podporovaný podnetmi z prostredia, nestačí na primeraný rozvoj psychiky a motoriky dieťaťa.
- Nedostatočné hygienické a pracovné návyky, spoznávanie etických systémov, vytváranie rebríčka hodnôt, primerané formy sociálneho správania.

⁵⁶ Bližšie VALACHOVÁ, D. 2009. *Ako poznávať dieťa, alebo pedagogická diagnostika v materskej škole*. In *Predškolská výchova 2008/2009*. Ročník LXIII. Číslo 3, 4, 5. Bratislava. ISSN 0032-7220.

⁵⁷ KOLLÁRIKOVÁ, Z., PUPALA, B. (eds.) 2001. *Predškolská a elementárna pedagogika*. Praha. Portál. 2001. ISBN 80-7178-585-7.

⁵⁸ Touto problematikou sa na Slovensku zaoberajú napr. Zelina, Portik, Horňák, Porubský, Kosová, Rosinský, Podhájecká, Belasová,, Valachová, Kariková, Kasačová a ďalší.

- Rómske dieťa neovláda slovenský jazyk, ani materinský jazyk neovláda v potrebnom rozsahu, slovná zásoba aj v rómčine je nedostačujúca a jazykový kód obmedzený.
- Nedostatočná pripravenosť školského systému na osobitosti vzdelávania Rómov.
- Nerozvíjanie individuálnej zodpovednosti za svoje činy, správanie a za seba. Pôsobenie školy je protichodné s pôsobením rodiny.
- Nízka úroveň vzťahov medzi rómskymi rodinami a školami, ich vzťahy sú formálne a často dochádza až k odmietavým postojom. Vnímanie školy ako represívnej inštitúcie.
- Predsudky medzi deťmi - odmietanie kontaktov detí navzájom.
- Rómske dieťa je veľmi živé, temperamentné a vyžaduje veľa pozornosti od dospelých, čo môže u pedagóga vyvolávať negatívne pocity a odmeranosť. Rómske dieťa býva dieťaťom neoblíbeným.

Edukácia a chudoba rómskych detí

V odbornej literatúre dlhú dobu prevládal názor, že najpočetnejšou skupinou chudobných sú vo väčšine spoločností starí ľudia. V európskom priestore sa tento fakt postupne revidoval. Novšie analýzy ukázali, že medzi chudobnými skupinami majú najväčšie zastúpenie deti. Za najčastejšiu príčinu chudoby detí sa všeobecne považuje nezamestnanosť jedného alebo oboch rodičov. V prípadoch, keď je nezamestnanosť rodiča spojená s ďalšími znevýhodňujúcimi faktormi, akými sú nízke vzdelanie či zhoršený zdravotný stav rodiča alebo bývanie v marginalizovanom regióne s nedostatkom pracovných príležitostí, materiálna a sociálna deprivácia rodín s deťmi sa ešte znásobuje. Pretrvávajúca rodičovskej nezamestnanosti alebo nízkych pracovných príjmov počas dlhého obdobia môže mať silné negatívne dopady na deti - na ich budúci život, keďže okrem aktuálneho nedostatku a problémov s uspokojovaním základných potrieb si deti v pôvodnej rodičovskej rodine nevytvoria potrebný vzťah k práci. Koncentrácia

chudobných rodín s deťmi v jednej lokalite zraniteľnosť detí ešte znásobuje. Málo motivačné prostredie, v ktorom deti vyrastajú (či už v dôsledku nedostatku príjmov alebo nie), ich s veľkou pravdepodobnosťou odsudzuje na život v chudobe aj v dospelom veku. Dôsledkom nedostatočného vzdelania si budú ťažko hľadať trvalú prácu s primeraným zárobkom a s veľkou pravdepodobnosťou sa stanú opakovane nezamestnanými. Podľa správy UNICEF-u z roku 2005⁵⁹ „*chudoba v detstve je základnou príčinou chudoby v dospelosti.*“ V správe sa konštatuje, že chudobné deti sa v dospelosti stávajú chudobnými rodičmi. Súčasné štúdie zdôrazňujú, aby sa dával väčší dôraz na špecifické potreby detí a mladých ľudí. V centre pozornosti skúmania sociálneho vylúčenia detí by mali byť výsledky ich prvotných skúseností doma a v škole. Za najčastejšie príčiny chudoby považujeme:

- slabé získavanie základných zručností v matematike a čítaní,
- slabé vzdelávacie výsledky počas návštevy školy,
- skoré opustenie vzdelávacieho systému bez kvalifikácie,
- problémy so skorým vstupom na trh práce,
- tehotenstvo v dospievaní,
- užívanie alkoholu,
- odsúdenie za trestný čin,
- slabé fyzické a mentálne zdravie.

„Dedenie“ chudoby alebo viacgeneračná chudoba je na Slovensku realitou. „*Rodiny, ktoré si takéto deti založia, sú opäť chudobnými rodinami a cyklus sa opakuje, nezamestnanosť je v domácnosti zvykom, stáva sa životným štýlom.*“

⁵⁹ BODNÁROVÁ, B., DŽAMBAZOVIČ, R., GERBERY, D. et al. 2005. *Medzigeneračná reprodukcia chudoby: Sekundárne analýzy teoretických konceptov a empirických zdrojov*. Priebežná správa. Bratislava. 2005.
http://www.vupsvr.gov.sk/texty/File/pdf/2005/rodina/Medzigen_repro_chudoby_1.pdf.

Aj keď nechceným."⁶⁰ Takmer tretina detí na Slovensku je ohrozená chudobou. Významný podiel na tejto ohrozenej skupine majú deti z rómskeho etnika. Rovnako badateľné sú regionálne rozdiely, horšie sú na tom východoslovenské regióny a Orava než západ Slovenska. K chudobou ohrozeným skupinám patria aj neúplné rodiny s deťmi, ktoré vznikajú v dôsledku rozvodov, alebo sú to slobodní rodičia. Detská chudoba je ale málo zviditeľnená, pretože štatistiky prezentujú chudobu hlavne v domácnostiach alebo rodinách a v ich rámci sa deti odsúvajú do úzadia. Ďalším z dôvodov prehliadania chudoby detí je ten fakt, že štát rozhoduje o potrebách rodín a určuje príspevok pre rodiny tak, že minimalizuje potreby detí.⁶¹ Viacerí autori upozorňujú, že neexistuje minimálny životný štandard pre dieťa, čo pokladáme za najdôležitejšiu príčinu nedostatočnej pozornosti chudobe detí.⁶²

Mnohé výskumy jednoznačne preukázali súvislosť medzi chudobou a školskou úspešnosťou. So zvyšujúcim sa podielom chudobných sa znižuje úspešnosť školy, napr.:

- Zvýšenie priemerného príjmu rodiny sa spája s lepšími výsledkami vo vzdelávaní (Duncan, Brooks, Gunn, Klebanov⁶³; Smith⁶⁴).
- Sociálne a kognitívne fungovanie chudobných malých detí sa s veľkou pravdepodobnosťou zlepší, ak sa ich rodinám zvýši príjem

⁶⁰ JURÁSKOVÁ, M. *Analýza rómskej problematiky*. 2006.

http://www.alianciazien.sk/files/Analiza_romskej_problematiky.pdf.

⁶¹ ŠIMUNKOVÁ, K., VAGAČ, L. 2001. *Chudoba a regionálne rozdiely na Slovensku: Problém definície chudoby*. Sociálne diskusné fórum. Friedrich Ebert Stiftung. http://www.sdf.sk/sdf_media/9chudoba.pdf, 2001.

⁶² Tamtiež.

⁶³ <http://www.google.sk/search?q=Duncan%2C+Brooks%2C+Gunn%2C+Klebanov%2C+1994&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:sk:official&client=firefox-a>. (20-07-2009).

⁶⁴ <http://www.google.sk/search?hl=sk&client=firefox-a&rls=org.mozilla%3Ask%3Aofficial&hs=0DC&num=100&newwindow=1&q=Smith%2C+Brooks%2C+Gunn%2C+Klebanov%2C+1997&btnG=H%C4%BEada%C5%A5&meta=>. (20-07-2009).

(Dearing, McCartney, Taylor. Harvard Graduate School of Education.⁶⁵).

- Riziko vplyvu chudoby v ranom detstve na úspešnosť v matematike a čítaní na prvom stupni ZŠ (Entwistle, Alexander⁶⁶; Lipman, Oxford⁶⁷; Gershoff, Aber, Raver⁶⁸).
- Ekonomické pozadie rodiny má významný vplyv na školskú úspešnosť žiaka (Halsey⁶⁹).

Chudoba rómskych detí v okrese Spišská Nová Ves (výsledky výskumov)

Chudoba ako multidimenzionálny jav je zároveň považovaná za základný determinant kvality života. Všeobecne uznávaným kľúčom k riešeniu chudoby je vzdelávanie. Najviditeľnejšou a zároveň najväčšou časťou chudobného obyvateľstva Slovenska je rómska minorita. Jej situácia je charakteristická hmotnou núdzou, nízkou vzdelanostnou úrovňou, všeobecne nízkou životnou úrovňou, vysokou mierou nezamestnanosti.

Dôkazy o chudobe a sociálnom vylúčení Rómov sú šokujúce. Miera chudoby Rómov je niekedy až desaťkrát vyššia ako u zvyšku obyvateľstva. Rómovia boli začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia často prepúšťaní zo zamestnania ako prví a patria medzi ľudí, ktorí majú neustále zablokovaný

⁶⁵<http://www.google.sk/search?hl=sk&client=firefox-a&rls=org.mozilla%3Ask%3Aofficial&hs=8uW&num=100&newwindow=1&q=Dearing%2C+McCartney%2C+Taylor%2C+Harvard+Graduate+School+of+Education%2C+2001&btnG=H%C4%BEada%C5%A5&meta=.> (20-07-2009).

⁶⁶<http://www.google.sk/search?hl=sk&client=firefox-a&rls=org.mozilla%3Ask%3Aofficial&hs=UHC&num=100&newwindow=1&q=Entwistle%2C+Alexander+1992&btnG=H%C4%BEada%C5%A5&meta=.> (20-07-2009).

⁶⁷<http://www.google.sk/search?hl=sk&client=firefox-a&rls=org.mozilla%3Ask%3Aofficial&hs=cKC&num=100&newwindow=1&q=Lipman%2C+Oxford+1997&btnG=H%C4%BEada%C5%A5&meta=.> (20-07-2009).

⁶⁸<http://www.google.sk/search?hl=sk&client=firefox-a&rls=org.mozilla%3Ask%3Aofficial&hs=oFr&num=100&newwindow=1&q=Gershoff%2C+Aber%2C+Raver+2001&btnG=H%C4%BEada%C5%A5&meta=.> (20-07-2009).

⁶⁹ HALSEY, A. H. 1980. *Origins an Desination*. Oxford. University Press. 1980.

prístup na trh práce. Vylúčenie z trhu práce udržiava existenciu kruhu chudoby a nižšej životnej úrovne. Deti predstavujú najviac ohrozenú skupinu populácie aj na Slovensku. Miera rizika chudoby detí vo veku 0 - 15 rokov na úrovni 30 % je však u nás najvyššia a to v porovnaní s novými (17 %), ale i starými členskými štátmi EÚ (15 %). Nesporne má na to vplyv skutočnosť, že v rómskych osídleniach, kde žije najchudobnejšie obyvateľstvo SR (podľa odhadov až 50 %), predstavujú deti.⁷⁰ Sociálne znevýhodnenie týchto detí sa prejavuje na ich celkovom zaostávaní, nízkej úrovni vzdelania a v konečnom dôsledku obmedzenej možnosti zamestnania sa a úniku z pretrvávajúcej chudoby.

V nasledujúcej časti uvedieme niekoľko zistení (a ich komparáciu) z dvoch výskumov zrealizovaných v regióne Spiš. Výskumy neboli zrealizované v rámci projektu VEGA, no ich výsledky považujeme za dôležité v nadväznosti na skúmanie životných stratégií v oblasti vzdelávania. Zaujímalo nás, aká je aktuálna situácia v spomínanej problematike v regióne Spiš, konkrétne v okresoch Spišská Nová Ves a Gelnica a v ďalšej časti našej práce porovnáme výsledky prieskumu, ktoré sme zistili v roku 2008⁷¹ s výsledkami z roku 2010.

Cieľom prieskumu (rok 2008) bolo zistiť aktuálny stav počtu detí materských škôl a žiakov základných škôl pochádzajúcich z rodín, ktoré sú v hmotnej núdzi v 44 obciach okresov Spišská Nová Ves a Gelnica. Výsledky uvádzame v tabuľkách 1 a 2.

Tabuľka 1 Deti MŠ a žiaci ZŠ v hmotnej núdzi v okresoch Spišská Nová Ves a Gelnica (2008)

⁷⁰ *Dekáda rómskeho začleňovania 2005 - 2015 a Národný akčný plán Sociálnej inklúzie 2004 - 2006.* Bratislava. MPSVR SR. 2004.

⁷¹ Bližšie KLEIN, V., MATULAYOVÁ, T. 2007. *Chudoba a edukácia rómskych žiakov.* In *Aktuálne trendy v sociálno-edukačnej práci s rómskymi žiakmi.* Nitra. UKF, 2007. ISBN 978-80-8094-119-2. s. 141 - 149.

Deti a žiaci	N	%
spolu	30 645	100
v hmotnej núdzi	5 898	19,25

Tabuľka 2 *Podiel rómskych žiakov v okresoch Spišská Nová Ves a Gelnica (2008)*

Deti a žiaci	N	%
Rómovia	5272	89,39
Nerómovia	626	10,61
Spolu	5898	100

Prieskum aktuálnej situácie v oblasti chudoby detí v okrese Spišská Nová Ves sme realizovali v máji 2011. Zamerali sme sa na vekovú kategóriu 5 a 6 ročných detí v okrese Spišská Nová Ves. Použili sme metódu obsahovej analýzy textov (dokumenty, štatistiky a informácie), ktoré sme získali na Úrade práce, sociálnych vecí a rodiny v Spišskej Novej Vsi a dospeli sme k týmto výsledkom:

- Počet všetkých nezaopatrených detí nachádzajúcich sa v hmotnej núdzi v okrese Spišská Nová Ves je 5191, čo predstavuje okolo 26 % z celkového počtu detí.
- Počet všetkých detí narodených v období od 1. 1. 2005 do 31. 12. 2006 (5 a 6 ročné deti) je 2423.
- Počet chudobných detí (nachádzajúcich sa v hmotnej núdzi a pod hranicou životného minima) je 603, čo predstavuje 24, 89 %.
- Podiel chudobných rómskych detí z celkového počtu detí je 91, 2 %.
- Zaškolenosť detí pochádzajúcich zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia v materských školách v okrese Spišská Nová Ves sa pohybuje na úrovni iba okolo 32 %.

- Počet všetkých 5-6 ročných detí MŠ v Spišskej Novej Vsi je 386, z toho 38 rómskych (9, 85 %).

Ak porovnáme obdobie od roku 2008 do roku 2011, môžeme konštatovať, že situácia sa markantne zhoršila a neustále v okrese Spišská Nová Ves stúpa počet chudobných detí (z 19, 25 % v roku 2008 na 24, 89 % v roku 2011, teda nárast je o 5, 64 %). Tieto údaje vnímame v kontexte s preprimárnou a primárnou edukáciou týchto detí a žiakov v školách a školských zariadeniach, čo určite komplikuje situáciu aj v tejto oblasti. Pre prehľadnosť uvádzame zistenia aj v nasledujúcej tabuľke 3.

Tabuľka 3 *Chudoba detí v okrese Spišská Nová Ves*

Deti	2008 %	2011 %	prognóza 2012 %
Podiel všetkých detí v HN	19,25	26,00	29,00
z toho rómske deti	89,39	90,03	91,80
Podiel 5 a 6 ročných detí v HN	22,13	24,89	28,00
z toho rómske deti	90,15	91,20	93,00
Zaškolenosť detí v HN v MŠ	28,00	32,00	40,00 *

Poznámka Predpokladáme vyššiu zaškolenosť detí v MŠ z dôvodov motivácie rodičov prostredníctvom dotácií a príspevkov.*

Zhoršenie sociálno-ekonomickej situácie detí (najmä rómskych) na Spiši vnímame ako dôsledok:

- finančnej a hospodárskej krízy,
- nárast nezamestnanosti (január 11 %, apríl 15 %, december 2012 predpoklad 18 %),
- vysoká nativita Rómov žijúcich v segregovaných rómskych osadách (zavedenia príplatku k príspevku pri narodení dieťaťa od 1.1.2009 vo výške 678,49 € na prvé 3 deti).

Snahou štátnej politiky je zmierňovať dopady sociálnej odkázanosti na najchudobnejšie skupiny obyvateľstva a preto Ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky vydalo výnos č. 23609/2008-II/1 z 26.novembra 2008, ktorý upravuje možnosť poskytovania dotácii motivačné štipendium, stravu a na školské potreby (nadobudol účinnosť 1. januára 2009).⁷²

Okruh detí, pre ktoré dotácie možno poskytovať:

- deti v hmotnej núdzi,
- všetky deti, ktoré navštevujú školu, v ktorej je najmenej 50 % detí z rodín, ktorým sa poskytuje dávka v hmotnej núdzi a príspevky k dávke,
- deti, ktoré navštevujú školu, ak žijú v rodine, ktorej príjem je najviac vo výške životného minima.

Dotáciu na stravu

Poskytuje sa pre dieťa v hmotnej núdzi. Dotácie možno poskytnúť žiadateľovi na zabezpečenie stravy v predškolskom zariadení, základnej škole a v špeciálnej základnej školy.

Dotácie na školské potreby

⁷² <http://www.employment.gov.sk/index.php?SMC=1&mod=sitemap&lg=sk>.

Poskytuje sa pre dieťa v hmotnej núdzi, dotácie možno poskytnúť žiadateľovi na zabezpečenie školských potrieb. Výška dotácie na školské potreby je najviac 33,19 € (1000 Sk) na dieťa. Dotácie sa poskytujú na každé školopovinné dieťa, ktoré žije v rodine, ktorej sa poskytujú dávky v hmotnej núdzi, alebo ktorých príjem je najviac vo výške životného minima.

Motivačné štipendium

Od 1. septembra 2008 platí nový školský zákon č. 245/2008, ktorý sa dotýka aj poskytovania príspevkov deťom v hmotnej núdzi. Kým v uplynulom roku takýmto deťom bolo vyplácané motivačné štipendium za dobrý prospech 500 SK mesačne, po novom prospech nerozhoduje. Dnes sú deti (alebo ich rodičia?) „odmeňované“ za dochádzku. Ak dieťa nemá viac ako 15 neospravedlnených hodín, dostane motivačné štipendium vo výške 16, 60 € mesačne.

Poskytovanie štátnych dotácií na motivačné štipendium, stravu a na školské pomôcky sú prínosom k zlepšeniu podmienok výchovného – vzdelávacieho procesu, hlavne dochádzky do škôl. Pravidelná strava a školské pomôcky predstavujú vhodnú motiváciu pre rodičov a žiakov navštevovať školu. Dotácie majú pomôcť rodinám s deťmi a zmierniť sociálnu situáciu v prípade hmotnej núdze.

Zavedenie motivačných štipendií, dotácií na stravu a na školské pomôcky pre deti, pochádzajúce zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia, má významný dopad predovšetkým na rómske deti pochádzajúce zo segregovaných osád, ktoré žijú v rodinách ohrozených absolútnou chudobou. Dotácie sú často prostriedkom na zabezpečenie existenčných potrieb detí a riešia nepriaznivú sociálno-ekonomickú situáciu rodín s nízkymi príjmami. Bohužiaľ aj naše prieskumy (Klein, 2006, 2007) v uplynulých rokoch preukázali nízku efektivitu týchto finančných stimulov vo vzťahu k zlepšovaniu vzťahu rómskych detí a ich rodičov ku škole. Považujeme ich za motiváciu, ale iba na úrovni incentív, t.j. motivácie „zvonku“, nie ako vnútorné presvedčenie rodičov i detí o potrebe vzdelávania. Na základe osobných skúseností a rozhovorov

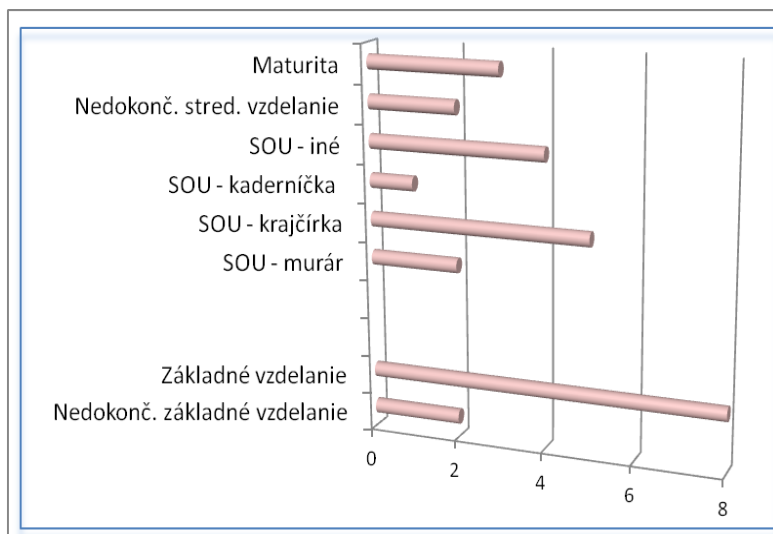
konštatujeme, že rodičia rómskych detí považujú uvedené dotácie za vynikajúci prostriedok na vylepšenie finančnej situácie ich rodín (často ide o vysoké finančné sumy – až viac ako 150 € mesačne pre jednu rodinu) a iba minimálne to spájajú so snahou vyššej školskej úspešnosti ich detí.

Naše dlhoročné skúsenosti potvrdzujú, že sociálno-ekonomická situácia rómskeho obyvateľstva sa nezlepšuje, práve naopak, dochádza k jej zhoršovaniu práve v súčasnosti aj v dôsledku finančnej a hospodárskej krízy. V okrese Spišská Nová Ves rastie nezamestnanosť. V januári toho roku bola na úrovni 11 %, v apríli už okolo 15 % a prognózy odborníkov hovoria, že do konca roka 2011 to bude až 18 %-tná nezamestnanosť a vysoká nativita Rómov, žijúcich v segregovaných rómskych osadách (k čomu prispieva aj zavedenie príplatku k príspevku pri narodení dieťaťa od 1. januára 2009 vo výške 20 440 Sk / 678, 490 € na prvé 3 deti), spôsobí zhoršenie situácie v regióne Spiš. Odborníci prognózujú, že do konca roka 2011 stúpne počet nezaopatrených detí v hmotnej núdzi v okrese Spišská Nová Ves na 30 % z celkového počtu detí a v nami sledovanej kategórii detí vo veku 5 a 6 rokov stúpne až na 28 %-tný podiel (z toho bude nárast u rómskych detí až na úroveň 93 %). Sú to hrozivé čísla a ešte hroznejšia je skutočnosť, ktorá spôsobí ešte väčšie problémy aj v oblasti preprimárneho a primárneho vzdelávania v školách a školských zariadeniach. Stretávame sa s fenoménom *detskej chudoby* a fenoménom *reprodukčnej chudoby*. Vychádzame aj z vlastných skúseností, keď konštatujeme, že situácia, aká bola v 50-ych rokoch minulého storočia napr. v rómskej osade v Letanovciach, v rokoch 1981 – 1989, keď som tam pôsobil ako riaditeľ osobitnej školy a ako túto lokalitu poznáme dnes, sa neustále zhoršuje vo všetkých oblastiach. Chudobným rodičom sa rodili (a rodia sa aj v súčasnosti) chudobné deti, a prognózy ukazujú, že reprodukčná chudoba a chudoba detí budú ďalej narastať.

Vzdelanie – analýza rozhovorov

Medzi 25 participantmi sú 2 osoby s nedokončeným základným vzdelaním, základné vzdelanie má 8 osôb, stredné odborné učilište (učebný odbor murár) majú 2 osoby, stredné odborné učilište (učebný odbor krajčírka) má 5 osôb, stredné odborné učilište (učebný odbor kaderníčka) má 1 osoba, stredné odborné učilište (iné) majú 4 osoby, maturitu majú 3 osoby. Medzi ôsmimi osobami so základným vzdelaním sú 2 osoby s nedokončeným stredoškolským vzdelaním.

Obr. č. 1

Obe osoby s nedokončeným základným vzdelaním majú v súčasnosti viac ako päťdesiat rokov. Jednou z nich je Eva, ktorá chodila päť rokov do základnej školy v obci Malá, potom pokračovala v obci Tradičné. Z toho, ako Eva popisuje svoju situáciu na druhom stupni základnej školy v Tradičnom, usudzujeme, že jej príslušnosť k rómskemu etniku bola učiteľmi

a nerómskymi žiakmi a priori vnímaná ako hendikep (nespravodlivo horšie známky, urážky, posmievanie, prezývky, ťahovanie). Takéto postoje a Evino prežívanie situácie v konečnom dôsledku jej etnicitu na hendikep premenili. Prejavilo sa to v rovine psychickej a sociálnej. Eva stratila motiváciu na učenie a jej známky sa postupne veľmi zhoršili.

„...hneď na druhý deň po nástupe do školy som pocítila veľkú krivdu. Bola som vyvolaná na čítanie a spolu so mnou bol aj jeden biely chlapec vyvolaný. On nevedel ani súvisle čítať a ja som pekne čítala a ja som dostala jedna mínus a on jedna. Čím ďalej, tým to bolo horšie. Som sa otočila smerom k oknu a plakala som, lebo dovtedy som takýto zážitok ešte nemala. Postupne to bolo skoro na každej hodine. Očividne mi dávali najavo, kde je moje miesto, medzi Cigánmi, a že tam nebudem mať žiadne vyznamenanie, vyložene ma urážali a ťahovali si zo mňa.

Ako?

Dávali mi rôzne mená – napr. smutná mona líza. Nikomu nešlo do hlavy, ako som sa mohla tak dobre učiť.

Potom sa ti zhoršili známky?

Ešte v 6. triede som sa držala, ale keď som videla, že môžem robiť čokoľvek, že sa medzi najlepšími aj tak neudržím, tak som sa postupne prestávala aj učiť. Učitelia sa mi sprotivili, len jeden jediný učiteľ bol spravodlivý, tak pri ňom som sa dobre učila až po 9. ročník.“

Na učňovku Eva nešla z finančných dôvodov (žila u starých rodičov, ktorí poberali dôchodok a bolo treba ísť čo najskôr zarábať) a tiež preto, lebo „... už som bola dosť zdeptaná z učiteľov. Bála som sa, že čo bude zasa, keď pôjdem ďalej.“

Medzi hlavné príčiny, prečo Rómovia po skončení základnej školy nepokračujú v ďalšom vzdelávaní, participantí zaraďujú: zlý prospech, škola ich nebaví, nechce sa im chodiť do školy, predčasné tehotenstvo a následné materstvo (tu ide o participantov zo segregovaných osád), záškoláctvo, finančná situácia, potreba čo najskôr mať príjem - zarábať.

Ivana (43 rokov, obyvateľka segregovanej osady v obci Letné) vyrástla v detskom domove. Absolvovala osobitnú základnú školu a osobitné odborné učilište, kde sa vyučila za krajčírku. Vzdelanie považuje za príležitosť zrealizovať pozitívne zmeny v živote Rómov. Zmeny, ktoré súvisia so schopnosťou lepšie hospodáriť. Cestu k týmto zmenám vidí v pozitívnom príklade vzdelaných rodičov, ktorí môžu úspešnejšie motivovať svoje deti k ďalšiemu vzdelávaniu. V jej povedomí je vzdelávanie Rómov spojené predovšetkým so systémom osobitných škôl a je presvedčená, že strednú alebo vysokú školu by nezvládli. Na príklade svojej dcéry popisuje neúspešné štúdium rómskej mládeže, pomenúva konkrétne problémy a poukazuje na dôsledky neschopnosti Rómov adaptovať sa na požiadavky, ktoré sú v školstve na nich kladené: „... lenže tam chodili stadiaľ z osady viaceré dievčatá, (...) robili hlúposti, vystrájali a tak. Raz išli do školy, raz nešli, potom sa sťažovali, že chlapci chcú dievčatá zmlátiť (...) takže ani neskončila, chodila len jeden rok a potom (...) zobrala výstup. (...) a doteraz ľutuje, že mohla mať výučný list a mohla si nájsť robotu. Lenže to je tak. Našla si chlapca a potom prišli deti a teraz sa vydala. (...) mladí ľudia u nás, čo len nedávno vyšli zo školy a nevedia sa podpísať, nevedia svoje meno, takže je to na celý život.“

Matilda (32-ročná obyvateľka obce Malá) chcela ísť pôvodne na strednú školu do mesta vzdialeného päť kilometrov, no nakoniec sa rozhodla pre odborné učilište v okresnom meste a vyučila sa za kaderníčku. Svoje rozhodnutie zmenila preto, lebo si myslela, že strednú školu by nezvládla (na vysvedčení mala dve trojky). Silnou motiváciou ísť študovať za kaderníčku bola aj jej kamarátka. Matilde sa (na rozdiel od jej kamarátky, s ktorou sa neskôr pohnevala) nepodarilo do školského kolektívu z majoritnej spoločnosti úspešne začleniť. Problémom však nebola diskriminácia zo strany učiteľov alebo spolužiakov. Matildino silné zameranie na vlastnú etnickú identitu, jej zvýšená citlivosť na rozdiely (oblečenie, vyjadrovanie) a jej prílišná citlivosť k neverbálnym prejavom spustili u Matildy pocity menejcennosti, vyvolali kultúrnu paranoju a následnú utiahnutosť. Štúdium ju nebavilo, dokonca sa neúspešne snažila prestúpiť na pôvodne zamýšľanú strednú školu, ale učňovku nakoniec dokončila. Keď si neskôr chcela urobiť

maturitu (bola prijatá bez prijímacích pohovorov), rodičia jej to z finančných dôvodov vyhovorili. Všeobecná nedôvera a strach z kultúry majority, vypestované na škole, ju sprevádzajú celým životom. S ich dôsledkami zápasí v každodenných situáciách (má problém najesť sa v majoritnom prostredí, je nesmelá, bojí sa prehovoriť). Myslí, že vzdelaný Róm má ľahší život, lebo si vie veľa vecí vybaviť a zabezpečiť sám. Na druhej strane poukazuje na diskrimináciu Rómov (aj vzdelaných) pri prideľovaní pracovných pozícií v prospech majority. Je presvedčená o tom, že úspech pri hľadaní zamestnania závisí aj od celkového výzoru a vzhľadu záujemcu. Podľa nej majú výhodu svetlí Rómovia. Takisto si myslí, že pre Rómov sú výhodnejšie remeselnícke profesie, v ktorých sa môžu lepšie uplatniť na trhu práce. V nasledujúcom úryvku z rozhovoru s Matildou a Gagou, Matilda vysvetľuje smerovanie jej vzdelávacej dráhy.

„M. Nevedela som, čím chcem byť. Vždy ma bavili kancelárske práce a také veci, ale na to som nemala asi, som si myslela, že nie. Otvárali akurát v susednej dedine strednú, prvý ročník, no a brali. Aj mňa by zobrali bez prijímačiek, lebo som mala asi len dve trojky. Viem, že by ma zobrali, lebo aj sesternicu zobrali. No, ale som sa tiež dala od kamarátky prehovoriť, lebo sme vždy boli spolu od škôlky a ona chcela ísť za kaderníčku. Ona si to vyhládla. (...) No a rodičia mi do toho ako nerozprávali, kde som chcela ísť, tam som išla. Potom už sa mi tam nepáčilo, keď som tam išla a chcela som prestúpiť na tú strednú školu do susednej dediny, tam so mnou išla mama. Tak najprv nám riaditeľ povedal, že dobre a potom volal s mamou a povedal, že zobral by ma, že keby som si dala hneď, ale že sa nemôže prestúpiť z učilišťa na strednú. Inak, ma to veľmi ani nebavilo (pozn. učebný odbor, ktorý študovala), veľmi som k tomu vzťah nemala, ale dochodila som to. A ďalej si nechcela ísť?

M. Chcela som ísť ďalej, ale to sa nedalo, lebo to prvýkrát otvorili, to bol nový odbor, tak sa nedalo ísť na maturitu. Ale o rok sa dalo, som si dala prihlášku a aj ma prijali, hneď mi prišlo, že aj bez skúšok, že môžem ísť. No, ale moji rodičia, že načo pôjdem, nemali sme ani peniaze ani čo, že dva roky. Tak som nenastúpila... No a ja som ešte to chcela dodať, že išla som tam kvôli

kamarátke, ale hneď sme sa pohnevali, a preto mi aj nebolo dobre tam, lebo tam boli iba samé biele v triede a ona sa zaradila, ale ja nie. Takže preto som ku tomu ani vzťah nemala... Ku tej škole som chcela ešte toto doplniť, že neviem prečo, či som, ale ja som necítila takú diskrimináciu od učiteľov. Ale videli, že som múdrejšia od nich a že som normálna, že som čisto oblečená. Ale zase na druhej strane som sa ja cítila menejcenná medzi nimi. Lebo všetky boli biele, boli pekné, boli bohaté. A ja som chodila v jedných rifliach a v jedných menčestráčkoch a to som si menila. Alebo jeden pulóver a dakedy som sestre ukradla, aby som nemala to isté. A oni to tiež videli a ja som to vedela. Necítila som sa na ich úrovni. Myslím, že skôr spolužiačky, aj keď ani oni mi nikdy nepovedali, že Cigánka, ale cítila som to, že som Cigánka. Aj hanbila som sa niečo povedať, oni boli sprosté, keď to mám tak povedať. Aj hocičo povedali, aj učiteľke, a ja som si to nedovolila. Bola som taká utiahnutá. Napríklad na hodine sa nás niečo spytoval učiteľ a nikto nevedel a ja som to vedela a som čušala.“

Rómski žiaci, vychádzajúci zo základnej školy, pokračujú v ďalšom štúdiu na základe odporúčania učiteľov v škole. Rodičia sa často rozhodujú o ich ďalšom štúdiu na základe dostupnosti školy, vyberajú tú, ktorá je k miestu bydliska najbližšie (determinant: nedostatok financií na cestovné, stravu, oblečenie).

Pavol (Malá, žije medzi majoritou) hovorí, že mu jeho otec zmenil školu kvôli výdavkom na cestovné. Pôvodne sa Pavol prihlásil (a začal študovať) na učňovské štúdium v odbore murár. Škola bola v okresnom meste, teda cca 20 km od jeho bydliska. Otec mu školu zmenil na učilište, ktoré je v susednej obci. Pavol zdôrazňuje, že vzdelanie je dôležité, pretože „bez papiera“ nie je možné získať zamestnanie.

P. Tak mňa tam prihlásil oco, kvôli cestovnému.

Nechcel si ísť na inú?

P. Ja som bol, som bol murár v Žltom meste. Potom ma preložil, lebo finančne to nestíhal, povedal, že to je ďaleko a bolo treba platiť mesačníky. Z ničoho

nič už som bol v susednej dedine. Išiel, zobral prihlášku, podpísal a mne povedal: chod' do novej školy.

Nehádal si sa s ním?

P. Nie. Mne to bolo jedno.

Niektorým participantom bolo jedno, kam ich rodičia dali, iní – hlavne dievčatá – sa rozhodovali pre profesiu, o ktorej si mysleli, že ich bude baviť. Rodičia i samotní participanti inklinovali v rozhodovaní k najjednoduchšiemu spôsobu. Všetci sú presvedčení o tom, že vzdelanie je pre život dôležité, zvlášť pre Rómov. Svoj názor zdôvodňujú nasledovne: aby mali lepší život, ľahšie sa hľadá práca, pre získanie lepšieho zamestnania, Nerómovia na úradoch pozerajú na Róma s učňovským listom alebo s maturitou lepšie a správajú sa k nemu inak – priaznivejšie, vzdelaní Rómovia sa vedľa lepšie vyjadrovať. Participantom, ktorí majú školopovinné deti, záleží na tom, aby mali dobrý prospech a aby študovali na strednej, prípadne vysokej škole.

So vzdelaním je úzko prepojený pracovný trh, resp. uplatnenie sa na ňom a všetci participant si to veľmi dobre uvedomujú. Vzdelanie (nedostatočné, respektíve žiadne vzdelanie) zaraďujú medzi príčiny väčšej nezamestnanosti Rómov.

Okrem vzdelania, sú podľa našich participantov dôvody vysokej nezamestnanosti Rómov v porovnaní s majoritným obyvateľstvom nasledovné: nedostatok pracovných ponúk, sociálna exklúzia, nedostatočná prax, nedostatok vedomostí. No najčastejšie je udávaný nedostatok vzdelania.

Tí, ktorí majú záujem pracovať, respektíve prácu majú, si uvedomujú, že pre získanie zamestnania je dôležité ukončené stredné vzdelanie, alebo minimálne výučný list. Päť participantiek upozorňuje na sociálnu exklúziu v zmysle znemožnenia prístupu k voľnému pracovnému miestu, bez ohľadu na vzdelanie a prax. Gita (35-ročná, obyvateľka sídliska medzi majoritou v obci Tradičné, 3 deti, zamestnaná) bola v minulosti desať rokov nezamestnaná. Je presvedčená, že všetky odmietnutia jej žiadostí o zamestnanie boli rasovo motivované: „... neviem, prečo nás tak berú, ale

berú nás tak, že sme čierni Cigáni. (...) Napríklad, čítam v novinách, že potrebujeme tam a tam. A tak sa ma do telefónu pýtajú: 'A čo si, Róm či biely?' A ja poviem: 'Róm.' 'Nepotrebujeme.' (...) To som už od viacerých počula, že sa im to stalo."

Gita si stredné učňovské vzdelanie ukončila externe – popri zamestnaní, pretože to bola jedna z podmienok zamestnávateľa. V súčasnosti pracuje v školskej jedálni. Na jednej strane zdôrazňuje význam vzdelania, na strane druhej si uvedomuje, že ani vzdelanie nemusí byť vstupenkou na trh práce – najmä pre Rómov nie.

„A prečo si si tak neskoro robila učňovku?

G. Tak neskoro, lebo som sa skoro vydala. Som mala dečko a nestihla som dochodiť školu. Som otehotnela a so školou som skončila v druhom ročníku. No a potom som bola doma na materskej, potom bol ten prevrat, že nebola robota nikde. No a potom sa mi naskytlo, cez VPP som šla robiť do školskej kuchyne. Tak som robila 2 roky a medzitým som si ukončila aj tú školu.

Tak si robila na VPP v kuchyni a potom čo?

G. No, potom mi navrhli, aby som si urobila školu, kuchár- čašník a že ma zamestnajú. Tak som chodila do školy popri robote. Externe som si skončila školu. A odvtedy som zamestnaná.

A keby nebola robota, tak by si šla do školy?

G. Tak, sa mi nenaskytlo nič také. Nemala som možnosť ísť do školy. A tak som mala, mi dali tú možnosť, že som mohla ísť do tej školy, tak som šla.

Myslíš, že škola je pre život dôležitá?

G. Je.

A prečo?

G. A veľmi. Tak, lebo so základným vzdelaním, to je nič. To musia mať školy lebo inak nenájdu si ani robotu. To je o ničom, to je nič.

Aj pre Rómov je to dôležité?

G. A pre Rómov zvlášť.

Prečo?

G. Lebo zvlášť Rómov nechcú brať do robôt keď sa idú pýtať. A nemajú ukončené školy, tak nikde nepotrebujú. Keď ich vidia, že je slušnejší, že má tú školu, strednú, maturitu alebo vyššie vzdelanie. Tak už lepšie berú toho človeka. Ale aj to, čo ja viem... Akurát tu u nás, že každý každého pozná. Že u nás bieli poznajú Rómov, že akí sú a podľa toho si aj vyberajú. Neviem, že keby som šla dakde do mesta, že keď aj mám tú školu ukončenú, aj prax mám, že či by ma dakde zobrali. Asi by som nemala šancu. Jedine tu, že ma poznajú.

Participantom sme ponúkli niekoľko príbehov, ku ktorým sa mali vyjadriť. Dva z nich boli zamerané na rozhodovanie o vzdelaní.

Príbeh č. 1: Veronika je Rómkka, žije v chudobnej rodine v rómskej osade a má 14 rokov. Končí základnú školu a rozhoduje sa, do akej školy pôjde ďalej. Má celkom dobré známky (dvojky, trojky), takže môže ísť na učňovku, alebo si môže urobiť maturitu. Jej triedna učiteľka si do školy zavolala oboch rodičov aj Veroniku – aby sa rozhodli o jej škole.

Šiesti participantí sú presvedčení, že o Veronikinom štúdiu by mali rozhodnúť rodičia po porade s učiteľkou. Jeden participant uvádza, že rozhodnúť by sa mala sama Veronika, no mala by sa poradiť s rodičmi. To, že by za ňu mala rozhodnúť matka, si myslia dvaja participantí. Jeden participant uvádza, že rozhodnúť by mali obaja rodičia, no mali by brať do úvahy Veronikin názor. Štrnásť participantí zhodne prehlasujú, že Veronika by sa mala rozhodnúť výlučne sama. Maturitu by jej odporučilo trinásť participantov, jedna participantka nevedela posúdiť rozdiel medzi maturitou a učňovkou, a dvaja participantí by Veroniku dali na učňovku (jeden uvádza aj konkrétny učebný odbor: krajčírka). Všetci sa zhodli v tom, že Veronika by mala ísť ďalej študovať, lebo sa jej to oplatí. Marcel a jeho manželka Rada (Letné, segregovaná osada) vymenúvajú riziká, ktoré by mohli ohroziť Veronikino ďalšie štúdium: tehotenstvo a následné materstvo, kritika a negatívny tlak zo strany ostatných obyvateľov osady, zlý príklad jej rovesníkov. „A na druhej strane by ukázala príklad v tej osade. Že ona má školu, ona má robotu, ona má kamarátky v dielni, ona nemá deti, nemá starosti. Tak by sa pridali aj

ďalší. (...) Mohla by ukázať, že ako motivovať ďalších.“ Ema si myslí, že Veronike sa oplatí ísť do školy, aby rodičia na ňu dostávali ďalej rodinné prídavky.

Príbeh č. 2: Dušanko má 6 rokov, žije so svojimi rodičmi v rómskej osade a oni sa rozhodujú, či ho dajú do školy v osade – je to osobitná škola, do ktorej chodia skoro všetky deti z osady a učiteľky sú tam celkom dobré –, alebo ho dajú do normálnej školy v dedine (asi 1 km ďaleko od osady), kde chodí len veľmi málo rómskych detí a aj to nie z osady a učiteľky nepoznajú. Rodičia sa rozhodli pre školu v osade.

Devätnásť účastníci hodnotia rozhodnutie rodičov negatívne, oni by na ich mieste dali Dušanka do školy v dedine. Matej (24-ročný, ženatý, zamestnaný, 2 deti, obyvateľ segregovanej osady v obci Letné) prehlasuje, že rodičia svojím rozhodnutím urobili *„najväčšiu chybu“*. On by svoje deti do osobitnej školy nikdy nedal, lebo vie, že tam patria deti s veľmi nízkou intelektuálnou výbavou. Uvedomuje si, že pre rómskych rodičov je v mnohých ohľadoch jednoduchšie a pohodlnejšie umiestniť deti v osobitnej škole, lebo tam chodia aj ostatné deti z osady (*„má svojich kamarátov“*) a prirodzene sa bránia integrácii vlastných detí do triedy s nerómskymi deťmi (*„Lepšie je pre nich tak, že veľa detí ako spoločne iba Cigáni chodia. Jak rozdelení, to je ten problém.“*). Domnievame sa, že v tomto prípade ide o opakovanie naučených vzorcov (správania a postojov k vzdelávaniu), preberaných od predchádzajúcich generácií.

Piaty účastník uvádza, že Dušankovi rodičia sa rozhodli správne. Matilda: *„Oni si myslia, že patria spolu. Sú na to zvyknutí, nič druhé nepoznajú, ani nikde neboli. Nevedia, že sa dá aj inak žiť. Oni sú na to zvyknutí. Aj oni v tom vyrastali. Keby inak vyrastali, (...) neverím, že by ho dali do osobitnej školy v osade. (...) Možno sa aj báli, aby sa mu tam dačo nestalo. Že by ho neprijali. Bieli a Cigáni osobitne, to nie je dobre. Mali by byť spolu.“*

Jedna účastníčka nevedela zaujať adekvátny postoj k modelovej situácii.

Analýza vybraných koncepcií a názorov na systém edukácie rómskych žiakov na Slovensku

V tejto časti našej práce oboznámime čitateľov s niektorými významnými koncepciami a názormi zahraničných organizácií na edukačný systém rómskych žiakov v Slovenskej republike, ktorý je často považovaný za vysoko segregatívny.

Strednodobá koncepcia rozvoja rómskej národnostnej menšiny v Slovenskej republike

Dôležitým koncepcným materiálom v oblasti edukácie Rómov je *Strednodobá koncepcia rozvoja rómskej národnostnej menšiny v Slovenskej republike SOLIDARITA – INTEGRITA – INKLÚZIA 2008 – 2013*, ktorú schválila vláda SR na svojom 89. zasadnutí dňa 26.3.2008 na základe prijatého programového vyhlásenia vlády, ktoré bolo schválené vládou SR č.660 dňa 31.7.2006.⁷³ Ambíciou koncepcie je okrem iného systémovo riešiť oblasť výchovy a vzdelávania Rómov.

Vzdelanostná úroveň rómskej populácie je dlhodobo pod celoslovenským priemerom, čo platí vo zvýšenej miere o príslušníkoch najmä marginalizovaných rómskych komunít. Súčasný vzdelávací systém v SR sa naďalej javí ako silne monokultúrny a neústretný voči etnicky minoritným a ohrozeným skupinám, málo úspešný pri aktivizácii a motivácii žiakov z takýchto skupín. K problémom patria tiež etnická segregácia v školách, vysoký podiel Rómov v špeciálnych školách, ale aj vysoký počet žiakov v triedach všeobecne. Jedným z prejavov nízkej integrácie rómskych detí do spoločnosti je ich malé zastúpenie v predškolskej výchove, neukončené základné vzdelanie, nízke zastúpenie na stredných školách a vysokých školách.

⁷³ <http://romovia.vlada.gov.sk/index.php?ID=5048>.

Vychádzajúc z návrhu koncepcie výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov vrátane rozvoja stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania (MŠ SR, 2008) vláda SR odporúča v období 2008 – 2015 orgánom štátnej správy, verejnej správy, samosprávy a mimovládny organizáciám zamerať svoju činnosť s ohľadom na strategické zámery a navrhované opatrenia. Výberovo uvádzame strategické zámery súvisiace s témou našej práce.

Strategické zámery v oblasti výchovy a vzdelávania

- v spolupráci s príslušným rezortom reformovať riadenie edukačného procesu v podmienkach SR tak, aby boli rešpektované lokálne špecifické sociálne a kultúrne podmienky pri tvorbe a realizácii školského kurikula, reflektujúce na potrebu zvýšenia vzdelanostnej úrovne rómskej komunity,
- stabilizovať a profesionalizovať pozíciu *asistenta učiteľa* pre deti zo sociálne znevýhodneného prostredia ako výchovno-pedagogického pracovníka - špecialistu,
- pripraviť návrhy a opatrenia, ktorých cieľom bude otvorenie nových akreditovaných vysokoškolských študijných odborov zameraných na rómsky jazyk a rómske reálie (Ústav romologických štúdií na Fakulte sociálnych vecí a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v spolupráci s Filozofickou fakultou Prešovskej univerzity v Prešove, Pedagogickou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave, Pedagogickou fakultou Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Pedagogickou fakultou Katolíckej univerzity v Ružomberku a i.),
- legislatívne podporiť uskutočnenie kurikulárnej transformácie škôl tak, aby školy dostali možnosť sa spolupodieľať na školskom kurikule s ohľadom na vzdelávacie potreby žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia,
- legislatívne zadefinovať pojem „*dieťa/žiak zo sociálne znevýhodneného prostredia*“ a v spolupráci s príslušným rezortom definovať žiakov pochádzajúcich zo sociálne znevýhodneného

prostredia ako žiakov so špecifickými (individuálnymi) výchovno-vzdelávacími potrebami,

- pri reforme školského systému postupovať tak, aby bola zameraná aj na individualitu vzdelávaných jedincov so špecifickými výchovno-vzdelávacími potrebami,
- vytvoriť možnosť výchovy a vzdelávania pre deti a žiakov rómskej národnostnej menšiny na národnostnom princípe.

Navrhované opatrenia v oblasti výchovy a vzdelávania (výberovo):

v materských školách

- legislatívne riešiť normatívne financovanie *asistentov učiteľov* v materských školách v obciach s vysokou koncentráciou rómskych detí.

V základných školách

- udržať a rozvíjať systém *nultých ročníkov* základných škôl pre šesťročné deti nedosahujúce školskú spôsobilosť (odôvodnenie: systém nultých ročníkov sa osvedčil); obsah a systém vyučovania v nultom ročníku rozvíjať tak, aby stimuloval rozvoj osobnosti, kognitívnych funkcií a socializácie a nahradil deficit predškolskej prípravy; po absolvovaní nultého ročníka určiť ďalší spôsob vzdelávania žiakov po posúdení dosiahnutej úrovne školskej spôsobilosti prostredníctvom psychologickkej metodiky),
- do normatívu zaradiť *asistenta učiteľa* pri vyššom počte ako 7 žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia v triede (uvedeným opatrením sa skvalitní edukačný proces a vytvorí sa priestor na rozvoj spolupráce školy s rodinou a asistenti učiteľa z radov miestnej komunity získajú stabilné uplatnenie v pedagogickom procese),
- vymedziť rozdiel medzi *asistentom učiteľa* pre žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia a asistenta pre zdravotne postihnutého žiaka.

V oblasti stredoškolského vzdelávania rozšíriť pôsobnosť profesie asistenta učiteľa aj na stredné školy.

Dekáda začleňovania rómskej populácie na roky 2005 - 2015 a Rómsky vzdelávací fond (Uznesenie vlády SR č. 28/2005)

Dekáda začleňovania rómskej populácie⁷⁴ ako rámcový dokument vymedzuje prioritné oblasti, na ňu nadväzuje Národný akčný plán Slovenskej republiky k Dekáde začleňovania rómskej populácie, ktorý rozpracúva jednotlivé oblasti až po úroveň indikátorov merania. Strednodobá koncepcia, rozvoja rómskej národnostnej menšiny v Slovenskej republike 2007 – 2015 je aktuálny dokument integrujúci všetky smerodajné stratégie a odporúčania vrátane Dekády. Všetky analyzované dokumenty odporúčajú zisťovania pre jednotlivé oblasti a pre potreby projektu budú slúžiť ako cenné informačné zdroje v súvislosti s dosahovaním cieľa projektu. Dekádu prijalo 8 krajín Európy (Bulharsko, Chorvátsko, Česká republika, Maďarsko, Macedónsko, Rumunsko, Srbsko a Čierna Hora, Slovensko).

Medzinárodný riadiaci výbor (zodpovedný za plánovanie pre Dekádu) stanovil:

prioritné oblasti

- vzdelávanie,
- bývanie,
- zamestnanosť,
- zdravotníctvo,

spoločné témy

- chudoba,
- diskriminácia,
- rodové záležitosti.

⁷⁴<http://www.romadecade.org/files/downloads/Decade%20Documents/SK%20Action%20Plan%20-%20Slovak.pdf>.

V kontexte s témou našej práce vyberáme tie časti Dekády, ktoré súvisia s edukáciou rómskych žiakov a nadväzujú na Koncepciu integrovaného vzdelávania rómskych detí a mládeže (2004). Akčný plán odporúča zamerať sa na (výberovo):

- zlepšenie vzdelávacích výsledkov Rómov,
- zlepšenie zaškolenosti a pripravenosti rómskych detí,
- podporu vzdelávania rómskych žiakov v stredných školách,
- zníženie percenta rómskych detí navštevujúcich špeciálne základné školy a zariadenia,
- podporu celoživotného vzdelávania Rómov.

Podmienkou vytvárania priestoru pre integráciu Rómov do spoločnosti významne podmieňuje zmena negatívnych postojov časti majoritného obyvateľstva, ktorú je možné dosiahnuť aj systematickou zmenou obsahu vzdelávania. Ľudský rozvoj s dôrazom na marginalizovanú rómsku komunitu sa v rezorte školstva realizuje v troch základných rovinách:

- príprava učiteľa, asistenta učiteľa, vychovávateľa, atď. ako jedného z rozhodujúcich činiteľov realizácie zmien,
- tvorba učebníc, metodických príručiek pre učiteľov, poskytnutia učebných pomôcok a ďalších materiálov potrebných na výchovno-vzdelávací proces a oboznámenie rodičov,
- kurikulárna transformácia zabezpečujúca zmenu jednostrannej orientácie na materiálne vzdelanie, s cieľom transmisie čo najväčšie množstvo učebnej látky, smerom k vzdelaniu formálnemu, ktorého cieľom je celostný rozvoj osobnosti žiaka, pri akceptácii jeho individuálnych osobitostí a potrieb, s orientáciou na rozvíjanie základných kompetencií.

Komplementárnou aktivitou k Dekáde začleňovania rómskej populácie je zriadenie *Rómskeho vzdelávacieho fondu (ROMA EDUCATION FUND)*. Jeho hlavným zámerom je poskytovať finančnú pomoc participujúcim krajinám na implementáciu akčných plánov v prioritě vzdelávanie. Zriaďovateľom fondu

je Svetová banka. Časť aktivít slovenského Národného akčného plánu v prioritě vzdelávanie bude kofinancovaná z prostriedkov fondu.

Okrem uvedených koncepcných materiálov významnú úlohu v oblasti vzdelávania Rómov zohrávajú dve významné štátne organizácie:

- *medzirezortná komisia pre záležitosti rómskych komunít pri úrade splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*⁷⁵,
- *Rada expertov Ministerstva školstva SR pre výchovu a vzdelávanie Rómov*.⁷⁶

REF negatívne hodnotí existujú prípravné ročníky na špeciálnych základných školách pre deti s ľahkým mentálnym postihnutím, ktoré majú zjednodušené osnovy a majú skôr tendenciu slúžiť ako začiatok postupu v špeciálnom vzdelávaní.⁷⁷

Podľa publikácie „*Advancing education of Roma in Slovakia 2011*“⁷⁸ v časti Strategické smerovanie budúcich aktivít REF sa uvádza strategické smerovanie budúcich aktivít REF na Slovensku v oblasti vzdelávania (uvádzame výberovo):

- Podpora udržateľného preraďovania rómskych detí, ktoré boli chybné zaradené do špeciálnych škôl a tried, naspäť do štandardného vzdelávania, predovšetkým formou podpory lokálnych pilotných projektov s potenciálom rozšírenia na regionálnu a národnú úroveň.
- Prevencia chybného zaraďovania rómskych detí do špeciálneho vzdelávania prostredníctvom opatrení zahrňajúcich okrem iného napríklad poskytovanie zrozumiteľných informácií rodičom o dôsledkoch špeciálneho vzdelávania pre ďalšie vzdelávanie

⁷⁵ <http://romovia.vlada.gov.sk/index.php?ID=3614>, 06 – 06 - 2008

⁷⁶ <http://www.minedu.sk/index.php?lang=sk&rootId=36>, 06 – 06 - 2008

⁷⁷ <http://www.romaeducationfund.hu/romsky-vzdelavaci-fond-0>. 24 - 06 - 2011.

⁷⁸ tamtiež

a zamestnanie ich detí, poskytovanie integrovaného predškolského vzdelávania a mimoškolskej podpory počas prvých rokoch základného vzdelávania. *Projektové aktivity v nultých ročníkoch pravdepodobne nebudú podporené, pretože skúsenosť s nultými ročníkmi je taká, že prispievajú k segregovanému vzdelávaniu a že rozdelenie prvého ročníka základnej školy do dvoch rokov znevýhodňuje tieto deti voči tým, ktoré navštevujú predškolské vzdelávanie.*

Z uvedených viet vyplýva, že názory REF na nulté ročníky v školskom systéme Slovenska sú skôr skeptické, negatívne. V poslednom období organizácia REF podporovala projekty (súvisiace s témou našej štúdie) zamerané na poskytovanie integrovaného predškolského vzdelávania v Prešovskom kraji na východnom Slovensku. Projekt SLO 008 „*Podme spolu do školy*“ – *Koncept integrovaného vzdelávania rómskych študentov na Slovensku* bol realizovaný od júla 2006 do decembra 2008 a viedlo ho Ministerstvo školstva SR, ktoré koordinovalo aktivity viacerých ďalších implementujúcich partnerov zo štátnej správy aj mimo nej. Nezávislé externé hodnotenie projektu SLO 008 zistilo, že projekt bol prínosom pre rómske deti, ktoré sa ho zúčastnili, zvýšil účasť na predškolskom vzdelávaní a zlepšil aj dochádzku detí, ktoré už boli zapísané do predškolského vzdelávania. REF je riadiacou implementujúcou organizáciou aj projektu „*A Good Start*“ – „*Dobrý štart*“, ktorý financuje EÚ v sume 1,9 milióna EUR v rámci otvorenej výzvy na predkladanie projektov z roku 2009 pre „*Pilotný projekt paneurópskej koordinácie metód integrácie Rómov – inklúzie Rómov*“. Projekt prebieha od júna 2010 do apríla 2012 v Maďarsku, Macedónsku, Rumunsku a na Slovensku, kde projektové aktivity spájajú skúsenosti Rómskeho vzdelávacieho fondu a jeho partnerov v predškolskom vzdelávaní a pri prechode na základné vzdelávanie.⁷⁹

⁷⁹ <http://www.romaeducationfund.hu/romsky-vzdelavaci-fond-0.24-06-2011>.

Amnesty International a vzdelávanie rómskych detí na Slovensku

AMNESTY INTERNATIONAL. INTERNATIONAL SECRETARIAT, Peter Benenson House v Londýne vydalo publikáciu *Slovensko: Stále segregovaní, stále v nerovnom postavení. (Porušovanie práva na vzdelanie rómskych detí na Slovensku)*, v ktorej sa veľmi kriticky vyjadrujú k stavu vzdelávania rómskych detí.⁸⁰ Podľa nášho názoru je hodnotenie tejto organizácie príliš tendenčné, neobjektívne a vychádza iba z jednostranných informácií bez poznania reálnych globálnych podmienok v oblasti vzdelávania rómskych detí na Slovensku. V publikácii sú hodnotené najkomplikovanejšie lokality na Slovensku (Letanovce, Jarovnice, Svinia, Markušovce a Trebišov) bez komparácie s inými pozitívne sa rozvíjajúcimi lokalitami, čo považujeme za málo objektívne hodnotenie vytrhnuté z kontextu. Na druhej strane musíme priznať, že veľa poznatkov a informácií poukazujú na problémy a nedostatky v procese edukácie rómskych detí. Najkritickejšie je hodnotenie segregovaného bývania Rómov a jeho nebezpečných podmienok, odopieranie práva Rómom na vzdelanie v systéme segregovaných škôl v špeciálnych základných školách, v odopieraní jazykových a kultúrnych práv a v nedostatočnom prístupe rómskych detí k predškolskému vzdelávaniu. Relatívne pozitívne hodnotia autori publikácie zavedenie profesie asistent učiteľa a nultého ročníka základných škôl. Kritizujú predovšetkým nedostatok kvalifikovaných asistentov učiteľov (Rómov), ich nedostatočné finančné zabezpečenie, uzatváranie krátkodobých pracovných pomerov s nimi a nedostatočné ďalšie vzdelávanie učiteľov a asistentov učiteľov v oblasti kultúry, jazyka, histórie a náboženstva Rómov (Slovensko: Stále segregovaní..., 2007, s. 31).

28. mája 2008 vo svojej výročnej správe za rok 2007 organizácia AMNESTY INTERNATIONAL hodnotila situáciu v oblasti dodržiavania ľudských práv vo

⁸⁰ AMNESTY INTERNATIONAL. 2007. *Slovensko: Stále segregovaní, stále v nerovnom postavení. (Porušovanie práva na vzdelanie rómskych detí na Slovensku)*. International Secretariat Peter Benenson House v Londýne (al index EUR 72/001/2007). ISBN nemá.

viac ako 150 krajinách sveta. Veľa Rómov na Slovensku je podľa výročnej správy v bludnom kruhu chudoby a vytesnenia na okraj spoločnosti. „Rómski žiaci sú často bezdôvodne umiestňovaní do segregovaných škôl oddelene od majoritnej populácie a mnohokrát ich zaraďujú do špeciálnych tried alebo zvláštnych škôl pre mentálne postihnutých. Pretrvávajúca segregácia rómskych detí vo vzdelávacom systéme porušuje ich právo na vzdelanie bez diskriminácie s tým, že vláda zlyháva pri poskytovaní adekvátneho vzdelania Rómov.“⁸¹

Programy UNDP (United Nations Development Programme) a Rómovia

Problematikou Rómov na Slovensku sa zaoberá aj medzinárodná organizácia OSN (United Nations Development Programme – UNDP), ktorá má dlhodobý záujem podieľať sa na príprave rôznych projektov zameraných na problematiku marginalizovaných rómskych komunít. Jedným z nich bola aj výzva na prehodnotenie národných akčných plánov Dekády začleňovania rómskej populácie 2005 – 2015, ktorých cieľom bolo využiť túto medzinárodnú iniciatívu na efektívnejšie a rýchlejšie začleňovanie marginalizovaných rómskych komunít do spoločnosti a mala by prispieť k transparentnejšiemu a zreteľnejšiemu hodnoteniu jednotlivých priorít Dekády. Prioritou UNDP je zlepšenie životných podmienkach domácností Rómov.⁸² Ich prieskumy a analýzy životných podmienok domácností Rómov slúžia ako predpoklad pre vytvorenie účinnej vnútroštátnej politiky na integráciu zraniteľných skupín všeobecne, a najmä Rómov, do spoločnosti. Zameriavajú sa na chudobu a jej príčiny, zamestnanosti a nezamestnanosti, na sociálnu pomoc a aj na pomoc v integrácii rómskych žiakov v školskom systéme SR.

⁸¹[http://www.google.sk/search?hl=sk&q=Spr%C3%A1va+Amnesty+International+&btnG=H%C4%BEda%C5%A5+v+Google&meta=\),](http://www.google.sk/search?hl=sk&q=Spr%C3%A1va+Amnesty+International+&btnG=H%C4%BEda%C5%A5+v+Google&meta=),) 29 – 5 - 2010.

⁸² europeandcis.undp.org/.../D81C0CB0-F203-1EE9-B419EE8ABDD358BD, 29 – 5 - 2010.

Legislatívny zámer zákona o sociálne vylúčených spoločnostiach

V nasledujúcej časti našej práce budeme analyzovať základné problematické oblasti pri edukácii rómskych detí a žiakov. Výberovo uvedieme tie najzákladnejšie a v tomto kontexte budeme analyzovať aj návrh zákona o sociálne vylúčených spoločnostiach, ktorý pripravuje Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR s akcentom na témy relevantné k našej vedeckej štúdii, t.j. ako ďalej v nachádzaní efektívnych nástrojov v edukácii Rómov a aj v celkovom skvalitňovaní procesov efektívnej socializácie rómskej menšiny na Slovensku.

Vychádzajúc z poznatkov z odbornej literatúry i z vlastných skúsenosti sme sa pokúsili v úvode tejto kapitoly o definovanie *problematických oblastí v systéme vzdelávania vo vzťahu k Rómom*, ktorými sú predovšetkým tieto:

- Najhoršiu vzdelanostnú úroveň dosahujú obyvatelia sociálne vylúčených spoločností (osobitne platí pre rómske deti zo segregovaných osídlení).
- Existujúce nástroje a programy nevytvárajú dostatočný rámec na zásadné skvalitnenie vzdelanosti detí zo sociálne vylúčených spoločností. Školskú neúspešnosť žiakov z prostredia sociálne vylúčených spoločností sa tak, napriek v minulosti realizovaným zmenám v právnej úprave a čiastočnej systemizácii overených nástrojov (asistent učiteľa, nulté ročníky), nedarí minimalizovať.
- Súčasný právny systém nevytvára podmienky na prekonanie sociálnych a kultúrnych bariér existujúcich v školskom systéme pre deti zo sociálne vylúčených spoločností. Výraznou bariérou je v tomto smere aj nízka zaškolenosť detí z prostredia sociálne vylúčených spoločností. Napriek preukázanej potrebe predškolskej výchovy u detí zo sociálne vylúčených spoločností minimálne od štvrtého roku veku dieťaťa neexistuje efektívna právna úprava na zabezpečenie podmienok pre lepší prístup obyvateľov sociálne vylúčených spoločností k týmto službám.

- V oblasti základného a stredného školstva je pretrvávajúcim problémom nízka úspešnosť žiakov z prostredia sociálne vylúčených spoločností v školskom systéme.
- Oblasť špeciálneho školstva a nadmerného prijímania rómskych detí zo sociálne vylúčených spoločností do špeciálnych škôl je jedným z najzávažnejších a najdiskutovanejších problémov súvisiacich so vzdelávaním detí zo sociálne vylúčených spoločností. Súčasná právna úprava problematiky testov školskej zrelosti, financovania špeciálneho školstva je značne nevyhovujúca a vytvára podmienky pre nadmerné zaraďovania detí zo sociálne vylúčených spoločností do špeciálnych škôl.
- Napriek existencii niekoľkých nástrojov zameraných na odstránenie ekonomických bariér prístupu ku všetkým stupňom vzdelávania, zostáva tento faktor stále významným činiteľom pri analyzovaní dôvodov nízkej miery vzdelanosti detí zo sociálne vylúčených spoločností.
- Súčasný právny režim nevytvára dostatočné podmienky pre kvalitné vzdelávanie a metodické vedenie pedagogických pracovníkov pôsobiacich v špecifickej oblasti vzdelávania detí zo sociálne vylúčených spoločností.
- Nízka vzdelanostná úroveň je jedným z významných indikátorov chudoby a sociálneho vylúčenia a priamo súvisí s vysokou mierou nezamestnanosti a nezamestnateľnosti. Obyvatelia sociálne vylúčených spoločností sú sociálnou skupinou s najnižšou úrovňou vzdelania, ktorá priamo ovplyvňuje kvalitu ich života, postavenia v spoločnosti a úroveň životných príležitostí všeobecne.
- Súčasná vzdelanostná úroveň a štruktúra obyvateľstva žijúceho v prostredí sociálne vylúčených spoločností je výsledkom konkrétnych krokov uskutočnených v rámci vzdelávacieho systému, ktorý v súčasnej podobe nie je prispôsobený na vzdelávanie detí s odlišným sociálnym a kultúrnym kapitálom.

- Nízka zaškolenosť rómskych detí do predškolskej výchovy. Napriek kľúčovej úlohe predškolskej výchovy detí zo sociálne znevýhodneného prostredia absentujú údaje o počte týchto detí v materských školách. Ústav informácií a prognóz školstva (UIPŠ) nezisťuje počet detí zo sociálne znevýhodneného prostredia v materských školách ani materinský jazyk prijatých detí. Z dostupných údajov je však možné odhadnúť, že návštevnosť detí zo sociálne vylúčených spoločenských je v porovnaní s dominujúcou populáciou zhruba polovičná.
- Nízka úspešnosť žiakov zo sociálne vylúčených spoločenských v systéme základného a stredoškolského vzdelávania. Nízka úspešnosť žiakov zo sociálne vylúčených spoločenských sa prejavuje jednak ukončovaním povinnej školskej dochádzky skôr ako v 9. ročníku základnej školy, ako aj sústreďovaním detí zo sociálne vylúčených spoločenských v tých typoch škôl, ktoré sú menej perspektívne z hľadiska dĺžky vzdelávania a stupňa získaného. Obyvatelia sociálne vylúčených spoločenských majú najhoršiu vzdelanostnú štruktúru obyvateľov Slovenska, dominuje základné vzdelanie, v prostredí sociálne vylúčených spoločenských žije obyvateľstvo s najvyšším podielom neukončeného základného vzdelania.
- Nadmerné prijímanie detí zo sociálne znevýhodneného prostredia do systému špeciálneho vzdelávania. Oblasť špeciálneho školstva a nadmerného zaraďovania detí zo sociálne vylúčených spoločenských do špeciálnych škôl je jeden z najzávažnejších a najdiskutovanejších problémov súvisiacich so vzdelávaním detí zo sociálne znevýhodneného prostredia/sociálne vylúčených spoločenských. Aj v tejto oblasti sa v posledných rokoch zaviedlo do praxe viacero nástrojov, ktorých cieľom by mala byť integrácia detí do základných škôl, ktoré však nemali systémový charakter a priniesli len čiastočné zlepšenie situácie. Nesprávne prijímanie

týchto detí do systému špeciálneho školstva znamená zásadné zníženie šancí na ich ekonomické uplatnenie počas celého života.

Údaje o vzdelanostnej úrovni populácie, ktorá žije v prostredí sociálne vylúčených spoločností priniesol rozsiahly reprezentatívny štatistický prieskum UNDP.⁸³ Preukázal predpokladanú najhoršiu vzdelanostnú štruktúru obyvateľov segregovaných osád s najvyšším podielom neukončeného základného vzdelania (až 44, 2 %). Štúdia dokumentuje aj výrazný nárast návštevnosti špeciálnych škôl mladšou generáciou (12 %) v porovnaní s generáciou s už ukončeným vzdelaním (3, 9 %). Jedným z významných zistení štúdie REF (2009) o zastúpení rómskych detí v školách bolo, že podiel rómskych žiakov v špeciálnych triedach základných škôl je najvyšší a tvorí asi 85, 8 %, zatiaľ čo v bežných triedach základných škôl tvoria asi 35, 2 %. V triedach špeciálnych základných škôl je podiel rómskych žiakov asi 59, 4 %. Kým celoslovensky prekročil podiel vyššieho ako základného vzdelania 90 %, u populácie, žijúcej v prostredí definovanom obdobne ako sociálne vylúčené spoločenstvo, základné vzdelanie stále dominuje, dokonca významný podiel má neukončené základné vzdelanie.⁸⁴

Z hore uvedených dôvodov bude potrebné veľmi rýchlo zaviesť také opatrenia, ktoré by prispeli k riešeniu alarmujúcej situácie na úseku edukácie rómskych detí a žiakov. Preto v súlade okrem iného aj s legislatívnym zámerom zákona o sociálne vylúčených spoločenstvách, ktorý pripravuje Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR v Bratislave.

⁸³ FILADELFIOVÁ, J. - ŠKOBLA, D. – GERBERY, D., 2006. *Správa o životných podmienkach rómskych domácností*, ktorá vychádza zo sociografického mapovania rómskych komunít a je založená na porovnávaní rómskych domácností (žijúcich v segregovaných, separovaných alebo rozptýlených osídleniach) a geograficky blízkej populácie. Výskum pokrýval široký záber oblastí od bývania, domácnosti, migrácie, zdravia, vzdelania, ekonomickej aktivity, sociálnej pomoci a chudoby, ako aj príjmov a výdavkov domácností.

⁸⁴ HOJSÍK., M. F: 2010. *Externé hodnotenie projektov podporených zo strany rómskeho vzdelávacieho fondu na Slovensku so zameraním na predchádzanie a odstraňovanie segregácie rómskych detí v špeciálnom vzdelávaní*. Bratislava.

Na zlepšenie situácie bude potrebné (uvádzame výberovo):⁸⁵

I. V oblasti predškolskej prípravy:

- Zvýšenie účasti detí z prostredia sociálne vylúčených spoločenských skupín na predškolskej výchove už od veku štyroch rokov a zvýšenie kapacity štátnych materských škôl v blízkosti sociálne vylúčených spoločenských skupín.
- Zavedenie dotačného mechanizmu pre podporu vzniku a prevádzkovania neštátnych materských škôl prípadne iných zariadení, ktoré poskytujú programy včasnej starostlivosti v lokalitách sociálne vylúčených spoločenských skupín.
- Povinnosť obce s určitým percentom obyvateľov zo sociálne vylúčených spoločenských skupín, resp. určitým počtom detí zo sociálne vylúčených spoločenských skupín zabezpečiť realizáciu predškolského vzdelávania, prípadne inú formu programov zameraných na predškolské vzdelávanie detí z prostredia sociálne vylúčených spoločenských skupín.
- Povinnosť materskej školy prijať dieťa z prostredia sociálne vylúčených spoločenských skupín do predškolského vzdelávania dva roky pred nástupom do povinnej školskej dochádzky.
- Možnosť bezplatného navštevovania materskej školy pre deti z prostredia sociálne vylúčených spoločenských skupín.
- Dotácia na podporu výchovy k stravovacím návykom dieťaťa z prostredia sociálne vylúčených spoločenských skupín v materskej škole.
- Dotácia na podporu výchovy detí z prostredia sociálne vylúčených spoločenských skupín v materskej škole (prostredníctvom osobitnej dotácie, ktorej príjemcom by bolo konkrétne zariadenie, ktoré dieťa navštevuje, napr. výchovno-vzdelávacie pomôcky, základné

⁸⁵ *Legislatívny zámer zákona o sociálne vylúčených spoločenských skupinách*. 2011. Interný materiál MPSVaR. Bratislava.

interiérové vybavenie zariadenia, resp. iné potreby na zabezpečenie výchovy v prostredí materskej školy).

- Zabezpečenie prítomnosti asistenta učiteľa na predškolskom vzdelávaní detí z prostredia sociálne vylúčených spoločenských

II. V oblasti zlepšenie výsledkov žiakov zo sociálne vylúčených spoločenských v systéme základného vzdelávania:

- *Zaviest príspevok na žiaka z prostredia sociálne vylúčených spoločenských.* Zavedenie podkategórie detí a žiakov z prostredia sociálne vylúčených spoločenských do existujúcej legislatívy vytvorí priestor na vytváranie osobitných opatrení a aktivít pre tieto deti v školskom prostredí zameraných na ich lepšiu adaptáciu a úspešnosť v školskom prostredí a skvalitnenie ich výchovno-vzdelávacieho procesu.
- *Podporiť profesiu pedagogický asistent.* Dostupné údaje preukazujú významný pokles počtu asistentov učiteľa po roku 2008 súvisiaci so zmenou spôsobu ich financovania. Financovanie vzdelávania žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia je aj v súčasnosti založené na príspevku na vzdelávanie žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktorý základné a špeciálne základné školy získavajú na základe počtu týchto žiakov a sumy, ktorú každoročne určuje Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR (v rokoch 2009 a 2010 to bolo 90 € na jedného žiaka zo sociálne znevýhodneného prostredia na rok). Platná právna úprava⁸⁶ stanovuje päť účelov využitia príspevku: zamestnanie asistenta učiteľa, vybavenie špecializovanej triedy pre týchto žiakov didaktickou technikou, učebnými a kompenzačnými pomôckami, účasť žiakov na aktivitách

⁸⁶ Vyhláška Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky č. 649/2008 Z. z., o účele použitia príspevku na žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia v znení neskorších predpisov.

(výlety, exkurzie, kurzy, školy v prírode a pod.), vzdelávanie žiakov v špecializovaných triedach a odstraňovanie pedikulózy. Analýza využitia príspevku na žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktorú v roku 2010 realizovalo Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, ukázala, že takmer polovica uvedených prostriedkov bola použitá na prevádzkové náklady, predovšetkým na vybavenie tried, teda spôsobom, ktorý len v malej miere prispieva k úspešnosti detí zo sociálne znevýhodneného prostredia v školskom systéme – zriaďovatelia škôl prostredníctvom príspevku na deti zo sociálne znevýhodneného prostredia zväčša riešia nedostatočné financovanie technickej vybavenosti škôl.

III. V oblasti špeciálneho školstva

- Skvalitnenie procesu prijímania žiakov do systému špeciálneho vzdelávania a odstránenie príčiny neoprávneného zaraďovania detí do tohto systému.
- Zavedenie povinnej rediagnostiky žiakov zo sociálne vylúčených spoločenských na špeciálnych školách.
- Vytvorenie pozície špecialistu v centrách pedagogicko-psychologického poradenstva pre skupinu detí z prostredia sociálne vylúčených spoločenských. Je potrebné, aby vznikla pozícia špecialistu, ktorý bude zameraný na prácu s rodinami detí z prostredia sociálne vylúčených spoločenských, resp. na problematiku vzdelávania detí zo sociálne vylúčených spoločenských. MPSVaR navrhuje v rámci centier pedagogicko-psychologického poradenstva v oblastiach s vysokým počtom detí zo sociálne vylúčených spoločenských vytvoriť pozíciu špecialistu, ktorý sa bude venovať problematike vzdelávania detí z prostredia sociálne vylúčených spoločenských, zberu dát, vyhodnocovaniu účinnosti

prijatých opatrení, skúmaniu efektívnosti aplikovanej metodiky, atď.⁸⁷

IV. Vzdelávanie pedagogických zamestnancov

- Vzdelávanie pedagogických zamestnancov v oblasti práce s deťmi z prostredia sociálne vylúčených spoločností v rámci ich dodatočného vzdelávania predstavuje jedno z opatrení, ktoré môže napomôcť lepšej úspešnosti detí v školskom prostredí. Je nevyhnutné poskytnúť učiteľom pôsobiacim v špecifickom prostredí na školách s vysokým počtom žiakov z prostredia sociálne vylúčených spoločností zvýšenú metodologickú podporu.
- V súčasnosti Ministerstvo školstva pripravuje v spolupráci s Metodicko-pedagogickým centrom v Bratislave Národný projekt ESF *Vzdelávanie pedagogických zamestnancov k inklúzii marginalizovaných rómskych komunití*, ktorého cieľom je umožniť všetkým pedagogickým zamestnancom pôsobiacim na školách s vysokým počtom žiakov z prostredia sociálne vylúčených spoločností absolvovať v rámci systému dodatočného vzdelávania vzdelávacie aktivity, ktoré sú zamerané na prácu s deťmi zo sociálne znevýhodneného prostredia, zo sociálne vylúčených spoločností, prípadne detí a žiakov zo špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Projektové aktivity by mali byť realizované od septembra 2011.

Pedagogicko-organizačné pokyny MŠVVaŠ SR na školský rok 2011/2012

Pedagogicko-organizačné pokyny na školský rok 2011/2012 považujeme za dôležité najmä v oblasti riešenia odkladu plnenia povinnej školskej dochádzky sociálne znevýhodnených žiakov (prevažne rómskych).

⁸⁷Legislatívny zámer zákona o sociálne vylúčených spoločnostiach. 2011. Interný materiál MPSVaR. Bratislava.

Podľa týchto pokynov ak dieťa po dovŕšení šiesteho roku veku nedosiahlo školskú spôsobilosť a pochádza zo sociálne znevýhodneného prostredia riaditeľ školy rozhodne na základe odporúčenia centra pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie o zaradení dieťaťa do nultého ročníka základnej školy. Odklad školskej dochádzky možno odporúčať iba v závažných a odôvodnených prípadoch a to na základe vyjadrenia aj pediatra (samotná nedostatočná školská pripravenosť nie je dôvodom na odklad školskej dochádzky bez zabezpečenia rozvíjajúcich programov a celoročnej pravidelnej účasti dieťaťa v takomto programe). Riaditeľ školy môže rozhodnúť o odklade začiatku plnenia povinnej školskej dochádzky dieťaťa alebo o jeho zaradení do nultého ročníka aj na návrh materskej školy na základe odporúčenia školského zariadenia výchovného poradenstva a prevencie. Za dôvod zaradenia dieťaťa do nultého ročníka sa nepovažuje nezabezpečenie priestorov na výchovno-vzdelávaciu činnosť v materskej škole zriaďovateľom. K rozhodnutiu riaditeľa školy je nevyhnutná žiadosť zákonného zástupcu dieťaťa. Po rozhodnutí zákonného zástupcu riaditeľ školy vydá rozhodnutie o odklade začiatku plnenia povinnej školskej dochádzky pre dieťa, ktoré bude navštevovať materskú školu alebo rozhodnutie o prijatí žiaka do školy pre dieťa, ktoré bude zaradené do nultého ročníka. Takéto dieťa začína plniť povinnú školskú dochádzku.

Ministerstvo školstva v oblasti národnostných menšín a sociálne znevýhodňujúceho prostredie odporúča:

- uplatňovať v školách a školských zariadeniach zákaz všetkých foriem diskriminácie a segregácie,
- eliminovať problémy žiakov pochádzajúcich z marginalizovaných skupín, ktoré komplikujú proces ich prijímania do bežných škôl a školských zariadení,
- zaraďovať týchto žiakov do bežných tried,
- vytvárať vhodné podmienky na ich vzdelávanie v školách a triedach spolu s majoritnou populáciou,

- zabezpečiť súčinnosť pri výskume MPC o postavení dieťaťa a žiaka zo sociálne znevýhodneného prostredia vo výchovno-vzdelávacom systéme SR so zameraním na segregáciu.

V školách, ktoré vzdelávajú deti a žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia, odporúča MŠ SR prijímať opatrenia na zlepšenie dochádzky, správania a vzdelávacích výsledkov a pri výchove a vzdelávaní týchto detí a žiakov vytvárať vhodné individuálne podmienky a taktiež odporúča využiť experimentálne overené pedagogické dokumenty ako pomôcku pri plánovaní vyučovania rómskeho jazyka a literatúry a rómskych reálií v rámci školského vzdelávacieho programu (pedagogické dokumenty: učebné osnovy rómskeho jazyka pre 1.– 4. ročník ZŠ, učebné osnovy rómskeho jazyka pre stredné odborné školy a gymnáziá, cieľový vzdelávací štandard rómskeho jazyka pre stredné odborné školy a gymnáziá, učebné osnovy predmetu rómske reálie⁸⁸.

Publikácia „Diskriminácia v školstve – ako sa brániť“

Príkladom povrchného (neodborného) prístupu k náročnej téme (edukácia Rómov) je podľa nášho názoru napr. publikácia (príručka?) „*Diskriminácia v školstve – ako sa brániť*“, ktorú vydal Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť (SGI).⁸⁹ V tzv. príručke sú nedostatky zásadného charakteru, napr. používanie nesprávnej terminológie (zaraďovanie do špeciálnych tried – správne prijímanie, zvláštne triedy – správne špeciálne....), obsahové nedostatky, nezrozumiteľné formulácie, konštatovania bez overenia reálnej situácie, atď. Z textov je evidentné, že autori príručky aj prispievatelia nepoznajú reálnu situáciu a nemajú ani elementárne vedomosti o danej problematike a predpokladám, že v školstve nikdy nepracovali. Je nám ľúto

⁸⁸

http://www.minedu.sk/data/USERDATA/RegionalneSkolstvo/POP/POP_2011_2012.pdf. 15-09-2011.

⁸⁹ ALEXANDER, J. – HODÁL, P. *Diskriminácia v školstve – ako sa brániť*. Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť (SGI). Bratislava. Rok neuvedený. ISBN nemá.

finančných prostriedkov vynaložených na takéto publikácie (určite by bolo rozumnejšie ich využitie napr. na podporu vzdelávania rómskych detí na nejakej škole).

Negatívne tendencie v školskom systéme SR

Podľa nášho názoru existujú konflikty v platnej legislatíve v SR, ktoré prijala Národná rada SR, dotýkajúce sa riešenia diskriminačných javov v škole a spoločnosti. Ako príklad uvádzame konflikty týkajúce sa samotného Antidiskriminačného zákona⁹⁰ v článku XV, § 32b, kde sa vytára priestor pre špeciálne základné školy, pri ktorých v mnohých prípadoch sú zriadené centrá špeciálno-pedagogického poradenstva, ktoré robia servis predovšetkým svojej škole a až potom tým ostatným. V pedagogickej praxi sa často stáva, že riaditeľ centra špeciálno – pedagogického poradenstva a súčasne riaditeľ špeciálnej základnej školy (tá istá osoba) diagnostikuje dieťa, navrhne jeho prijatie do špeciálnej školy a ten istý riaditeľ rozhodne o prijatí dieťaťa do špeciálnej základnej školy. Takýto postup zaručí dostatočný počet rómskych žiakov a dostatok finančných prostriedkov pre špeciálnu základnú školu, ktorú následne navštevujú v segregovaných podmienkach iba rómski žiaci. V oblastiach východného Slovenska je to často až 100%-ný podiel Rómov, čo neprispieva ku skvalitňovaniu inkluzívnej pedagogiky v školách. Taktiež školská legislatíva v zákone NR SR č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe a školskej samospráve v znení neskorších predpisov v § 8 nariaďuje vytváranie školských obvodov v prípade zápisu detí do prvých ročníkov ZŠ, čo je diskriminačné voči rodičom, pretože iba oni majú právo slobodného výberu školy. Týmto spôsobom podľa bydliska rodičov sa koncentrujú rómski žiaci do škôl podľa obvodov, ktoré stanovujú zriaďovatelia škôl a školských zariadení, t.j. úradníci verejnej správy. Jedným

⁹⁰ Zákon NR SR č. 365 z 20. mája 2004 o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon).

zo spôsobov eliminácie nedostatkov je zosúladienie školskej legislatívy s Antidiskriminačným zákonom. V súčasnosti negatívne hodnotíme aj postoje a vyjadrenia niektorých politikov napr. Jana Slotu k národnostným menšinám („...na Cigánov malý dvor - veľký bič...“) aj k občanom napr. s inou sexuálnou orientáciou, ktoré sú hanlivé a urážajúce („buzeranti, špiny...“) nielen pre príslušníkov týchto skupín, ale aj pre väčšinu slušných ľudí žijúcich v Slovenskej republike a aj v Európskej únii. Je zlým signálom aj pre mladých ľudí, porušujú sa základné princípy humanizmu, demokracie, porušuje sa Antidiskriminačný zákon a nedodržiavajú sa základné ľudské práva a slobody a to všetko počúvame z úst predsedu strany, poslanca NR SR. Ako bude naša spoločnosť, naše školstvo schopné v týchto podmienkach implementovať inkluzívnej pedagogiky do života a praxe?

Záver

Zásadným a najvážnejším problémom v Slovenskej republike je riešenie zlej sociálnej, ekonomickej a vzdelanostnej rómskej národnostnej menšiny a najmä tých marginalizovaných Rómov, ktorí žijú na okraji spoločnosti v segregovaných rómskych osadách. Myslíme si, že kľúčom k riešeniu zlého sociálneho postavenia Rómov a ich chudoby je výchova a vzdelávanie. Prioritou našej spoločnosti preto naďalej zostáva edukácia a zvyšovanie vzdelanostnej úrovne rómskej populácie, pretože vzdelávanie je jedinou cestou, ktorá vedie k sociálnemu, kultúrnemu a ekonomicko-hospodárskemu progresu a k pozdvihnutiu rómskej národnostnej menšiny s cieľom pozitívne využiť ľudský kapitál aj početnej rómskej menšiny v Slovenskej republike. Každý, kto sa zaoberá otázkami riešenia rómskej problematiky, tvrdí, že jedným zo základných a najefektívnejším riešením sociálnych problémov, ale aj všeobecne problémov s rómskou národnostnou menšinou, je ich vzdelávanie. Iba vzdelaný človek (teda aj Róm) predstavuje veľký potenciál jeho pozitívneho využitia v oblasti ľudského kapitálu v prospech seba, rodiny, komunity i celej spoločnosti. Kvalitné vzdelávanie je potrebné aj pre realizáciu ich pozitívneho života v tejto spoločnosti, pre prekonanie

handicapu sociálnej, ekonomickej a kultúrnej povahy. Je dôležité tiež pre získavanie vlastného sebavedomia, vyrovnania sa s úrovňou súčasných požiadaviek na človeka.

Zoznam literatúry

ALEXANDER, J. – HODÁL, P. *Diskriminácia v školstve – ako sa brániť*. Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť (SGI). Bratislava. Rok neuvedený. ISBN nemá.

AMNESTY INTERNATIONAL. 2007. *Slovensko: Stále segregovaní, stále v nerovnom postavení. (Porušovanie práva na vzdelanie rómskych detí na Slovensku)*. International Secretariat Peter Benenson House v Londýne (al index EUR 72/001/2007). ISBN nemá.

BODNÁROVÁ, B., DŽAMBAZOVIČ, R., GERBERY, D. et al. 2005. *Medzigeneračná reprodukcia chudoby: Sekundárne analýzy teoretických konceptov a empirických zdrojov*. Priebežná správa. Bratislava. 2005.

Dekáda rómskeho začleňovania 2005 - 2015 a Národný akčný plán Sociálnej inklúzie 2004 - 2006. Bratislava. MPSVR SR. 2004.

FILADELFIOVÁ, J. - ŠKOBLA, D. – GERBERY, D., 2006. *Správa o životných podmienkach rómskych domácností*. Bratislava. MPSVaR. 2006.

HALSEY, A. H. 1980. *Origins an Desination*. Oxford. University Press. 1980.

HOJSÍK., M. F: 2010. *Externé hodnotenie projektov podporených zo strany rómskeho vzdelávacieho fondu na Slovensku so zameraním na predchádzanie a odstraňovanie segregácie rómskych detí v špeciálnom vzdelávaní*. Bratislava. 2010.

JURÁSKOVÁ, M. *Analýza rómskej problematiky*. 2006. [cit. 2008-07-15].

Dostupné na internete:

<http://www.alianciazien.sk/files/Analiza_romskej_problematiky.pdf. >

KLEIN, V., MATULAYOVÁ, T. 2007. *Chudoba a edukácia rómskych žiakov*. In Aktuálne trendy v sociálno-edukačnej práci s rómskymi žiakmi. Nitra. UKF, 2007. ISBN 978-80-8094-119-2. s. 141 - 149.

KOLLÁRIKOVÁ, Z., PUPALA, B. (eds.) 2001. *Predškolská a elementárna pedagogika*. Praha. Portál. 2001. ISBN 80-7178-585-7.

LANGMEIER, J. 1991. *Vývojová psychologie pro dětské lékaře*. Praha. Avicenum. 1991.

Legislatívny zámer zákona o sociálne vylúčených spoločenských skupinách. 2011. Interný materiál MPSVaR. Bratislava.

MATĚJČEK, Z. 1992. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha. SPN. 1992.

Roma Education Fund. Budapest. [cit. 2011-09-15]. Dostupné na internete: <<http://www.romaeducationfund.hu/romsky-vzdelavaci-fond>>

ŠIMUNKOVÁ, K., VAGAČ, L. 2001. *Chudoba a regionálne rozdiely na Slovensku: Problém definície chudoby*. Sociálne diskusné fórum. Friedrich Ebert Stiftung. [cit. 2009-09-15]. Dostupné na internete: <http://www.sdf.sk/sdf_media/9chudoba.pdf>, 2001>

VALACHOVÁ, D. 2009. *Ako poznávať dieťa, alebo pedagogická diagnostika v materskej škole*. In *Predškolská výchova 2008/2009*. Ročník LXIII. Číslo 3, 4, 5. Bratislava. ISSN 0032-7220.

Vyhláška Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky č. 649/2008 Z. z., *o účele použitia príspevku na žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia* v znení neskorších predpisov. [cit. 2011-09-15]. Dostupné na internete: <http://www.minedu.sk/data/USERDATA/RegionalneSkolstvo/POP/POP_2011_2012.pdf>

Zákon NR SR č. 365 z 20. mája 2004 *o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou* a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon).

Kontaktné adresy

doc. PaedDr. Vladimír KLEIN, PhD.

Výskumno – vzdelávacie a poradenské centrum

Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre

Hviezdoslavova 15

052 01 Spišská Nová Ves

vklein@ukf.sk

Mgr. Lenka Jalilah HRUŠKOVÁ

Výskumno – vzdelávacie a poradenské centrum

Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre

Hviezdoslavova 15

052 01 Spišská Nová Ves

lenka.jalilah.hruskova@ukf.sk

ANALÝZA ŽIVOTNÝCH STRATÉGIÍ RÓMOV V OBLASTI ZAMESTNANIA

HAMRÁČKOVÁ Mária

Abstrakt

V príspevku sa venujeme najskôr teoretickému vymedzeniu pojmového aparátu súvisiaceho s témou. Zosumarizujeme poznatky, ktoré poukazujú na rómsku kultúru, históriu etnika, ktorá do veľkej miery určuje a ovplyvňuje ich súčasný postoj k práci a zamestnaniu. Ťažiskom našej práce je analýza empirických zistení z kvalitatívneho výskumu, týkajúcich sa problému nezamestnanosti skúmanej rómskej populácie podľa vybraných charakteristík. V našom príspevku venujeme pozornosť regiónu Spiš, ktorý je „osobitne významným príkladom multikultúrneho regiónu.“ (Klein, Fabianová, 2007, s.338) je v ňom zastúpených mnoho etníc, ako napríklad rusínske, nemecké, židovské atď.

Kľúčové slová: Rómovia, zamestnanie, spôsob obživy, životné stratégie, nezamestnanosť.

Abstract

In our contribution we are firstly dealing with a theoretical definition of the conceptual apparatus, which is connected with the theme. We summarize the pieces of knowledge, which are pointing at the Romany culture and the ethnic history. The ethnic history considerably determines and affects the present attitude to the work and occupation. The main point of our work is an analysis of the empirical findings found from the qualitative research and connected with the problem of unemployment of the researched Romany population according to chosen characteristics. Our contribution is focused on the Spis region, which is “a specifically important example of a multicultural region”(Klein, Fabianova, 2007, p. 338)because there are a lot of ethnics, e.g. Ruthenian, Germany, Jewish etc..

Key words: Romany people, occupation, employment strategies, unemployment, employment.

Úvod

Pravlastťou predkov Rómov je India. Vedci sa domnievajú, že v Indii patrili ku skupine Dómov, ktorí tam žijú dodnes. V priebehu 9. a 10. storočia opúšťali predkovia dnešných Rómov Indiu a v jednotlivých skupinách putovali cez Perziu, Arméniu a Malú Áziu na európsky kontinent. O dôvodoch zatiaľ existujú iba hypotézy, migračné vlny mohli súvisieť s potrebou hľadať a rozširovať okruh záujemcov o ich výrobky a služby, i hľadanie lepšieho živobytia v priaznivejších klimatických podmienkach, ale dôvody mohli byť aj vonkajšie, expanzia iných kmeňov do Indie.⁹¹

*„Identita európskych Rómov sa od ich príchodu na tento kontinent v priebehu desiatich storočí menila, avšak spätosť so znakmi kultúry z ich pravlasti sa objavuje dodnes, aj napriek adaptačným, asimilačným i integračným vplyvom majoritných kultúr z území, ktorými Rómovia prechádzali, resp. kde sa trvale usídlili.“*⁹²

*„V Európe, ale aj v ďalších častiach sveta žije spoločenstvo približne 8 miliónov ľudí, ktorí akoby nikam nepatrili. Nemajú svoj vlastný štát, preto roztrúsení žijú v ostatných štátoch.“*⁹³ Od ostatných obyvateľov sa odlišujú okrem iného aj farbou pleti, kultúrou a jazykom. Volajú sa Cigáni, v materinskom jazyku – Rómovia.⁹⁴

⁹¹ <http://www.romovia.vlada.gov.sk/3548/fakty-o-romoch.php> Dejiny Rómov. (09-10-2011).

⁹² LEHOCZKÁ, L., HABURAJOVÁ-ILAVSKÁ, L. 2006. *Komunitné sociálne služby v kontexte kultúrnej identity obyvateľov rómskych osád na Slovensku*. 2007. Nitra: UKF, FSVaZ, 2006. 127 s. ISBN 80-8050-961-1, s.79.

⁹³ CANGÁR, J. 2003. *Ľudia z rodiny Rómov*. Nové Zámky: CROCUS, s.r.o. 2003, 239 s. ISBN 80-88992-42-7, s.9

⁹⁴ tamtiež

Slovenskú republiku možno označiť za multietnický štát. Okrem Slovákov žije na jej území aj určitý počet príslušníkov národnostných a etnických menšín. Z historického, demografického, kultúrneho aj sociálno-ekonomického hľadiska sú medzi jednotlivými etnickými skupinami výrazné rozdiely. Rozhodne najviac to platí o rómskom etniku.⁹⁵

„Neodmysliteľnou a súčasne neoddeliteľnou súčasťou mnohých slovenských obcí sú Rómovia. Žijú buď v oddelených osadách alebo častiach obcí, prípadne tvoria ich organickú sídelnú súčasť bez výrazného členenia. Rómovia po stáročia žijú v určitej symbióze so slovenským a ďalšími etnikami obývajúcimi územie dnešnej Slovenskej republiky. Hoci sa Rómovia od ostatného obyvateľstva odlišujú svojimi biologickými, antropologickými, etnickými, kultúrnymi, sociálnymi a ekonomickými výraznými vlastnosťami i svojím jazykom, stali sa trvalou súčasťou obrazu osídlenia Slovenska a jeho kultúry.“⁹⁶

Na našom území sa začali Rómovia usídľovať už v 6.storočí, o čom svedčí aj najstaršia zmienka o pobyte Rómov na území dnešného Slovenska, ktorá pochádza z roku 1322, kedy spišskonovoveský richtár Ján Kunch spomenul potulujúcich sa Rómov na majetku rodiny Mariássyovcov.⁹⁷

⁹⁵VAŇO, B. 2002. *Prognóza vývoja rómskeho obyvateľstva v SR do roku 2002*. Bratislava: INFOSTAT - Inštitút informatiky a štatistiky. Výskumné demografické centrum. č.10. 2002, 38 s. 35-2002-A/10.

<<http://www.infostat.sk/vdc/pdf/prognoza2025rom.pdf>>. (02-10-2011).

⁹⁶KRIŠTEK, I. 2007. *Rómska kultúra a život Rómov v kronike obce*. In: Tradícia a súčasnosť. 4/2007. s.35

<<http://www.nocka.sk/uploads/aa/20/aa20b31e569f31411b0d14a64d56798c/zazna-menavanie-kultur-etnickych-skupin-a-narodnosti-tas4-1.pdf>>. (30-09-2011).

⁹⁷JUROVÁ, A. 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Goldpress Publishers. 1993, 138 s. ISBN 80-85584-07-7, s.12-13.

Charakteristika Rómov

Veľká časť Rómov žije v nevyhovujúcich sociálnych podmienkach, v chudobe, na nízkej životnej úrovni, sú ekonomicky i sociálne vylúčení, segregovaní, diskriminovaní. Z toho pramenia aj mnohé ich sociálne problémy: nedostatočná úroveň vzdelania u detí, nízka kvalifikácia a následná neschopnosť zamestnať sa na trhu práce a závislosť na štátnych sociálnych dávkach. U rómskeho etnika je charakteristická najmä: vysoká a dlhodobá nezamestnanosť, sociálna odkázanosť, výskyt sociálno-patologických javov, nízka úroveň hygieny, zdravotného stavu, bývania, vzdelanosti... V dôsledku toho vyrastá generácia mladých ľudí bez vzdelania, kvalifikácie, bez akýchkoľvek pracovných návykov a zručností. Rómske deti žijúce v segregovanom a chudobnom prostredí nie sú žiadnym spôsobom motivované zo strany rodičov a komunity k tomu, aby sa vymanili z tejto nepriaznivej situácie, práve naopak. Odovzdáva sa im skúsenosť, že miestom pre život je sociálne znevýhodnené prostredie.

„Rómske spoločenstvo je najpočetnejšia etnicko-kultúrna menšina v Európe, ktorá sa vyznačuje veľkou rôznorodosťou a rozmanitosťou, existujúcou v jej samotnom vnútri. Aj keď na začiatku cesty tohto národa po Európe boli jeho vzťahy s majoritným obyvateľstvom v jednotlivých krajinách charakterizované vzájomnou závislosťou a kladným spolunažívaním, postupom času sa stali predmetom vylúčenia a neprijatia, sprevádzaného veľkou neznalosťou ich kultúry zo strany majoritného obyvateľstva.“⁹⁸

„Človek patrí do rôznych sociálnych skupín, príslušnosť v nich si uvedomuje s menšou či výraznejšou mierou významu, teda aj intenzity vzťahu. Rómovia po druhej svetovej vojne, po období, v ktorom sa osobné údaje z rôznych evidencií stali podkladom pre ich prenasledovanie a fyzickú likvidáciu,

⁹⁸ Vzdelávanie: Spoločný projekt. Kľúčové otázky a stratégie pre integráciu rómskej mládeže do vzdelávania. 2004. Madrid: Vyd. Fundación Secretariado Gitano, A.D.I. 2004, 87 s. ISBN 84-95068-43-5, s.5

vykazujú nedôveru voči verejnému deklarovaniu rómskej príslušnosti (obávajú sa zneužitia údajov).⁹⁹

„Rómske etnikum je svojrázne, výrazne stigmatizované svojím výzorom a charakteristické kočovným spôsobom života. Jeho usadenosť na Slovensku je dôsledkom snáh politických režimov, ktoré vnútili Rómom neprirodzený spôsob života.“¹⁰⁰

Niet pochybností o tom, že Rómovia majú viaceré schopnosti a zručnosti na remeselné a umelecké práce. Problém vidíme v ich detstve a období mladosti, kedy nie sú vedení k práci, k tomu, aby v nej našli aj záľubu a boli by užitoční.

Podľa štatistických údajov má počet Rómov na Slovensku stúpajúcu tendenciu. Rómovia žijú takmer v každom okrese Slovenska, najviac ich je na východnom Slovensku v okresoch Spišská Nová Ves, Košice, Prešov, Poprad, Rožňava, Stará Ľubovňa. Situácia Rómov na Slovensku nie je vôbec priaznivá. Najmä v spomínaných okresoch východného Slovenska dosahuje nezamestnanosť Rómov takmer 100 %. Príčiny tohto stavu možno hľadať v minulosti, kedy Rómovia už od svojho príchodu do Európy boli vytláčani na okraj spoločnosti, prenasledovaní, diskriminovaní, nepochopení, vyhánaní z území štátov, miest, obcí. V období komunizmu bola zavedená pracovná povinnosť, kedy všetci dospelí, teda aj Rómovia, museli pracovať. Aj za nekvalifikovanú prácu dostávali slušnú mzdu. Vtedy pracovali zväčša ako robotníci na stavbách, pri výkopových prácach, pri odvoze smetí. Mnohí však neukončili ani odborné vzdelanie. Nezamestnanosť Rómov nastala až po roku 1989. Nedokázali sa adaptovať trhovému hospodárstvu a konkurencii na trhu práce. Situácia Rómov sa odvtedy rapídne zhoršila. Ich situáciu zhoršil a aj

⁹⁹ LEHOCZKÁ, L., HABURAJOVÁ-ILAVSKÁ, L. 2006. *Komunitné sociálne služby v kontexte kultúrnej identity obyvateľov rómskych osád na Slovensku*. 2007. Nitra: UKF, FSVaZ, 2006. 127 s. ISBN 80-8050-961-1, s.73.

¹⁰⁰ DRAGANOVÁ, H. a kol. 2006. *Sociálna starostlivosť*. Martin: Osveta, spol.s.r.o. 2006, 195 s. ISBN 978-80-8063-240-3, s. 161.

naďalej zhoršuje fakt, že žijú v takých oblastiach, v ktorých nie sú žiadne pracovné príležitosti, vysoká miera chudoby, bieda. Ich veľkou nevýhodou je najmä nedostatočné vzdelanie, žiadna prípadne nízka kvalifikovanosť, mnoho z nich sa nevyučilo žiadnemu remeslu.

Rómovia sa síce vedia prispôbiť súčasným potrebám trhu práce, avšak mnoho pracovných odborov, ktorým sa venovali a ktoré vykonávali sú zastarané.

Práca ako zdroj obživy Rómov

„Zo zachovaných súpisov vyplýva, že pracujúci Cigáni sa väčšinou živili spôsobmi, ktoré možno v širšom zmysle slova označiť ako poskytovanie služieb, pričom prevládajú také, ktoré mali viac menej iba príležitostné možnosti uplatnenia.“¹⁰¹

Rómovia vykonávali v minulosti rozličné práce, ktoré často krát striedali. Je teda ťažké poskytnúť zoznam všetkých povolání, ktoré kedy Rómovia vykonávali. Preto sme sa rozhodli uviesť len zopár vybraných, ale reprezentatívnych príkladov¹⁰²:

- spracovanie kovov (cínovanie, kotlárstvo, zlátenie, kováčstvo...),
- zber a predaj rôzneho materiálu,
- obchodovanie s koňmi,
- divadelníctvo a cirkus (akrobati, žongléri, tanečníci, komedianti, kúzelníci, cvičitelia medveďov...),

¹⁰¹HORVÁTHOVÁ, E. 1988. *K etnografickej a migračnej dynamike Cigánov*. roč. 36 č.1/1988, Štúdie. In Slovenský národopis 1, 36/1988 - časopis Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied. Bratislava: vydavateľstvo SAV – VEDA. 1988. Index 49616, s. 18.

¹⁰²spracované podľa LIÉGEOIS, J.-P. 1995. *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Bratislava: Academia Istripolitana- Charis, spol.s.r.o., 1995, 272 s. ISBN 80-967380-4-6, s.85 a LEHOCZKÁ, L., HABURAJOVÁ-ILAVSKÁ, L. 2006. Komunitné sociálne služby v kontexte kultúrnej identity obyvateľov rómskych osád na Slovensku. 2007. Nitra: UKF, FSVaZ, 2006. 127 s. ISBN 80-8050-961-1, s. 83-84.

- hudobníci,
- príležitostné remeslá (jarmočníci),
- výroba a predaj rôznych výrobkov (huslí, bižutérie, opaskov, čipiek, obrusov, košíkov...),
- sezónne poľnohospodárske práce,
- predpovedanie budúcnosti,
- brúsenie nožov,
- výroba dáždnikov, predmetov z dreva,
- predaj ojazdených áut,
- starinárstvo,
- sezónne stavebné alebo údržbárske práce,
- ryžovači zlata,
- uhliari,
- predavači kvetín,
- zámočníci,
- opravári obuvi,
- mučiteľia, kati,
- rybári.

„V registri netradičných zamestnaní Rómov, od ich príchodu do európskych krajín až do polovice 20.storočia, neboli zastúpené, až na vzácne výnimky, hospodárske činnosti zamerané na pestovanie plodín a chov hospodárskych zvierat.“¹⁰³

„Už indickí predkovia dnešných Cigánov žili vo svojej pravlasti mimo kást – na okraji života spoločnosti. Živili sa ako hudobníci, tanečníci alebo tanečnice, ako spracovatelia kovov – kováči alebo pozlacovači nádob, alebo ako košíkári, metlári, ba dokonca ako katovia a pochovávači mŕtvol. Okrem

¹⁰³ BOTÍK, J. 2007. *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava: Lúč. 2007, 231 s. ISBN 978-80-7114-650-6, s. 131.

*týchto zamestnaní sa niektorí skupiny živili príživníckym spôsobom – žobraním, vykladaním z ruky a kariet – tj. chiromatiou, krádežami a inými formami prisvojovania výsledkov práce okolitého obyvateľstva. Tento asociálny charakter obživy si Rómovia väčšinou ponechali aj po odchode z Indie.*¹⁰⁴

V najhoršej situácii boli Rómovia (ako uvádza Davidová (1965)) čo sa týka zaobstarávania si obživy v 16. a 17. storočí, kedy boli odkázaní len na to, čo si sami vyrobili, alebo sami zaobstarali často nepoctivým spôsobom. Najlepšie v oblasti spoločenského postavenia boli na tom kováči a hudobníci, ktorí ako prví dostali povolenie usadiť sa.

Problémom ostáva aj naďalej kvalita pracovného zapojenia Rómov – profesijná a kvalifikačná štruktúra, spôsob a kvalita vykonávanej práce, fluktuácia. Pred rokom 1989 vykonávali Rómovia zväčša nekvalifikované práce, ktoré si nevyžadovali vzdelanie. *„Často vysoké príjmy v takýchto zamestnaniach, prípadne absolvovanie závodnej školy práce, rôzne výučné a záručné kurzy oprávňujúce na zaradenie pracovníka na kvalifikované robotnícke miesta s vysokými príjmami, nemotivovali Rómov k zvyšovaniu kvalifikácie, k nadobúdaniu vzdelania a nakoniec opätovne ich vydeľovali zo spoločnosti ako určitú relatívne zaostalú skupinu vykonávajúcu menej náročné povolania, predovšetkým v stavebníctve, technických službách, poľnohospodárstve, priemysle.*¹⁰⁵

Po druhej svetovej vojne došlo k zrovnoprávneniu rómskych občanov a k zlepšeniu pracovných príležitostí. V stavebníctve bol potrebný veľký počet pomocných pracovných síl na výkopové práce. Pre Rómov to bola veľká príležitosť, pretože sa osvedčili aj tí, ktorí nemali žiadnu kvalifikáciu, či

¹⁰⁴DAVIDOVÁ, E. 1965. *Bez kolíb a šiatrov*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo. 1965, 198 s. 83-004-65, s.51.

¹⁰⁵JUROVÁ, A. 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Goldpress Publishers. 1993, 138 s. ISBN 80-85584-07-7, s. 100.

pracovné návyky. Zároveň v tejto práci neprekážala ani ich negramotnosť prípadne niektoré záporné povahové rysy.¹⁰⁶

Kvôli problému s kvalifikáciou boli väčšinou zamestnaní ako pomocní robotníci. Muži pracovali v stavebníctve, niektorí v poľnohospodárstve a ojedinele v priemysle. V 50. rokoch rástol počet zamestnaných Rómov vďaka spriemyslovaniu Slovenska. Rómovia pracovali najmä v tých odvetviach, kde nebola požadovaná kvalifikácia. No prevažná časť Rómov najmä z východoslovenských osád nemali trvalé zamestnanie. Tento problém sa začal riešiť až od roku 1958, kedy bol zákonne zrušený kočovný spôsob života. Vtedajšie národné výbory mali zo zákona poskytnúť Rómom vhodné zamestnanie, čím sa ich zamestnanosť a celkovo ich vzťah k práci začal zlepšovať.

V nasledujúcom texte sa bližšie venujeme najčastejším spôsobom obživy Rómov v minulosti.

*„Každé remeslo, každá práca vyžaduje lásku,
cit k materiálu i radosť z hotového výrobku.*

*Cigánski kováči tieto vlastnosti mali
a dedili ich z generácie na generáciu.“*

(Davidová, 1965, s.54)

Rómovia si informácie o spracovaní železa doniesli už z Indie. Preto najbežnejším zamestnaním Rómov bolo v minulosti na našom území kováčstvo, čo potvrdzujú aj správy zo 14. storočia (takmer každá dedina na Slovensku mala svojho vlastného „cigánskeho“ kováča, ktorý bol lacný, koval prevažne kone a vyrábal špeciálne predmety, za odmenu dostával väčšinou zemiaky, tvaroh, slaninu...). Vystihuje to aj príslovie: „Čo Cigán, to kováč.“ Rómski kováči boli mimoriadne šikovní vo svojom remesle. Svoje výrobky kuli

¹⁰⁶ DAVIDOVÁ, E. 1965. *Bez kolíb a šiatrov*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo. 1965, 198 s. 83-004-65, s. 67 a 72.

ručne a obdivuhodné bolo to, že dokázali praktizovať kováčstvo nielen v kováčskej dielni, ale aj vo voľnej prírode. Ich typickými výrobkami boli: reťaze pre drevárov v lesoch, ohlávky pre hovädzí dobytok, rôzne druhy náradia, podkovy, vrtáky, sekery, nože, kovania na vozy, kovové výrobky, z ktorých sú na Slovensku známe tzv. „cigánske kince“, ktoré sa používali pri pokrývaní striech šindľom. Usadlí Rómovia - kováči spracovávali najmä prírodné materiály, so zadovážením ktorých nemali vôbec problém, pretože boli ľahko dostupné z miestnych zdrojov. Medzi ďalšie pre nich charakteristické remeslá, ktorými sa živili spomenieme: korytárstvo, hrnčiarstvo, výroba zvončekov, kotlov, nepálených tehál, pálenie vápna a dreveného uhlia, handliarstvo - obchodovanie s koňmi¹⁰⁷. Rómske ženy boli tiež šikovné v spracovávaní prírodného materiálu. Vykonyvali prevažne špecifické ženské profesie ako napríklad: zo slamy a z prútia plietli košíky, z rákosia vyrábali rohože, taktiež sa venovali čipkárstvu, pleteniu, háčkovaniu, paličkovaniu, vyšívaniu. Koncom 19. storočia plietli povrazy a šnúrky, zhotovovali laná, viazali metly. Tkali pestré látky, u nás známe ako tzv. pestré tkanice. Svoje výrobky vymieňali po okolitých dedinách za potraviny, použité šatstvo či starý nábytok. Niektoré ženy, najmä olašské Rómky, sa venovali aj vešteniu, čarovaniu a ľudovému liečiteľstvu. V dôsledku veľkého hladu a biedy, najmä po druhej svetovej vojne, si zarábali niektoré rómske dievčatá aj prostitúciou. Iné rómske ženy sa zasa venovali

¹⁰⁷ Za zmienku určite stojí konské handliarstvo ako spôsob obživy tohto etnika, založené najmä na podvodnom podnikaní. „Konské handliarstvo bolo až do vydania zákona č. 74/1958 základným a veľmi rozšíreným zamestnaním tzv. olašských Cigánov. Vychádzalo z ich dobrej znalosti koní, s ktorými robili pred predajom najrôznejšie „omladzovacie“ praktiky, aby ich potom mohli predať za niekoľkonásobok ich skutočnej ceny. Podstata tohto podnikania spočívala v tom, že kúpili od roľníkov staršieho koňa alebo koňa horšej kvality, určitý čas ho dobre krmili a robili s ním najrôznejšie praktiky, ktoré nikomu neprezradzovali.“ (Davidová, 1965, s.59) Zvyčajne využívali obdobie zimy, kedy lacno kúpili kone a na začiatku jari ich výhodne predali v dôsledku zvýšeného dopytu. Išlo o veľmi výnosný druh obživy najmä kočovných a polousadlých olašských Rómov.

priekupníctvu - od dedinského ľudu odkúpili staré šaty, handry, perie a iné veci, ktoré potom vymenili alebo predávali za iné výrobky.

Osobitnú skupinu tvoria rómski hudobníci, muzikanti, ktorí boli už v minulosti veľmi obľúbení aj u domáceho obyvateľstva všade tam, kde žili. Tí najlepši sa stali vyhľadávanými a váženými hudobníkmi, slávnymi aj mimo vlastnej krajiny.

Viacero autorov uvádza, že Rómovia sa živili spôsobmi, ktoré nazývajú „parazitnými“. Pojem parazitný spôsob života uvádzame, pretože sme ho našli v dobovej literatúre, nie preto, že s ním súhlasíme. Napríklad Davidová¹⁰⁸ píše, že mimo rómskych remeselníkov a hudobníkov sa ostatná väčšina Rómov v minulosti živila „parazitnými“ spôsobmi obživy: žobraním, veštením z ruky a kariat, krádežami, priekupníctvom. Tento spoločensky škodlivý „parazitizmus“ prežíva dodnes, hoci v nie rovnakej podobe ako v minulosti. V súčasnosti žobrujú najmä malé deti, v minulosti to boli aj ženy, ktorých muži nemali zamestnanie. Zvláštnou formou žobrania a príživníckeho druhu obživy bolo tzv. podomové „vinšovanie“, ktoré bolo najčastejšie výsadou starších rómskych mužov. Obvyčajne počas veľkých cirkevných sviatkov (Vianoce, Veľká noc, Nový rok, fašiangy) alebo z príležitosti rodinných slávností chodili po jednotlivých domoch priať zdravie, šťastie a blahobyt. Všetci títo rómski „vinšovníci“ vedeli, že pri slávnostnej príležitosti a nálade budú bohatšie obdarovaní.

Istým „druhom parazitickej obživy“ a zdrojom značných bezprácných príjmov bola a je úžera. V znevýhodnených osadách je prevažná časť rómskych rodín bez peňazí, preto si požičiava, zväčša za vysoké úroky. Úžerníci týmto spôsobom veľmi ľahko a rýchlo bohatnú.

Časť rómskeho obyvateľstva sa živila a živí aj dodnes malými krádežami, ktoré ako treba podotknúť, slúžili a slúžia prevažne len pre vlastnú potrebu

¹⁰⁸ DAVIDOVÁ, E. 1965. *Bez kolíb a šiatrov*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo. 1965, 198 s. 83-004-65, s.63 a 64.

(ukradnuté veci si poväčšine sami spotrebujú). V minulosti kradli väčšinou ženy s deťmi, v súčasnosti sú to deti a mládež prevažne mužského rodu. Predmetom týchto malých krádeží boli a sú najmä suroviny, napríklad zemiaky, kukurica, kapusta, zelenina, obilie...

Aj keď boli rómske remeslá typické najmä pre minulé obdobie, niektoré z nich aj v dnešnej dobe hoci v menšej miere pretrvávajú.(muzikanstvo, výroba metlí, výkopové práce, práce na stavbách...)

Pri voľbe zamestnania a druhu práce sa aj v dnešnej dobe Rómovia rozhodujú často len na základe okamžitého zárobku a výhod.

V poslednom čase pracujú Rómovia aj v takých odvetviach, v ktorých nikdy predtým nepracovali. Rómovia najviac vyhľadávajú také zamestnania, u ktorých sa nevyžaduje takmer žiadna kvalifikácia. Prevažná časť pracuje v oblasti stavebníctva ako pomocní robotníci, pretože takýto druh práce na stavbách im najviac vyhovuje.

V súčasnosti je už mnoho takých Rómov, u ktorých sa pretransformovalo celé ich myslenie, zmenil sa ich vzťah k životu, k práci a celej spoločnosti a to vďaka ich zapojenia sa na trhu práce. Aj keď určitá časť Rómov pracuje, stále je medzi nimi veľká časť tých, ktorí sú nezamestnaní, najmä ženy a mládež. Dôvod nezamestnanosti žien spočíva najmä v ich pretrvávajúcom myslení z minulosti, v nízkej kvalifikovanosti a vyspelosti. Časť žien zo segregovaných osád sa stáva matkami v mladom veku a je nútená starať sa o deti a domácnosť, čo jej znemožňuje nástup do zamestnania. Tým, že sú rómske ženy a mládež z chudobného a marginalizovaného prostredia málo zamestnané – myslíme si, že práve toto je cieľová skupina, na ktorú sa treba zameriavať. Bolo by dobré zlepšiť dostupnosť pracovného trhu pre ne napríklad tým, že sa bude meniť systém, ale zároveň aj tzv. osvetová práca. Ďalej by bolo potrebné podchytiť rómsku mládež po skončení povinnej školskej dochádzky, pretože drvivá väčšina rómskych detí nedokončí ani základnú školu z rôznych príčin, čo predstavuje prekážku pre ich ďalší rozvoj.

„Peniaze ti môžu ukradnúť, ale to, čo vieš, ti nikto nevezme.“ (Cangár, 2003, s.145)

Nezamestnanosť Rómov

Nezamestnanosť je hlavným faktorom chudoby. Za nezamestnaného sa považuje tá osoba, ktorá je bez práce, ale tento stav ju neuspokojuje, preto si aktívne hľadá prácu a po podaní písomnej žiadosti bola zaradená do evidencie nezamestnaných na príslušnom úrade práce (v ktorého územnom obvode má osoba trvalý pobyt). Výhodami evidencie na úrade práce môže byť jednak príjem dávok v nezamestnanosti, ktoré majú však len krátkodobý charakter, alebo príjem z vykonávania aktivačných prác.

Nezamestnanosť – stav, v ktorom človek schopný práce a ochotný pracovať nemá platené zamestnanie. Najviac ohrozenou skupinou sú mladí ľudia s nízkou kvalifikáciou. Dlhodobá nezamestnanosť predstavuje pre spoločnosť mimoriadne veľkú záťaž. Nezamestnaným sa vyplácajú dávky, štát za nich platí poistenie a štátny rozpočet prichádza o ich daň z príjmu. Dlhodobá nezamestnanosť sa výrazným spôsobom podieľa na vzniku chudoby. Nezamestnaný rýchlejšie stráca svoje schopnosti než návyk chodiť do práce. Rýchlosť týchto strát je závislá na tom, ako dlho predtým do práce chodil. Niekedy tieto schopnosti a návyky ani získať nemôže, pretože sa stal nezamestnaným hneď po ukončení vzdelávania. Pre tých nezamestnaných, ktorí berú prácu ako podstatný prvok osobnej identity, klesá sebavedomie, objavujú sa u nich poruchy duševnej rovnováhy, konflikty v rodine. Iní nezamestnaní berú svoju situáciu flegmatickejšie, venujú sa rodine a záľubám.¹⁰⁹

Rómovia patria k najpočetnejšej menšine spomedzi všetkým etnických skupín na Slovensku. Podľa odhadov žije na Slovensku okolo 430.000 Rómov (8 % slovenskej populácie). Značná časť Rómov je závislá na sociálnom systéme,

¹⁰⁹ MATOUŠEK, O. 2008. *Slovník sociální práce*. 2.vyd. Praha: Portál, 2008, 272 s. ISBN 978-80-7367-368-0, s.116-117

ktorý vedie k vzniku sociálno-patologických javov (napríklad: závislosť od alkoholu, drog, kriminalita...).¹¹⁰

Nezamestnanosť v Slovenskej republike postihuje rómsku populáciu omnoho výraznejšie ako ostatné sociálne skupiny. U Rómov je zamestnanosť zriedkavá. Dôvodov nezamestnanosti Rómov je viac:

- nezáujem zamestnávateľov prijímať Rómov do zamestnania (pretrvávajúce predsudky voči Rómom, diskriminácia Rómov z dôvodu rasy a farby pleti, nesplnenie potrieb a požiadaviek zamestnávateľov pre prijatie do zamestnania ako sú napríklad: odbornosť, prax, ovládanie práce s počítačom, jazykové schopnosti, vodičský preukaz atď.),
- nedostatočná, resp. nízka prípadne žiadna kvalifikácia u prevažnej väčšiny Rómov, (drvivá väčšina Rómov je nekvalifikovaná, a tak si podniky vyberajú z ponuky kvalifikovaných pracovných síl),
- nízka pracovná morálka a pracovné návyky (časté absencie, neschopnosť sústavne pracovať celých 8 hodín, nedôslednosť v práci, neskoré príchody do práce),
- nedostatok pracovných možností (Rómovia sa väčšinou koncentrujú v takých regiónoch, kde nie sú vytvorené podmienky na vytváranie nových pracovných miest).

Takmer 100 % nezamestnanosť je mimoriadne závažným problémom rómskeho etnika. Veľká časť Rómov, ktorí dokončia povinnú školskú dochádzku, však nepokračuje ďalej vo vzdelávaní a nenastúpi ani do zamestnania. Táto skupina mladých ľudí teda nikde a nikdy nenadobudla vzťah k práci ako zdroju obživy a stáva sa vážnym problémom nielen vo vzťahu k sebe, ale aj k celej spoločnosti. Pre zamestnávateľov nie sú Rómovia vyhľadávanou skupinou pre prijatie do zamestnania. Ostávajú teda evidovaní

¹¹⁰MARCINČIN, A. MARCINČINOVÁ, Ľ. 2009. *Straty z vylúčenia Rómov. Kľúčom k integrácii je rešpektovanie inakosti*. 2009. <http://www.iz.sk/download-files/sk/osf-straty-z-vylucenia-romov.pdf>>.(01-10-2011).

na úradoch práce ako nezamestnaní, resp. uchádzači o zamestnanie a popritom poberajú sociálne dávky. To ich však nemotivuje v tom, aby pokračovali v edukácií. Rómske rodiny sa tak stávajú závislými od sociálnej pomoci, ktorú vo väčšine prípadov aj zneužívajú.¹¹¹

Ťažisko nezamestnanosti Rómov je sústredené najmä do okresov východného Slovenska (Spišská Nová Ves, Poprad, Rožňava, Michalovce, Sabinov, Kežmarok, Košice, Vranov nad Topľou) a do južnej časti stredného Slovenska (Rimavská Sobota, Lučenec). Rómovia sú špecifickí najmä dlhodobou nezamestnanosťou, ktorá predovšetkým zaťažuje rozpočet štátu tým, že štát vypláca sociálne dávky nezamestnaným. Taktiež je demotivujúce, aby nezamestnaný z tejto skupiny obyvateľstva pracoval za taký plat, ktorý by bol nižší ako jeho opakovaná sociálna dávka.

„Vysoká nezamestnanosť rómskeho obyvateľstva nesie pečať špecifickosti a jedinečnosti, pričom vyplýva z celkového postavenia sociálno-ekonomického statusu Rómov v rámci spoločnosti. Rómovia vzhľadom na svoje vzdelanostné, sociálne, demografické špecifiká, minimálne determinujúce konkurencieschopnosť na trhu práce, majú minimálne šance zapájať sa do produktívneho procesu života spoločnosti.“¹¹²

Problémy zaradovania Rómov do zamestnania boli a sú zložité. Mnohým Rómom práca nedáva uspokojenie a radosť z vykonanej práce. Dôvodom, prečo majú Rómovia problém pri uplatnení sa na trhu práce je okrem iného určite najmä ich nízka resp. žiadna kvalifikácia, ktorú je potrebné zvyšovať.

Nezamestnanosť medzi Rómami je tak rozšírená a je tak dlhodobým javom, že veľká časť Rómov si nezískala vzťah k pravidelnej práci a neosvojila si pracovné návyky. Mladí Rómovia sú z hľadiska nezamestnanosti

¹¹¹DRAGANOVÁ, H. a kol. 2006. *Sociálna starostlivosť*. Martin: Osveta, spol.s.r.o. 2006, 195 s. ISBN 978-80-8063-240-3, s. 173-174.

¹¹²KUSIN, V. VANKOVÁ, K., ODLEROVÁ, E. 2006. *Identita v procese socializácie a personalizácie rómskeho etnika*. Nitra: UKF v Nitre, FSVa, vyd. Michala Vaška Prešov. 2006, 90 s. ISBN 80-8050-971-9, s.71.

najrizikovejšou skupinou; sú dlhodobo nezamestnaní bez minimálnych skúseností na trhu práce a akýchkoľvek kontaktov s majoritou, ktorá by im mohla pomôcť pri hľadaní práce. Súčasťou problému bol aj štedrý systém sociálnej pomoci, ktorý odrádzal od zamestnanosti nízko kvalifikované osoby. Zároveň veľmi demotivačne pôsobí aj to, že väčšina aj vzdelanejších Rómov (na úrovni stredoškolského vzdelania) ostáva bez práce.¹¹³

Vývoj zamestnanosti a nezamestnanosti Rómov sa líši od vývoja zamestnanosti a nezamestnanosti nerómskej populácie. „V rámci nezamestnanosti sa v SR formuje fenomén rómskej nezamestnanosti, ktorej rozsah ako aj sociálne dopady sú neporovnateľne väčšie a hlbšie ako u nerómskeho obyvateľstva.“¹¹⁴

„V rómskej rodine existovala deľba práce. Práca bola chápaná ako potreba. Musela poskytnúť dostatok času na stretávanie sa, na spoločenské kontakty. Nezamestnanosť priniesla vylúčenie z cudzieho prostredia a stratu kontaktov s okolím.“¹¹⁵

„Správne riešenie otázky zamestnanosti - dobrý vplyv práce a pracovného prostredia - je základným predpokladom premeny života Rómov.“¹¹⁶

Zamestnanosť Rómov je považovaná za nevyhnutnú podmienku zmeny ich chudoby a sociálneho vylúčenia a spôsobu života. Zaradenie Rómov do trvalého pracovného pomeru nie je možné docieľiť z dôvodu nedostatočnej

¹¹³MARCINČIN, A. MARCINČINOVÁ, Ľ. 2009. *Straty z vylúčenia Rómov. Kľúčom k integrácii je rešpektovanie inakosti*. 2009. <http://www.iz.sk/download-files/sk/osf-straty-z-vylucenia-romov.pdf>.(01-10-2011).s.51-52

¹¹⁴KALMAN In: MINISTERSTVO PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR V SPOLUPRÁCI S ÚNIOU RÓMSKEJ MLÁDEŽE A DETÍ SR- *Riešenie problémov Rómov–v súčasných spoločensko-ekonomických podmienkach*. Zborník z konferencie, 1996, Košice, 82 s, s. 7

¹¹⁵CANGÁR, J. 2003. *Ľudia z rodiny Rómov*. Nové Zámky: CROCUS, s.r.o. 2003, 239 s. ISBN 80-88992-42-7, s.148

¹¹⁶DAVIDOVÁ, E. 1965. *Bez kolíb a šiatrov*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo. 1965, 198 s. 83-004-65, s.85

ponuky pracovných príležitostí, ich nízkej resp. žiadnej kvalifikácii. Preto mnohí z nich hľadajú prácu za hranicami Slovenska, predovšetkým v Českej republike.

Davidová¹¹⁷ si myslí, že pri zaraďovaní Rómov do pracovného procesu je potrebné vychádzať a brať do úvahy ich schopnosti a vzťah k určitým druhom zamestnania – v kladnom prípade to podporovať, v zápornom naopak potláčať.

„Rómovia len preto že sú Rómovia, sú zraniteľnejší v situáciách nezamestnanosti a musia čeliť prekážkam, aby mali prístup na trh práce.“¹¹⁸

Postavenie rómskych obyvateľov na trhu práce sa po roku 1990 výrazne zmenilo. I keď došlo k oficiálnemu uznaniu tejto etnickej menšiny, procesy súvisiace s prechodom na trhové hospodárstvo znamenali pre značnú časť rómskej populácie to, že sa zaradili k tým, čo zo spoločenských zmien neťažili, ale nimi stratili.

Analýza a interpretácia výsledkov výskumu

Naším hlavným cieľom výskumu bola snaha o analýzu životných stratégií obyvateľov vybraných rómskych komunít na východnom Slovensku. Bližšie sme sa zamerali na skúmanie variability životných stratégií Rómov, s ohľadom na zadefinované premenné. Analýza je založená na údajoch získaných z kvalitatívneho terénneho výskumu, ktorý bol realizovaný metódou individuálneho rozhovoru a uskutočnil sa vo viacerých obciach, v ktorých žijú rómske komunity. Obce sa nachádzajú na východnom Slovensku, v dvoch okresoch Žltý a Zelený a boli vybrané podľa podielu rómskeho obyvateľstva a počtu rómskych osídlení (viac v príspevku J.

¹¹⁷ Tamtiež, s.53.

¹¹⁸ *Vzdelávanie: Spoločný projekt. Kľúčové otázky a stratégie pre integráciu rómskej mládeže do vzdelávania.* 2004. Madrid: Vyd. Fundación Secretariado Gitano, A.D.I. 2004, 87 s. ISBN 84-95068-43-5, s.10

Rusnákovej). Vychádzali sme z predpokladu, že rómska populácia žije buď vo vnútri obce, na okraji obce alebo je od obce oddelená priestorom.

Ako výskumnú metódu sme využili štruktúrovaný rozhovor, ktorý bol skonštruovaný výlučne pre potreby nášho výskumu. Zahŕňal viacero oblastí týkajúcich sa zisťovania životných stratégií Rómov. V oblasti zamestnania sme sa zameriavali najmä na zisťovanie toho:

- aké sú súčasné stratégie hľadania a získavania zamestnania u Rómov,
- čo pre Rómov zamestnanie znamená a ako ho vnímajú,
- ako si nezamestnaní Rómovia privyrábajú,
- aké možnosti najčastejšie využívajú aby sa zamestnali, príp. aby uživilí rodinu,
- čo má rozhodujúci vplyv na voľbu životných stratégií u Rómov v oblasti zamestnania.

Do výskumu sa zapojili aj kľúčové osoby skúmaných území, ktoré nám popisali situáciu rómskeho obyvateľstva v danej obci z ich pohľadu. Ich súhrnnú výpoveď predkladáme v závere tejto výskumnej časti.

Prehľad výpovedí participantov na jednotlivé otázky rozhovoru ponúkame v nasledujúcej stati. Poskytnuté údaje sme posudzovali na základe určených premenných: rod, vek, typ bývania: žijúci medzi Nerómami / žijúci na okraji obce / žijúci mimo obce.

Otázky boli zoradené podľa toho, v akom momentálnom statuse sa Rómovia nachádzajú: zamestnaní / nezamestnaní. Najskôr sme zisťovali, či mali prácu hneď po skončení školy, aká to bola práca, či si ju mohli vyberať, ak áno podľa čoho si ju vyberali, či s ňou boli spokojní príp. sklamaní, či sú teraz zamestnaní, ak áno, aká je to práca a či sú s ňou spokojní, či si ju vyberali sami, alebo im v tom niekto pomáhal. V nasledujúcich otázkach sme sa venovali nezamestnanosti - ako dlho je participant nezamestnaný, prečo stratil prácu, pokúšali sme sa zistiť, či si hľadal potom aj nejaké iné zamestnanie... No neostali sme len pri samotnom participantovi, ale zaujímala nás aj situácia jeho rodiny a ostatných Rómov v tejto oblasti, či

jeho príbuzní a členovia jeho rodiny majú prácu, ako si ostatní Rómovia hľadajú prácu, či sa snažia využívať aj možnosti práce v zahraničí, resp. v iných častiach Slovenskej republiky... Nakoniec nás zaujímalo, aký majú názor aj na Nerómov v oblasti zamestnanosti, prečo si myslia, že sú Rómovia viac nezamestnaní ako Nerómovia, v čom vidia hlavný dôvod tohto stavu a ako si nezamestnaní Rómovia môžu v súčasnosti privyrobiť.

V nasledujúcej časti síce uvádzame interpretácie výsledkov výskumu prostredníctvom relatívnej početnosti no nie preto, aby sa dali zovšeobecniť, ale preto, aby mal čitateľ prehľad o tom, akú sme mali vzorku. Zo všetkých participantov v produktívnom veku (15-59) malo v čase výskumu status zamestnaného 25 %, z toho 80 % tvorili ženy. Vo všetkých prípadoch išlo o plný pracovný úväzok. Pomerne veľkú disproporciu sme zaznamenali medzi vysokou (najmä dlhodobou) mierou nezamestnanosti a účasťou na aktivačných prácach. Podľa vysvetlenia terénnej sociálnej pracovníčky okresu Zelený – dôvodom toho je fakt, že počet aktivačných miest je oveľa nižší ako počet záujemcov (aspoň v Zelenom je to tak). V čase výskumu malo status nezamestnaného 75 % participantov. Najväčší podiel v miere nezamestnanosti sme zaznamenali u žien žijúcich v osade mimo obce, nakoľko v ich prípade zohráva dôležitú úlohu vysoký počet detí a s tým súvisiace čerpanie materskej a rodičovskej dovolenky. Taktiež vysoká miera nezamestnanosti bola zaznamenaná u skúmanej populácie žijúcej vo všetkých troch typoch bývania.

Tabuľka 1 Prehľad pracovnej angažovanosti respondentov podľa typu bývania

Ukazovateľ	Osídlenie mimo obce	Osídlenie na okraji	Rodina žijúca medzi Nerómami	Spolu
Práca na plný úväzok	2	1	2	5

Nezamestnaní (z toho účasť na aktivačných práciach)	4 (3)	3 (1)	8 (0)	15 (4)
--	----------	----------	----------	-----------

Na prvú otázku: „*Mali ste zamestnanie po ukončení školy?*“ polovica participantov odpovedala *Nie*. Kladne odpovedali šiesti opýtaní. Jeden odpovedal, že po ukončení školy mal zamestnanie, ktoré však trvalo iba 2 týždne. Traja z opýtaných nepracovali ešte doteraz vôbec, nikdy.

Druhá otázka sa týkala tých, ktorí v minulosti vykonávali nejakú prácu: „*Akú prácu ste vykonávali?*“ Siedmi Rómovia na túto otázku neodpovedali vôbec a dvaja ešte žiadnu prácu doposiaľ nevykonávali. Ostatní, ktorí už v svojom živote niekedy pracovali, uviedli tieto svoje zamestnania: pomocnica v reštaurácii, v tehelni, na píle, upratovačka na obecnom úrade, v krčme, v papierňach ako triedička papiera, v zošitárni, ako šička, žehlila v dielni, pomocnica v práčovni. Tieto práce vykonávali ženy. Muži boli zamestnaní prevažne v stavebnej oblasti.

Ďalšia otázka sa skladala z dvoch častí. Prvou podotázkou sme sa snažili zistiť, ako boli na tom s výberom práce: „*Mohli ste si prácu vybrať?*“ Všetci participant, ktorí odpovedali na predošlú otázku, sa vo svojich odpovediach jednoznačne zhodli v odpovedi *Nie*. Niektorí svoju odpoveď spresnili resp. doplnili: „*išli sme vyskúšať to, čo bolo voľné..., keď sme tam zavolali a oni sa spätne ozvali, tak sme tam šli..., keďže sme boli vyučení ako murári tak inú možnosť sme ani nemali len pracovať v tomto odbore..., nebolo toľko možností ako teraz..., iná ponuka nebola..., keď tam išli všetci tak som išla aj ja a nerozmýšľala som nad výberom a zobrali ma...*“

V druhej časti sme sa participantov pýtali: „*Ak áno, podľa čoho ste si prácu vybrali?*“ Týkala sa najmä tých Rómov, ktorí na predošlú otázku odpovedali kladne, tzn. že si mohli svoju prácu vybrať. Na túto otázku odpovedali traja Rómovia nasledovne: „*podľa toho, či by ma zobrali a či by som to zvládala...,*

podľa toho, čo viem robiť..., podľa toho, čo bolo napísané na úrade práce – že berú do roboty aj bez praxe, že zaučia a je šanca ísť do roboty...”

Piata otázka sa týkala prežitých sklamaní alebo úspechov v práci: *„Spájajú sa vám s prácou nejaké vaše úspechy alebo sklamania?“* Polovica participantov odpovedala pozitívne v tom zmysle, že za úspech považujú už len to, že pracujú, majú nejaké zamestnanie, majú viac peňazí ako predtým, keď nepracovali, sú spokojní s prácou, baví ich to. Za sklamanie alebo neúspech označili každý zo svojho subjektívneho hľadiska: monotónnosť práce, kolektív v práci, málo peňazí, ktoré nepostačujú ani na pokrytie výdavkov, zamestnávateľ nechcel dať prácu na zmluvu iba na dohodu alebo brigádu, neplatil za nich odvody. Sklamaním je pre niektorých aj to, že napriek sľubu, že sa ozvú, sa už neozvali. Jeden participant na túto otázku odpovedal, že úspechy v spojitosti s prácou nemá, má len sklamania, pretože robí len preto, že musí, nebaví ho to, odkedy je na tom mieste už 10 rokov je stále na tom istom, rovnakom poste.“

Pri šiestej otázke sme chceli zistiť aktuálnu situáciu: *„Ste teraz zamestnaný? Porozprávajte o svojej terajšej práci. Vyhovuje vám, vybrali ste si ju sami? Pomohol vám niekto pri jej hľadaní?“* Polovica opytovaných v súčasnosti zamestnaná nie je. Štyria vykonávajú aktívne práce, s ktorými sú spokojní. Tretina opytovaných je zamestnaná: v materskej škôlke ako asistentka, v školskej jedálni, ako sociálny komunitný pracovník, u podnikateľa ako vodár, kúrenár, ako koordinátorka na obecnom úrade. Všetci sa zhodli v tom, že im k práci pomohol niekto druhý napríklad odporúčanie kolegyne, známy.

Touto otázkou sme ukončili oblasť zamestnanosti a prešli sme do oblasti nezamestnanosti, ktorú sme zisťovali siedmou otázkou: *„Ako dlho ste nezamestnaný? Ako/prečo ste stratili prácu? Hľadali ste si potom iné zamestnanie?“* Z predchádzajúcej otázky sme zistili, že z celkového počtu participantov bola v čase výskumu polovica bez zamestnania. V štruktúre nezamestnaných participantov absolútne prevažovala dlhodobá nezamestnanosť. V rámci dlhodobej nezamestnanosti (vyše 1 roka) pripadalo

najviac na nezamestnanosť presahujúcu 10 rokov, ktorú uviedlo až 50 % opytovaných. Ani jeden z nich nebol krátkodobo nezamestnaný. Takmer všetci si hľadali zamestnanie, podávali žiadosti, ale buď bol plný stav, alebo ich jednoducho nezobrali. Pracovná angažovanosť participantov bola najvýraznejšia u obyvateľov žijúcich v obci medzi nerómskymi obyvateľstvom, ale vysoká bola aj u Rómov žijúcich separovane od obce (v rómskych koncentráciách alebo na okraji obce). Výsledky výskumu Rómov v našej vzorke poukazujú na to, že problém nezamestnanosti sa týka prevažnej väčšiny Rómov, pričom typ bývania, pohlavie a vek sa prejavuje v diferencovanej miere. Dlhodobá nezamestnanosť predstavuje pre skúmanú rómsku komunitu výrazný sociálny problém (rastúca a prehlbujúca sa chudoba, strata pracovných návykov a u mužov najmä strata existujúcej kvalifikácie,...).

Ďalšia otázka smerovala na oblasť zamestnanosti aj u ostatných členov rodiny participanta. Pýtali sme sa: *„A čo ostatní členovia, vašej rodiny? Majú prácu?“* U nadpolovičnej väčšiny (55 %) je situácia v rodine priaznivá čo sa týka zamestnania, najbližšia rodina - manžel/druh, deti sú zamestnaní. Deti zvyšných opýtaných sú nezamestnané, vedené prevažne na úrade práce.

Na otázku: *„Ako sú na tom Rómovia v tejto obci s prácou?“* takmer všetci opytovaní odpovedali obdobne: „veľmi zle, biedne, ťažko, slabo, nepracujú-sú doma na podporách, poberajú sociálne dávky, nemajú robotu, všetci sú nezamestnaní, niektorí robia len tie aktivačné práce, ale iní sú leniví, muži sa väčšinou snažia hľadať si prácu, ale ženy sú doma s deťmi na materskej, skoro nikto nemá trvalú prácu, len na dohodu, ani sa nesnažia si hľadať prácu, sú na úrade práce a dostávajú hmotnú núdzu, a aj keby si hľadali prácu, nenašli by, lebo všade chcú školu a oni nemajú...“ Len dvaja uviedli, že Rómovia sú na tom s prácou dobre. Medzi nezamestnanými respondentmi boli takmer všetci zaevidovaní na úrade práce. Rozdiely v tomto ukazovateli sme podľa typu bývania nezaznamenali. Z hľadiska veku sú najviac zamestnaní Rómovia v strednom veku (od 25-40 rokov). Podľa pohlavia sú v hľadaní práce aktívnejšie ženy (berieme tu do úvahy ich aktivity v súvislosti s vykonávaním

aktivačných prác). Čo sa týka trvalejšieho zamestnania sú v lepšej pozícii rómski muži, ktorým nerobí problém ani odchod za prácou mimo vlastného bydliska.

Jednou z kľúčových otázok, ktoré sme považovali za potrebné položiť znela: „*Ako si Rómovia hľadajú prácu?*“ Odpovede sa vo väčšine prípadov zhodovali: „*chodia sa pýtať osobne do fabrík, niektorí si hľadajú prácu po známostiach, cez rodinkárstvo, odporúčania, noviny, teletext, inzeráty, úrady práce, napíšu si žiadosti*“. Rómovia zo segregovanej osady v Letnej, ktorá je najhoršia zo všetkých skúmaných, uviedli: „*poniektorí sedia doma, a keďže nevedia čítať ani písať, nevedia si ani napísať žiadosť, či životopis. Záujem o prácu majú väčšinou len muži, ženy ostávajú doma, sú lenivé, robiť nechcú, ani na tie aktivačné - len tie staršie ženy ešte aký taký záujem o tie aktivačné majú*“.

V jedenástej otázke sme zisťovali, kam chodia nezamestnaní Rómovia za prácou, aká krajina im ponúka pracovné príležitosti, resp. ich dokáže zamestnať: „*Chodia za prácou aj inde?*“ Z odpovedí vyplynulo, že najviac odchádzajú za prácou muži a to do susedných do Čiech – Prahy (tam pracujú väčšinou „na čierno“, nelegálne). Ďalej chodia do Košíc – US. Steel, na stavby, do lesa robiť na dohodu prípadne na brigádu, a v rámci Slovenska je to ešte západné Slovensko. Do Anglicka sa už až tak často neodchádza ako tomu bolo v nedávnej minulosti. Rozdiely podľa typu bývania sme zaznamenali len u participantov žijúcich na okraji obce, u ktorých bola fluktuácia za prácou do zahraničia v oveľa nižšej miere ako u Rómov žijúcich v osadách mimo obce.

V rámci zisťovania situácie v oblasti nezamestnanosti a zamestnanosti Rómov sme sa v dvanástej otázke pýtali aj na Nerómov, či vedia, ako sú oni na tom s prácou, so zamestnaním v danej obci: „*A Nerómovia?*“ Všetci opýtaní zhodne odpovedali, že „*bieli*“ „*majú prácu, sú na tom lepšie, sú zamestnaní, respondenti žijúci v Letnom a Zelenom okrese odpovedali, že „Nerómovia majú väčšiu snahu ako Rómovia a hľadajú si prácu, ale sú aj takí čo sú doma na podporách ako Rómovia*“. V trinástej otázke nás zaujímal názor Rómov na

to, prečo sú podľa nich Rómovia viac nezamestnaní ako Nerómovia: „Čo myslíte, prečo sú Rómovia viac nezamestnaní ako Nerómovia?“ Ich názory sú si podobné a môžeme ich zhrnúť do štyroch názorových skupín:

- ❖ Podľa jednej skupiny dôvodom je predovšetkým vzdelanie – „Rómovia nemajú potrebné vzdelanie, nemajú dokončené školy, nie sú vyučení. Nerómovia nekašľú na školu, sú múdri, učia sa. Keby bolo vzdelanie, bola by aj práca“.
- ❖ Druhá skupina Rómov vidí hlavný dôvod ich vysokej nezamestnanosti v komparácii s Nerómami v etnickej príslušnosti, každý zamestnávateľ ak si má vybrať medzi bielym a Rómom, tak si vyberie bieleho. Nechcú zamestnať Róma aj kvôli farbe jeho pleti.
- ❖ Tretiu skupinu názorov tvoria tí, ktorí za príčinu považujú nedostatok známostí na trhu práce- Nerómovia majú známosti, dohadzujú si prácu.
- ❖ Do štvrtej skupiny patria všetci tí, ktorí svoju nezamestnanosť vinia v dôsledku nedostatku práce v krajine, kedysi keď bola práca - každý bol zamestnaný. Teraz vidia svoju situáciu tak, že nie je práca vôbec, keby bola, určite by boli zamestnaní.

Posledná otázka bola zameraná na odhalenie toho, ako sa nezamestnaní Rómovia snažia privyrobiť si, aby si zabezpečili obživu: „*Môžu si tu nejako zarobiť aj nezamestnaní Rómovia?*“ Takmer všetci sa zhodli v jednom - Rómovia pracujú „na čierno“, nelegálne. Využívajú najmä brigády, aktivačné práce, prácu „na čierno“ na pár hodín, najmä mimo Slovenskej republiky – v Čechách. Ako príklady takmer jednotne uviedli účastníci nasledovné možnosti zárobku: výkopové práce, stavebné práce (výroba malty, nosenie tehál...), sezónne práce (zber a predaj jabĺk, zber malín, černíc, húb...), práce v lese (zvážanie, nosenie a predaj dreva), zber železa, predaj šiat na čierno, práce pri koňoch, na píle...

Z analýzy vyplýva, že zapájanie rómskej komunity do formálneho trhu práce je pomerne nízke. Na základe výpovedí je zjavná prevaha neformálneho, nelegálneho zamestnávania.

Rómovia sa snažia zabezpečovať si obživu oficiálne cez sociálnej dávky a rôzne príspevky. Jaro (kľúčová osoba obce Malá) uvádza, že „na čierno“ príležitostne kvôli nedostatkom možností „sú to rôzne práce na dohody, brigády, pri ktorých ich podnikatelia alebo firmy využívajú a nedajú im riadny pracovný pomer, aj keď pre nich pracujú dlhodobo, napr. rok. Dohoda je pre nich výhodnejšia, pretože platia menšie odvody a samozrejme im hodinovú mzdu napíšu oveľa nižšiu ako naozaj je. No a Rómom to vyhovuje tiež, pretože potom môžu dostávať aj dávky - keďže plat je príliš nízky na to, aby z neho dokázali vyžiť. Hlavne mladí Rómovia nemyslia na to, že potrebujú roky do dôchodku. V sezóne si niektorí privyrábajú aj zberom lesných plodín a prácou v lese s drevom“.

Iní zasa často chodia po kontajneroch, zbierajú a predávajú železo, odpad, niektorí chodia vypomáhať a upratovať do domácností, kopať do záhrad... Taktiež si vypomáhajú aj drobnou kriminalitou- kradnú kurčatá, vyberajú zemiaky z polí, rúbu drevo v chránených územiach...

Súhrnná analýza odpovedí participantov podľa rodu

Celkovo môžeme konštatovať, že ženy sú (čo sa týka práce) v komparácií s mužmi aktívne len v oblasti zapájania sa do aktívnych prác (vychádzame z analýzy odpovedí participantov žijúcich v obci Malá). V oblasti stálejšieho zamestnania dominujú muži, ktorí sú považovaní za živiteľov rodiny. U žien dominuje úloha matiek, rodenie a výchova detí, a starostlivosť o domácnosť. Muži neváhajú opustiť častokrát svoje rodiny a odísť za prácou aj mimo Slovenskej republiky. Ženy sú v tomto smere pasívnejšie. Dôvodom je aj to, že sa musia starať o rodiny. Ostávajú tak doma s deťmi na podporách, sociálnych dávkach, maximálne aktívnych prácach (platí pre respondentov žijúcich v obci Letné). A zišlo by sa tu pripomenúť, že medzi Rómami žijúcimi v obci s Nerómami sa rozdiely v rode strácali (aktívne boli aj ženy – v obci Malá).

Súhrnná analýza odpovedí participantov podľa veku

V Matej a v Tradičnom sme žiadne rozdiely v záujme o prácu podľa veku nezaevidovali. Najvýraznejšie sa ukázali (podľa výpovedí v rozhovoroch) v Letnom, kde je segregovaná osada (najhoršia zo všetkých skúmaných). Podľa našich participantov z tejto obce (vrátane kľúčových osôb) má o zamestnanie záujem staršia generácia Rómov, ktorá v minulosti pracovala a má v sebe uchované aspoň minimálne pracovné návyky. Títo Rómovia nechcú byť odkázaní na dávky a podporu zo štátu. Mladšia generácia naopak nechce pracovať a využíva štát a jeho podporu. Rómska mládež z Letnej nedokáže častokrát dokončiť ani základnú školu, rómske dievčatá otehotnejú v nízkom veku a ostávajú na materskej tak dlho, ako sa len dá (spracované podľa subjektívnych výpovedí participantov).

Podľa slov sociálnej terénnej pracovníčky v obci Letná Katky: *„najväčší záujem pracovať má slovné každý, prakticky tá stredná a staršia generácia cca od 30-45 rokov“*.

Súhrnný prehľad odpovedí participantov na otázky podľa typu bývania

V našom výskume sme sa zameriavali aj na zisťovanie rozdielov medzi skúmanými Rómami podľa toho, v akom prostredí žijú. (či žijú v osade mimo obce, separovanej časti na okraji obce, alebo žijú rozptýlene v obci). Na základe výsledkov môžeme konštatovať, že zamestnaní Rómovia (konkrétne Matej a manželka Marcel a Rada) aj napriek tomu, že žijú v segregovanej osade v obci Letné, sú uvedomelejší a majú snahu zlepšiť príp. vymaniť sa zo svojej situácie (z podmienok, v akých žijú) a odísť k Nerómom, nesúhlasia so životnými podmienkami a myslením ostatnej rómskej komunity. Avšak narážajú na problémy, ktoré im bránia vymaniť sa z tejto situácie. Najväčšou brzdou je nedostatok finančných prostriedkov

Zhrnutie a zhodnotenie situácie skúmaných rómskych komunít v oblasti zamestnania z pohľadu kľúčových osôb

Výskumnú vzorku tvoril výber obyvateľov rómskych komunít na východnom Slovensku, kde nezamestnanosť rómskej komunity predstavovala takmer 100 %.

Nasledujúce texty sú citátmi z rozhovorov s kľúčovými osobami.

Rómska nezamestnanosť je určite omnoho vyššia ako u Nerómov, pretože keď Nerómovia majú problém nájsť ponuku práce, tak Rómovia to majú určite ťažšie. Taktiež je to kvôli chybe v sociálnom systéme, ktorý v súčasnosti existuje (sociálna pracovníčka, Zelené).

Ako uviedol starosta Letného Milo: *„Dôchodok sa im vypočítava z toho, čo zarobili a týmto Rómom, ktorí nikdy nepracovali, sa vypočítava dôchodok z priemernej mzdy v národnom hospodárstve, tzn. že človek, ktorý by odrobil 40 rokov má v niektorých prípadoch až o 100 Eur nižší dôchodok ako ten Róm, ktorý nikdy nepracoval. Číže v tomto je absolútna diskriminácia ale majoritnej väčšiny v tejto sociálnej oblasti. Systém po revolúcií bol nastavený tak, že sa títo ľudia naučili žiť bez práce. Jednoducho vedeli, že keď nebudú pracovať, štát sa o nich postará. A v súčasnosti je pre nich výhodnejšie byť doma, nepracovať a žiť z dávok, ktoré dostávajú, ako pracovať.“* A oni to veľmi dobre vedia.

Ako ďalej starosta Milo uvádza, na vine je tiež trh práce - práca pre tých nekvalifikovaných nie je, a niet práce ani pre tých kvalifikovaných, aj technológie či murárske práce sú už v súčasnosti náročné na kvalifikáciu.

Ďalším dôvodom vysokej nezamestnanosti Rómov podľa slov kľúčovej osoby obce Malá Jara je to, že nemajú vzdelanie, nemajú známosti, skúsenosti, odbornosť a všade vládnu predsudky. Katka (sociálna terénna pracovníčka, Letné) dodáva, že oni sú skôr na tie územné výkopové práce na dohodu. U Nerómov je to inak - tí si vedia prácu udržať alebo si nájsť novú aj vďaka známostiam. Sú Rómovia, čo sa snažia hľadať si prácu, naozaj sa snažia, ale nenájdu si. Ale nájdu sa aj takí, čo to berú tak, „veď načo, mám sa aj tak

dobré“. Väčšinou si prácu hľadajú cez úrady práce, alebo chodia a pýtajú sa osobne, či ich nezoberú a poniektorých tak aj zobrali. Snažia sa chodiť aj do zahraničia, do Čiech, poniektorí aj doma v meste. Starosta Milo v tejto súvislosti dodáva, že *„je to ťažká situácia s nimi, pretože keď sa s nimi rozprávate, tak vás prosia o prácu, a keď im ju dáte, tak je s tým problém“*. Sociálna terénna pracovníčka Katka hovorí, že oni v skutočnosti (nie všetci ale veľká časť) nevedia, čo práca je. Nemajú pracovné návyky. Nevydržia pracovať každý deň určitý počet hodín, u nich je problém byť každý deň v práci od 7.00 – 15.00. Čiže oni aj keby chceli – nedokážu to, preto si hľadajú väčšinou prácu „na čierno“. Tí, ktorí si zvykli pracovať, si prácu hľadajú aj keď o ňu prídu. Ale u tých Rómov, ktorí nikdy predtým nepracovali, tí sa ani nesnažia hľadať si ju, stačia im občasné príjmy z rôznych malých prác pre iných obyvateľov obce.

Čo sa týka zapájania sa Rómov do aktivačných prác - je to veľmi individuálne. V niektorých obciach je záujem veľký, až 99 % nezamestnaných Rómov je zapojených do aktivačných prác (týka sa to najmä Žltého okresu a obce Malá, vysoký záujem sme zaznamenali aj v Zelenom okrese a meste Zelené), v iných obciach (v obci Letné) je to skôr na ústupe. Podľa slov sociálnej terénnej pracovníčky Katky málo Rómov sa zapája, nechcú už ani ten aktivačný príspevok, pretože na to, aby ho získali, musia každý deň prísť a byť pod dozorom niekoho v prípade, ak by prišla kontrola. A preto Róm radšej odíde niekam do zahraničia na brigádu a donesie si domov niekoľkonásobne viac peňazí (pri aktivačných je tá podmienka, že ak nepríde čo i len raz, je automaticky vyradený, a preto to nechcú riskovať a radšej sa neprihlásia).

V poslednom období chodia najčastejšie za prácou rómski muži do Českej republiky, Prahy, v rámci Slovenska odchádzajú do Bratislavy, do tých väčších miest. Nakoľko ide o sezónne, nárazové, príležitostné práce s nižším zárobkom, chodia len sami muži. Ženy ostávajú doma s deťmi. V minulosti keď odchádzali do Anglicka, išiel najprv muž a potom ostatní členovia rodiny prišli za ním, no v súčasnosti už Anglicko nie je lákavé. Ako dodáva kľúčová osoba obce Malá Jaro *„výnimočne ak ide o mladý pár, ktorý ešte nemá deti,*

tak odchádzajú obidvaja. Na jednej strane je to v poriadku, lebo ak nie je práca doma, je potrebné vycestovať, ale na druhej strane sa týmto rozbíjajú rodiny, hlavne deti sú s otcom len občas a to sa potom odrazí aj na ich výchove, kde výchovu chlapcov niektoré matky nevládajú“.

Záver

Zo štúdie mimovládnej organizácie Nadácia otvorenej spoločnosti (Open society foundation - OSF) z roku 2009 vyplýva, že neschopnosť začleniť rómske komunity do spoločnosti znamená pre Slovenskú republiku mimoriadne hospodárske straty, ku ktorým prispieva aj vyplácanie sociálnych dávok, vysoké náklady na riešenie rómskej kriminality alebo nevyužitie potenciálu.

Programy na pomoc Rómom neprinášajú očakávané výsledky. Spoločnosť si uvedomuje bezvýchodiskovosť situácie veľkej časti Rómov, a preto vytvára mnohé koncepcie a programy a na ich realizáciu vyčleňuje obrovské finančné prostriedky (mnohé krajiny majú bohaté skúsenosti so vzdelávaním Rómov a ich začleňovaním do spoločnosti, z ktorých môže Slovenská republika čerpať pri zostavovaní svojich koncepcií a programov). Napríklad *Strednodobá koncepcia rozvoja rómskej národnostnej menšiny v Slovenskej republike*¹¹⁹ (Solidarita – Integrita – Inklúzia 2008-2013) sa zameriava v podstate na všetkých Rómov: na „obyvateľov žijúcich v rómskych osadách na nízkej sociálnej a kultúrnej úrovni, a na obyvateľov žijúcich v obciach a mestách na priemernej úrovni so zameraním na podporu ich úsilia vzdelávať svoje deti, uplatniť sa na trhu práce, zvyšovať svoju životnú úroveň, so zameraním na získanie, resp. obnovu sociálnych zručností“. Za problémové oblasti považuje výchovu a vzdelávanie; zdravie, hygienu, zdravotnú osvetu a prevenciu;

¹¹⁹ In MARCINČIN, A. MARCINČINOVÁ, Ľ. 2009. *Straty z vylúčenia Rómov. Kľúčom k integrácii je rešpektovanie inakosti*. 2009. <http://www.iz.sk/download-files/sk/osf-straty-z-vylucenia-romov.pdf>>. (01-10-2011)s. 68.

zamestnanosť a ďalšie sociálne aktivity; bývanie; a prierezové oblasti ako je kultúra, formovanie vlastnej identity, vzťahy s majoritným obyvateľstvom, rodovú problematiku a chudobu. Koncepcia navrhuje budovanie sociálnych podnikov, zapájanie dlhodobo nezamestnaných do aktívnych činností a zriaďovanie komunitných centier, ktoré by plnili vzdelávaciu, sociálnu a misijnú funkciu a motivovali by Rómov k aktivite a sebarealizácii.

Koncepcia má za cieľ zvyšovať zamestnanosť *„aj prostredníctvom sociálneho zamestnania v sociálnych, obecných podnikoch, zakladanie obecných fariem (poľnohospodárstvo)“*, budovať komunitné centrá *„s poskytovaním komplexných služieb – od vytvárania pracovných miest cez vzdelávacie aktivity pre deti až po vzdelávanie dospelých“*, do aktívnych prác prednostne zapájať dlhodobo nezamestnaných.

Riešenie nezamestnanosti resp. možnosti zvýšenia zamestnanosti Rómov vidíme spolu s Draganovou a kol.¹²⁰ okrem iných aj v :

- ekonomickom rozvoji regiónov,
- rekvalifikácií a vzdelávaní nezamestnaných Rómov (vzdelanie považujeme za kľúč k pomoci Rómom - situácia Rómov sa zhoršuje: nízke vzdelanie rodičov sa prenáša aj na vzdelanie detí),
- motivovaní Rómov na získanie kvalifikácie,
- podporovaní malých a stredných podnikov a živností,
- podporovaní verejnoprospešných pracovných miest najmä tam, kde je vysoká nezamestnanosť Rómov,
- zvýšení podielu rekvalifikácie v rámci nástrojov APTP pre Rómov do odvetví, kde je nedostatok pracovnej sily,
- prispôbení APTP socio-kultúrnym charakteristikám Rómov a potrebám trhu práce a motivovať zamestnávanie Rómov s aspoň základným vzdelaním pozitívnou diskrimináciou.

¹²⁰DRAGANOVÁ, H. a kol. Sociálna starostlivosť. Martin: Osveta, spol.s.r.o. 2006, 195 s. ISBN 978-80-8063-240-3, s. 175.

Pomerne veľká časť rómskych detí je označovaná ako mentálne zaostalá a ako taká je umiestňovaná do špeciálnych škôl, čím v dospelosti stráca šancu úspešne sa zúčastňovať na trhu práce. Pritom podiel rómskej populácie, vrátane detí, sa postupne zvyšuje, takže na jednej strane stúpajú náklady na sociálnu pomoc Rómom, a na druhej strane stúpajú straty z nevyužitia ich potenciálu na trhu práce.¹²¹

Z analýzy výpovedí participantov vyplynulo, že dôvodom pasivity v oblasti hľadania si zamestnania u Rómov je predovšetkým:

- nedostatok práce ako takej (presvedčenie Rómov o nedostatku práce uviedli najmä obyvatelia z osád mimo obce),
- diskriminácia pri prijímaní do zamestnania kvôli ich etnickej príslušnosti (etnickú príslušnosť ako dôvod neschopnosti zamestnať sa uviedli prevažne obyvatelia žijúci v rozptyle medzi majoritnou populáciou),
- celková nechuť, nedostatočná motivácia (podiel odradených bol zastúpený vo všetkých troch skupinách).

V našej analýze sme sa zamerali na zisťovanie existencie rozdielov medzi skupinami participantov odlišujúcich sa vekom, rodom a typom bývania v oblasti životných stratégií obyvateľov skúmaných rómskych komunit.

Výsledky nášho výskumu potvrdzujú, že Rómovia nemajú možnosť voľby. Sú nútení prispôbovať sa a prijímať to, čo im ponúka ich prostredie. V oblasti zamestnania si volia tie stratégie, ktoré sú najľahšie dosiahnuteľné, tzn. keďže práce ako takej je vo všeobecnosti v celej krajine nedostatok, volia si spôsob obživy zväčša cez poberanie dávok. Táto ich voľba je ovplyvnená prostredím, v ktorom žijú, pretože miera integrácie resp. segregácie osídlení (začlenenia do spoločnosti) výrazne ovplyvňuje možnosti zamestnania.

¹²¹ MARCINČIN, A. MARCINČINOVÁ, Ľ. 2009. *Straty z vylúčenia Rómov. Kľúčom k integrácii je rešpektovanie inakosti*. 2009. <http://www.iz.sk/download-files/sk/osf-straty-z-vylucenia-romov.pdf>>. (01-10-2011) s.2.

Mnohí Rómovia (najmä staršia generácia) majú poľnohospodárske vzdelanie, alebo sú vyučení murári, inštalatéri, zvárači. V súčasnosti sa mladí Rómovia zaujímajú skôr o profesie kuchár, čašník. Všetci opytovaní Rómovia na otázku, či by chceli pracovať, zhodne odpovedali áno. No problém vidia predovšetkým vo vzdelaní, v nedostatočnej kvalifikácii. Rómovia, ktorí v minulosti mali zamestnanie, si uvedomujú zložitú súčasnú situáciu a snažia sa zamestnať. Zmysel vzdelania sa snažia vstúpiť aj svojim deťom, no pokiaľ žijú segregovane resp. separovane v prostredí, je táto ich snaha zbytočná. Je preto namieste poskytovať takýmto Rómom príležitosti pre dosiahnutie požadovanej zmeny.

Zoznam literatúry

BOTÍK, J. Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov. Bratislava: Lúč. 2007, 231 s. ISBN 978-80-7114-650-6.

CANGÁR, J. *Ľudia z rodiny Rómov*. Nové Zámky: CROCUS, s.r.o. 2003, 239 s. ISBN 80-88992-42-7.

DAVIDOVÁ, E. *Bez kolíb a šiatrov*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo. 1965, 198 s. 83-004-65.

DRAGANOVÁ, H. a kol. *Sociálna starostlivosť*. Martin: Osveta, spol. s.r.o. 2006, 195 s. ISBN 978-80-8063-240-3.

FILADELFIOVÁ, J. – GERBERY, D. – ŠKOBLA, D. *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku*. Bratislava: UNDP. 2006, 99 s. ISBN 80-89263-02-X.

HORVÁTHOVÁ, E. *Ketnografickej a migračnej dynamike Cigánov*. roč. 36 č.1/1988, štúdie. In Slovenský národopis 1, 36/1988 - časopis Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied. Bratislava: vydavateľstvo SAV – VEDA. 1988. Index 49616.

- JUROVÁ, A. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Goldpress Publishers. 1993, 138 s. ISBN 80-85584-07-7.
- KALMAN In: MINISTERSTVO PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR V SPOLUPRÁCI S ÚNIOU RÓMSKEJ MLÁDEŽE A DETÍ SR - *Riešenie problémov Rómov – v súčasných spoločensko ekonomických podmienkach*. Zborník z konferencie, 1996, Košice, 82 s.
- KLEIN, V. - FABIANOVÁ, V. *Aktuálne trendy v sociálno-edukatívnej práci s rómskymi žiakmi*. Nitra: UKF, FSVaZ. 2007, 414 s. ISBN 978-80-8094-119-2.
- KRIŠTEK, I. In: *Tradícia a súčasnosť*. 4/2007. Citované dňa 30.9.2011, dostupné na internete: <<http://www.nocka.sk/uploads/aa/20/aa20b31e569f31411b0d14a64d56798c/zaznamenavanie-kultur-etnickych-skupin-a-narodnosti-tas4-1.pdf>>.
- KUSIN, V. - VANKOVÁ, K. - ODLEROVÁ, E. *Identita v procese socializácie a personalizácie rómskeho etnika*. Nitra: UKF v Nitre, FSVaZ, vyd. Michala Vaška Prešov. 2006, 90 s. ISBN 80-8050-971-9.
- LEHOCZKÁ, L.- HABURAJOVÁ-ILAVSKÁ, L.: *Komunitné sociálne služby v kontexte kultúrnej identity obyvateľov rómskych osád na Slovensku*. Nitra: UKF, FSVaZ, 2006. 127 s. ISBN 80-8050-961-1.
- LIÉGEOIS, J.-P. *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Bratislava: Academia Istripolitana-Charis, spol. s.r.o., 1995, 272 s. ISBN 80-967380-4-6.
- MARCINČIN, A. - MARCINČINOVÁ, Ľ. *Straty z vylúčenia Rómov. Kľúčom k integrácii je rešpektovanie inakosti*. 2009. Citované dňa 1.10.2011. dostupné na: <<http://www.iz.sk/download-files/sk/osf-straty-z-vylucenia-romov.pdf>>.
- MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. 2.vyd. Praha: Portál, 2008, 272 s. ISBN 978-80-7367-368-0.

Strednodobá koncepcia rozvoja rómskej národnostnej menšiny v Slovenskej republike, Solidarita – Integrita – Inklúzia, 2008-2013 (výňatok). s.68 In: MARCINČIN, A. - MARCINČINOVÁ, Ľ. Straty z vylúčenia Rómov. Kľúčom k integrácii je rešpektovanie inakosti. 2009. Citované dňa 1.10.2011. dostupné na: <<http://www.iz.sk/download-files/sk/osf-straty-z-vylucenia-romov.pdf>>.

VÁŇO, B. *Prognóza vývoja rómskeho obyvateľstva v SR do roku 2002*. Bratislava: INFOSTAT - Inštitút informatiky a štatistiky. Výskumné demografické centrum. č.10. 2002, 38 s. 35-2002-A/10. Citované dňa 2.10.2011. dostupné na:<<http://www.infostat.sk/vdc/pdf/prognoza2025rom.pdf>>.

Vzdelávanie: Spoločný projekt. Kľúčové otázky a stratégie pre integráciu rómskej mládeže do vzdelávania. Madrid: Vyd. Fundación Secretariado Gitano, A.D.I. 2004, 87 s. ISBN 84-95068-43-5.

ÚRAD SPLNOMOCNENCA VLÁDY SR PRE RÓMSKE KOMUNITY. Citované dňa 09.10.2011. dostupné na: <<http://www.romovia.vlada.gov.sk/3548/fakty-o-romoch.php%20Dejiny%20R%C3%B3mov>>.

Kontaktná adresa

PhDr. Mária Hamráčková, PhD.
Výskumno-vzdelávacie a poradenské centrum
Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF
Hviezdoslavova 15
052 01 Spišská Nová Ves
mhamrackova@ukf.sk

VYUŽITIE SOCIÁLNEJ OPORY AKO JEDNEJ ZO ŽIVOTNÝCH COPINGOVÝCH STRATÉGIÍ U RÓMSKEHO OBYVATEĽSTVA

ŠRAMKOVÁ Marianna

Abstrakt

Práca je svojím obsahom orientovaná na problematiku sociálnej opory ako jednej z možných copingových životných stratégií, v našom prípade ide o jej využitie u rómskeho obyvateľstva. Ide o kvalitatívnu výskumnú prácu, ktorej cieľom je odhaliť a popísať na základe dvadsiatich piatich individuálnych rozhovorov zdroje, druhy, typy, vnímanie a variabilitu sociálnej opory.

Kľúčové slová: copingové stratégie, sociálna opora, druhy sociálnej opory

Abstract

The content of the work is aimed to the issue of the social backup as one of possible coping life strategy and in our case also its use for Romany population. It is the qualitative research work, which main goal is to uncover and describe resources, kinds, types, perception and variability of the social backup using information from twenty-five individual talks.

Key words: coping strategies, social support, types of social support

Človek sa na svojej životnej ceste ustavične stretáva s rozličnými situáciami, ktoré svojimi požiadavkami preverujú jeho prispôsobivosť, kladú nároky aj na jeho psychickú odolnosť. Činnosť každého z nás nie len pasívnou adaptáciou, pasívnym prispôsobovaním sa vonkajšiemu prostrediu. Predstavuje rozporný proces, v ktorom sme nútení aktívne riešiť a efektívne zvládať aj neprimerané úlohy, problémové, frustrujúce, konfliktné i stresové situácie, životné krízy.

Toto sú všetko situácie vyvolávajúce psychickú záťaž. Zmeny, ktorými prechádza naša spoločnosť, súvisia s prudkým nárastom situácií psychickej záťaže u jednotlivcov aj u celých skupín.

Teoretická časť

COPING

Všeobecne môžeme charakterizovať coping ako snahu jedinca zvládnuť podmienky, ktoré presahujú mieru jeho momentálnych adaptačných schopností. Podľa Fleishmana (In: Millová, 2006, s.10) je coping „*prejavované aj skryté správanie, ktoré slúži k redukcii alebo eliminácii psychologického distresu alebo stresujúcich podmienok.*“ Folkmanová a Lazarus (1988)¹²² definujú coping ako kognitívne a behaviorálne úsilie k zvládnutiu špecifických externých alebo interných požiadaviek, ktoré sa hodnotia ako náročné alebo prevyšujúce osobné zdroje. V bežnom živote možno pozorovať, ako ľudia riešia rozličné situácie rôznymi spôsobmi, rozdiel je v stratégiách správania, ktoré preferujú. Pojem stratégia môžeme vysvetliť ako určitý plán, postup, program, ktorý slúži k dosiahnutiu určitého cieľa. Lazarus a Folkmanová (In: Křivohlavý, 1989, s.138)¹²³ vnímajú copingové stratégie ako „*akúkoľvek snahu riadiť boj s požiadavkami stresovej situácie, ktoré presahujú možnosti postihnutej osoby, bez ohľadu na ich účinnosť alebo hodnotu.*“

Antonovský (1985)¹²⁴ navrhuje rozlišovať u copingových stratégií tri základné komponenty:

¹²² FOLKMAN, S., LAZARUS, R.S. (1980) *An analysis of coping in middle-aged community sample.* In: *Journal of Health and Social Behavior*, 21, s.219-239

¹²³ KŘIVOHLAVÝ, J. (2001). *Psychologie zdraví.* Praha: Portál, 2001, s.279, ISBN: 978-80-7367-568-4

¹²⁴ ANTONOVSKY, A. (1985). *Health, stress and coping.* San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1985

1. racionalitu – ako presné, objektívne kognitívne hodnotenie situácie alebo stresora,
2. flexibilitu – čiže dostupnosť rôznych stratégií zvládania, prekonanie stresora a ochota všetko zobrať do úvahy, zahŕňa tiež výber najvhodnejšej stratégie v rámci našich kultúrnych obmedzení,
3. prezieravosť – schopnosť predvídať rôzne následky stratégií zvládania, formulácia hypotéz a ich mentálne testovanie, anticipácia dôsledkov správania.

Existuje veľké množstvo kategorizácií copingových stratégií, medzi klasické rozdelenia patrí Lazarusovo (In: Křivohlavý, 1988)¹²⁵:

1. stratégia apatie – pocity beznádeje, bezmocnosti a depresie;
2. stratégia vyhnutia sa pôsobeniu noxy – pocity strachu;
3. stratégia napadnutia a útoku na noxu – pocit nebezpečenstva;
4. stratégia rôznych druhov činností – posilňovanie vlastných zdrojov sily a zdokonaľovanie schopností boja s noxou.

Křivohlavý (1989)¹²⁶ dáva dôraz na tzv. taktické postupy, ktoré (ako čiastkové postupy) umožňujú dosiahnutie strategických cieľov. Podľa toho rozlišuje:

1. aktívne postupy: podrobnejšie poznávanie situácie; zvyšovanie informovanosti; posilňovanie osobného „bojového potenciálu“, plánovanie postupu; realizácia a výdrž.
2. pasívne postupy: vyčkávanie; ľahostajnosť; rezignácia; beznádejnosť.

Dvojdimenziálnu klasifikáciu copingových stratégií vytvorili S. Folkmanová a R. S. Lazarus (1984)¹²⁷:

1. zvládanie orientované na problém - úsilie pôsobiť na prostredie a meniť ho,

¹²⁵ KŘIVOHLAVÝ, J. (1988). *Rozhovor lékaře pacientem*. Praha: ILF, 1988

¹²⁶ KŘIVOHLAVÝ, J. (1989). *Obranné mechanismy a strategie zvládání těžkostí*. In: Československá psychologie, 33, s.361-368

¹²⁷ FOLKMAN, S., LAZARUS, R.S. (1980) *An analysis of coping in middle-aged community sample*. In: *Journal of Health and social Behavior*, 21, s.219-239

2. zvládanie orientované na emócie – snaha vplývať na vlastné emocionálne reakcie na prežívané ťažkosti a meniť ich v smere primeranejšieho prijatia situácie.

Na Folkmanovej a Lazarusovu koncepciu copingových stratégií naviazal aj Tobin (1984)¹²⁸, ktorý vytvoril hierarchický model copingových stratégií. Tento model obsahuje tri úrovne (viď tab.1):

1. terciárna úroveň: faktory príklonu(angážovanosti) a odklonu (neangážovanosti);
 2. sekundárna úroveň: terciárne faktory sa delia na štyri, podľa orientácie na problém a emócie;
 3. primárna úroveň obsahuje osem faktorov:
 - riešenie problému a kognitívna reštrukturalizácia (príklonové stratégie zamerané na problém)
 - vyjadrenie emócií a vyhľadávanie sociálnej opory (príklonové stratégie zamerané na emócie)
 - vyhýbanie sa problému a fantazijný únik (odklonové stratégie zamerané na problém)
 - sebaobviňovanie a sociálna izolácia (odklonové stratégie zamerané na emócie).
1. riešenie problému: zahŕňa ako behaviorálne, tak kognitívne stratégie, ktoré slúžia k eliminovaniu zdroja stresu prostredníctvom zmeny záťažovej situácie;
 2. kognitívna reštrukturalizácia: vzťahuje sa na kognitívne stratégie, ktoré menia význam záťažovej situácie tak, že je menej ohrozujúca;

¹²⁸TOBIN, D.L., HOLROYD, K.A., REYNOLDS, V.C. (1984) *Users manual for the Coping Strategies Inventory*. Ohio: Ohio University

3. sociálna opora: obsahuje vyhľadávanie emočnej podpory od druhých ľudí, najmä od rodiny a priateľov;
4. vyjadrenie emócií: zahŕňa uvoľnenie a vyjadrenie emócií;
5. vyhýbanie sa problému: vzťahuje sa na popretie problému a vyhýbanie sa myšlienkam alebo činnostiam, ktoré sa týkajú záťažovej situácie;
6. fantazijný únik: týka sa kognitívnych stratégií, ktoré odrážajú neschopnosť alebo neochotu prispôbiť sa situácii alebo ju zmeniť;
7. sociálna izolácia: vzťahuje sa na izoláciu od rodiny a priateľov, a najmä vo vzťahu k emocionálnym reakciám na stresor;
8. sebaobviňovanie: týka sa položiek, ktoré sa vzťahujú na sebaobviňovanie a sebakritiku za vzniknutú situáciu.

Tab. 1: Hierarchický model copingových stratégií (upravené podľa Tobin et al., 1984)¹²⁹

príklonové stratégie	zameranie na problém	riešenie problému
		kognitívna reštrukturalizácia
	zameranie na emócie	vyjadrenie emócií
		sociálna opora
odklonové stratégie	zameranie na problém	vyhýbanie sa problému
		fantazijný únik
	zameranie na emócie	sociálna izolácia
		sebaobviňovanie

¹²⁹ TOBIN, D.L., HOLROYD, K.A., REYNOLDS, V.C. (1984) *Users manual for the Coping Strategies Inventory*. Ohio: Ohio University

Copingovým stratégiám sme sa venovali pozornosťou vzhľadom k tomu, že naši participanti sa nachádzajú v náročných životných podmienkach a situáciách (nevýhovujúce byty, nezamestnanosť a s tým aj súvisiaca materiálna deprivácia – chýbajúce prostriedky na uspokojovanie základných potrieb), mnohokrát sú tieto podmienky dlhodobé a bez vyhliadky na zlepšenie. Podľa Frankovského (2001)¹³⁰ sú náročné životné situácie chápané ako situácie, ktoré sú subjektívne vnímané ako kritické, ale zároveň je položený zvýšený dôraz na prítomnosť vzájomných sociálnych vzťahov subjektov, teda akcentuje sa sociálny rozmer týchto situácií. V tomto bode chceme však upozorniť na fakt, že u našich participantov sme nezisťovali ich subjektívne vnímanie záťaže, ich životné podmienky sa z nášho pohľadu mohli javiť ako dlhodobá, miestami až hraničná či extrémna záťaž, oni ju však tak nemuseli prežívať ani vnímať. Uvedomujeme si, že nám chýba interpretácia danej situácie konkrétnym jednotlivcom, teda jeho subjektívne vnímanie náročnosti situácie.

V našom výskume sa zamerali hlavne na príklonové stratégie zamerané na emócie a to konkrétne na sociálnu oporu, ktorej sa budeme podrobnejšie venovať v nasledujúcej časti.

Sociálna opora, sociálna sieť

Každý človek ku svojmu úspešnému vývinu potrebuje druhých ľudí. Je mu príznačná tendencia združovať sa, žiť v sociálnom prostredí, ktoré je tvorené práve ľuďmi a ich vzájomnými vzťahmi, ich spoločnými aktivitami, či produktmi týchto aktivít a vzťahov. Řezáč (1998)¹³¹ rozdeľuje sociálne prostredie na mikrosociálne, mezosociálne a makrosociálne. Ako

¹³⁰ FRANKOVSKÝ, M. (2001). *Strategie správaní v náročných životných situáciách*. In: Výrost, J., Slaměník, I. (Eds.) (2001). *Aplikovaná sociální psychologie II*. Praha: Grada, 2001.s.209-225, ISBN: 8024700425

¹³¹ ŘEZÁČ, J. (1998). *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, s.111, ISBN:80-85931-48-6

mikrosociálne prostredie označuje najbližší sociálny priestor jedinca, kde nadväzuje priame osobné interakcie, hovoríme tu o malých sociálnych skupinách. Medzistupeň medzi nimi a spoločnosťou tvorí mezosociálne prostredie, tvorené vymedzenou väčšou skupinou, napr. obyvatelia mesta, dediny. Za makrosociálne prostredie označujeme veľké, zložito štruktúrované skupiny ako napr. región alebo spoločnosť ako celok.

Osobnosť človeka sa utvára, rozvíja a prejavuje v konfrontácii s nárokmi konkrétneho vonkajšieho prostredia a situačných kontextov. Sociálna integrácia človeka, medziľudské väzby, akákoľvek interpersonálna interakcia determinuje človeka a vo významnej miere ovplyvňuje jeho správanie a prežívanie. *„Jedinci, ktorí sú dobre integrovaní vo svojej komunite, žijú dlhšie, sú schopní sa lepšie a rýchlejšie zotaviť z prípadných ochorení a naopak – sociálna izolácia predstavuje značné zdravotné riziko.“* (Kožený, Tišanská, s.141, 2003)¹³² Významom potreby sociálnej interakcie sa zaoberáme najmä tam, kde je človek vystavený náročným situáciám, v ktorých hľadá pomoc, aby odolal nárokom, či dosiahol určité ciele. V takýchto prípadoch hovoríme o sociálnej opore ako o akomsi *„sociálnom fonde, z ktorého je v prípade potreby možné čerpať.“* (Šolcová, Kebza, 1999, s.20)¹³³

Pojem sociálnej opory je v psychológii relatívne nový, pôvod jeho skúmania siaha do polovice 70-tych rokov a začiatkov 80-tych rokov. Mareš a kol. vnímajú sociálnu oporu ako *„uspokojenie základných sociálnych potrieb prostredníctvom sociálnej interakcie.“* (Mareš a kol., 1996, s.102)¹³⁴ Křivohlavý ju v širšom zmysle slova definuje ako *„pomoc, ktorá je*

¹³² KOŽENÝ, J., TIŠANSKÁ, L. (2003). *Dotazník sociální opory - MOS: Vnitřní struktura nástroje*. In: Československá psychologie, 2, 2003, s.135-143.

¹³³ ŠOLCOVÁ, I., KEBZA, V. (1999). *Sociální opora jako významný protektivní faktor*. In: Československá psychologie, 43, 1999, 1, s.19-38

¹³⁴ MAREŠ, J., RYBÁŘOVÁ, M., LAŠEK, J. (1996). *Dvě sondy do dětského zvládnutí zátěžových situací*. In: Mareš, J., Furman, A.: Školní psychologie 96. Hradec Králové, 1996, s.101-110.

poskytovaná druhými ľuďmi človeku, ktorý sa nachádza v záťažovej situácii. Všeobecne ide o činnosť, ktorá človeku v tiesni jeho záťažovú situáciu určitým spôsobom uľahčuje.“ (Křivohlavý, 2001, s.94)¹³⁵ Trochu odlišné chápanie sociálnej opory nájdeme u Koubekovej, ktorá ju charakterizuje ako „*súbor vzťahov, ktoré jedinec percipuje v komunikačnej sieti ako subjektívne významné pre zachovanie vlastnej identity a psychickej rovnováhy.*“ (Koubeková, 1997, s.107)¹³⁶ Zdrojmi sociálnej podpory je sociálna sieť, do ktorej môžeme podľa Kebzu (2005)¹³⁷ zaradiť rodinu, blízkych priateľov, susedov, spolupracovníkov, komunitu a profesionálov. „*Sociálna sieť je teda súbor ľudí okolo danej osoby, s ktorými je, alebo bola táto osoba v sociálnom kontakte a od ktorých je možné očakávať, že by jej v prípade potreby poskytli určitú pomoc.*“ (Křivohlavý, 2001, s.94-95)¹³⁸ Extrémnym pólom dimenzie sociálnej opory je sociálna izolácia, čiže absencia sociálnej opory, opustenosť človeka

Ten, kto sociálnu oporu dostáva, je označovaný ako príjemca, ten, kto sociálnu oporu poskytuje, je zasa označovaný ako pomáhajúci. Podľa A. R. Laireitera (1997, In: Kebza, 2005)¹³⁹ môžeme osoby poskytujúce sociálnu oporu rozdeliť do 3 skupín:

1. rodina a priatelia (najbližší členovia sociálnej siete),
2. osoby, ktoré sa výrazne podobajú svojimi charakteristikami (pohlavie, vek),

¹³⁵ KŘIVOHLAVÝ, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001, s.279, ISBN: 978-80-7367-568-4

¹³⁶ KOUBEKOVÁ, E. (1997). *Charakteristiky sociální podpory pubescentů v kontexte copingu*. In: *Psychologie a patopsychologie dítěte*, 32, 2, s.107-114

¹³⁷ KEBZA, V. (2005) *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha:Academia, 2005, s.263, ISBN:8020013075

¹³⁸ KŘIVOHLAVÝ, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001, s.279, ISBN: 978-80-7367-568-4

¹³⁹ KEBZA, V. (2005) *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha:Academia, 2005, s.263, ISBN:8020013075

3. osoby, ktoré sú zoznámené s príslušným stresorom a jeho situačným kontextom (v našom prípade by sa dalo povedať, že táto možnosť sa môže vzťahovať práve na ľudí v danej rómskej komunite).

Křivohlavý (2001)¹⁴⁰ na druhej strane hovorí o týchto úrovniach sociálnej opory z hľadiska jej poskytovateľov:

- Makroúroveň sociálnej opory- ide tu o celospoločenskú formu pomoci, aj pomoc cez hranice štátu (napr., ľuďom postihnutým zemetrasením, záplavami,...)
- Mezoúroveň sociálnej opory – určitá sociálna skupina ľudí sa snaží pomôcť jednému zo svojich členov, prípadne ľuďom vo svojom okolí (organizácie typu charita)
- Mikroúroveň sociálnej opory – tu ide o pomoc, ktorú danému človeku poskytuje osoba, ktorá je mu najbližšia (matka dieťaťa, manžel manželke,...)

Pri sociálnej opore je potrebné rozlišovať objektívnu, zvonka pozorovanú poskytnutú sociálnu oporu a subjektívnu, danou osobou vnímanú sociálnu oporu. Taktiež je podľa Geckovej (2000) rozdiel medzi očakávanou a skutočne získanou sociálnou oporou. Pri očakávanej opore ide o presvedčenie človeka v tiesni, že existujú ľudia, ktorí sú pripravení v prípade potreby pomôcť. Záleží na tom, ako táto osoba vníma svoje sociálne prostredie a vzťahy ľudí k nemu. Nakoľko má pocit, že je svojím sociálnym okolím akceptovaná, nakoľko si ju vážia, majú radi, sú ochotní v prípade potreby pre ňu niečo urobiť. Záleží teda aj na sociálnom začlenení osoby v tiesni. (Gecková a kol.,2000)¹⁴¹ Křivohlavý (2001) zdôrazňuje pri sociálnej opore aj jej primeranosť. „ *Osoba v tiesni si môže byť vedomá toho,*

¹⁴⁰ tamtiež

¹⁴¹ GECKOVÁ, A., PUDELSKÝ, M., TUINSTRA, J.(2000) *Kontakty s rovesníkmi, sociálna sieť a sociálna podpora z pohľadu adolescentov*. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 32, 2, s.121-136

že jej chce niekto niečím pomôcť, avšak to ešte neznamená, že má z toho úžitok. Jej potreba môže byť iná než to, čo jej druhá osoba ponúka. Zhodnotenie primeranosti sociálnej opory je výlučne osobnou vecou príjemcu sociálnej opory.“ (Křivohlavý, 2001, s.97)¹⁴² A preto, hoci je vo všeobecnosti sociálna opora definovaná pozitívne, „ako činnosť poskytovaná ochotne a s dobrými úmyslami a ktorá vyústi v pozitívnu odozvu u príjemcu sociálnej opory a prináša zlepšenie“ (Mareš, 2001)¹⁴³, jej percipovanie prijímateľom môže byť negatívne (napr. poskytnutá opora prichádza neskoro alebo v nevhodnom čase, je iná, než akú očakával,...)

Zo strany sociálneho okolia môžu nastať komplikácie, ak má potenciálny poskytovateľ sociálnej opory svoje vlastné problémy so zvládnutím danej zložitej situácie. Aby bola získaná sociálna opora účinná, musí predovšetkým spĺňať kritériá prijímateľa.

Druhy sociálnej opory

Keď hovoríme o sociálnej opore, je dôležité si uvedomiť a rozlíšiť, aký druh pomoci máme na mysli a aké funkcie napĺňa. Křivohlavý (2001)¹⁴⁴ rozlišuje tieto druhy:

- Inštrumentálnu oporu – ide tu o konkrétnu formu pomoci, napr. poskytnutie financií, materiálnych vecí,
- Informačnú oporu – tu ide o poskytnutie informácie, ktorá by mohla pomôcť danému človeku orientovať sa v situácii, do ktorej sa dostal, taktiež tu zaraďujeme pomoc, ktorú mu poskytujeme už tým, že ho pozorne počúvame a tým zisťujeme potreby daného človeka i jeho

¹⁴² KŘIVOHLAVÝ, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001, s.279, ISBN: 978-80-7367-568-4

¹⁴³ MAREŠ, J. (2001) *Nevyužívání či odmítání sociální opory*. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 36, 3, s.214-224

¹⁴⁴ KŘIVOHLAVÝ, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001, s.279, ISBN: 978-80-7367-568-4

predstavy o tom, čo by bolo možné pre neho urobiť (tým pádom sa môžeme vyhnúť neprimeranej sociálnej opore),

- Emocionálnu oporu – opora, prostredníctvom ktorej naznačujeme náklonnosť, rešpekt, úctu, dodávame nádej, ukludňujeme ho, keď je rozrušený, patria tu aj neverbálne prejavy ako objatie, držanie za ruku, samotná naša prítomnosť,
- Hodnotiacu oporu – tú dávame osobe v tiesni tým, keď posilňujeme jeho kladné sebahodnotenie a sebavedomie, keď podporujeme jeho snahu o autoreguláciu.

Mareš (2002)¹⁴⁵ ešte k vyššie spomenutým dopĺňa nasledujúce dve:

- Oporu poskytovanú sociálnym spoločenstvom – prostredníctvom spoločných aktivít (šport, výlety, posedenie s priateľmi, návšteva kina, divadla, zúčastnenie sa náboženských obradov...) sa navodzujú pozitívne emócie, čo aspoň na chvíľu umožňuje odpútať sa od záťaže, problémov,
- Opora potvrdením platnosti – poskytnutie spätnej väzby, sociálne porovnávanie (nie je jediný, kto má taký problém) môže znížiť jedincov pocit, že je mimo normy, dáva mu zažiť pocit, že to, čo prežíva, ľudia okolo neho akceptujú.

Podľa iných kritérií môžeme rozlíšiť individuálnu sociálnu oporu a inštitucionálnu sociálnu oporu, podľa toho, či je zdrojom človek alebo inštitúcia. Ďalšie delenie sociálnej opory je anticipovaná a získaná sociálna opora. Anticipovaná sociálna opora je všeobecný pocit jedinca, že je ostatnými akceptovaný, že sa o neho zaujímajú, že mu pomôžu, keď to bude potrebovať. Anticipovaná sociálna opora je teda reprezentáciou toho, ako jedinec percipuje svoje sociálne začlenenie. Získaná sociálna opora naproti tomu pomocné transakcie, ktorých sa jedincovi skutočne dostalo.

¹⁴⁵ MAREŠ, J. (2002). *Typologie sociální opory*. In: Mareš a kol.: Sociální opora u dětí a dospívajících II. Hradec Králové: Nucleus, 2002, s.188, ISBN:80-86225-25-9

Anticipovaná sociálna opora reflektuje všeobecné očakávanie jedinca, zatiaľ čo získaná sociálna opora je založená na konkrétnej skúsenosti v špecifickej situácii. (Koubeková, 2002, Šolcová, Kebza, 1999)¹⁴⁶

Sociálna opora má všeobecný vplyv takmer vo všetkých oblastiach života. Ide o celkové kladné pôsobenie existencie dobrých vzájomných medziľudských vzťahov v sociálnej sieti človeka na jeho psychický i fyzický stav.

Výskumná časť

V našom prípade ide o kvalitatívny výskum, použitou metódou bol rozhovor, výskumnú vzorku tvorilo 25 participantov (muži aj ženy vo vekom rozpätí od 19 do 56) žijúci v troch rôznych lokalitách na území Slovenska. *Poznámka: podrobnejšia charakteristika výskumnej vzorky a jej výberu sa nachádza v príspevku Juriny Rusnákovovej.*

Výskumné otázky

Ohľadom problematiky sociálnej opory ako jednej z možných životných stratégií sme chceli získať odpovede na tieto otázky:

- Či sú sociálne siete pomoci (rodinné, priateľské, príbuzenské, inštitucionálne) stratégiou, ktorú participanty užívajú.
- Aké zdroje sociálnej pomoci rómske obyvateľstvo najviac využíva.
- Aké sú najpreferovanejšie druhy sociálnej pomoci.
- Variabilitu využitia sociálnej opory vzhľadom na vek, pohlavie, rodinný stav a lokalitu bydliska participantov.

¹⁴⁶ KOUBEKOVÁ, E. (2002). *Sebaúcta – významný korelát sociálnej opory*. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 37, 4, 2002, s.335-344

ŠOLCOVÁ, I., KEBZA, V. (1999). *Sociálna opora jako významný protektivní faktor*. In: Československá psychologie, 43, 1999, 1, s.19-38

Analýza a výsledky výskumu

1. Rodina ako zdroj sociálnej opory

V živote Rómov mala rodina vždy veľmi veľký význam. „ Zle je tomu, kto je chudobný, ešte horšie tomu, kto je sám.“ „ *Odadženo mardo, so ačhiľa a čoro, oda mek goreder, so hino korkoro.*“ Tak sa hovorí v jednom rómskom prísloví. Výrazne sa u nich prejavuje súdržnosť členov rodiny, ktorá je podmienená jej historicky motivovaným segregačno -separistickým postavením. Bez súdržnosti by bola malá šanca na prežitie.

V tomto výskume sme nešli hľadať potvrdenie alebo vyvrátenie tohto faktu, skôr nás zaujímalo, či Rómovia využívajú rodinné siete pomoci ako životnú stratégiu, na koho z rodiny sa môžu spoľahnúť a taktiež sme chceli zistiť variabilitu druhov, typov sociálnej pomoci tak, ako ich vnímajú samotní Rómovia.

Na otázku, či si ako rodina pomáhajú navzájom, sme dostali jednoznačnú odpoveď „áno“. Následne sme chceli vedieť, na koho konkrétne sa môžu spoľahnúť. Tu sme už získali škálu odpovedí od rodičov vo všeobecnosti cez konkretizovanie matka, otec, následne to boli brat, starší brat, sestry, svokra, švagriná, babka, dedko, tety, príbuzní. Variabilitu odpovedí nemôžeme vysvetliť ani v súvislosti s vekom participantov, ani na základe ich pohlavia, lokality, či rodinného stavu. Za pozitívum vnímame, že každý participant má niekoho, na koho sa môže v prípade potreby obrátiť. Nikto z nich sa nenachádza v sociálnej izolácii, nie je osamelý ani opustený ľuďmi jemu najbližšími.

Čo sa týka jednotlivých druhov pomoci, opory (inštrumentálna, informačná, emocionálna, hodnotiacia, opora poskytovaná sociálnym spoločenstvom, opora potvrdením platnosti), aj tu sme získali škálu odpovedí. Od finančnej pomoci, dávania, resp. požičiavania jedla, oblečenia, cez práce okolo domu („*doniesť drevo*“, „*vodu priniesť*“, „*poupratovať*“), stráženia detí, psychickej pomoci až po nešpecifikovanie pomoci. Najčastejší druh pomoci vnímali naši participant najmä inštrumentálnu, čiže konkrétnu, hmotnú formu pomoci,

opory. Je to pochopiteľné, keďže je dôležité si najskôr uspokojiť základné biologické potreby (v ich prípade najmä strava, príjem tekutín, teplo), až potom môžeme premýšľať nad uspokojovaním sekundárnych, rastových potrieb. Ako tvrdia Hall a Lindzey, „ *ak má telo absolútnu, neuspokojenú potrebu jedla, zatlačí to do pozadia všetky ostatné potreby. Všetky kapacity organizmu sa dávajú do služieb uspokojenia hladu. Pre človeka, ktorý je extrémne aj ohrozujúco hladný, nejestvuje iný záujem ako jedlo. Takýto stav môže dokonca zmeniť aj jeho pohľad na budúcnosť, prestane ho zaujímať sloboda, láska, cit spoločnosti, dôstojnosť.*“ (Hall a Lindzey , 1999, s. 164-165)¹⁴⁷ Len jedna participantka vnímala ako oporu aj pomoc emocionálnu „ *psychicky ma podržia.*“ (Dalila, Žltý-Malá) A pritom emočnou podporou a celkovým podporným pôsobením od druhých človek dostáva silu na mobilizovanie vlastných psychologických zdrojov. Tým, že jedinec cíti za sebou niekoho, kto ho podporí, komu sa môže vyrozprávať zo svojich starostí, často bez priamej hmatateľnej pomoci, je schopný čerpať silu na vlastný boj so záťažovými situáciami.

Informačnú ani hodnotiacu oporu sme nezaznamenali. Na oporu poskytovanú sociálnym spoločenstvom sme sa v tejto časti nezamerali, keďže analyzujem iba rodinu, nie iné sociálne skupiny, ktoré môžu byť tiež zdrojom sociálnej opory. Posledný druh pomoci je opora potvrdením platnosti, čiže ako tvrdí Mareš (2002)¹⁴⁸ sociálne porovnávanie (nie je jediný, kto má taký problém) môže znížiť jedincov pocit, že je mimo normy, dáva mu zažiť pocit, že to, čo prežíva, ľudia okolo neho akceptujú. Čo sa týka tohto druhu pomoci, z analýzy rozhovorov sa nedá priamo povedať, že si ho samotní Rómovia uvedomujú, ale na základe otázok a odpovedí ohľadom chudoby a sociálnych

¹⁴⁷ HALL, C.S., LINDZEY, G. (1999). *Psychológia osobnosti*. Bratislava: SPN, 1999, 510s., ISBN: 80-08-03001-1

¹⁴⁸ MAREŠ, J. (2002). *Typologie sociální opory*. In: Mareš a kol.: Sociální opora u dětí a dospívajících II. Hradec Králové: Nucleus, 2002, s.188, ISBN:80-86225-25-9

vrstiev („Bývajú tu chudobní ľudia?“, „Porozprávajte niečo o tom, ako tu žijú chudobní ľudia.“, Bývajú tu aj ľudia, ktorí sú bohatí alebo priemer?“, A Vy ste chudobní?“) nepriamo áno. Ani tu variabilitu odpovedí nemôžeme vysvetliť ani v súvislosti s vekom participantov, ani na základe ich pohlavia, lokality, či rodinného stavu.

Takmer všetci naši participanti (okrem dvoch) mali deti (v rozmedzí od jedného až po sedem). Na otázku: „ Čo pre Vás znamenajú Vaše deti?“, odpovedali takmer jednoznačne, že „všetko.“ Opäť sa potvrdil fakt, že deti sú pre Rómov najväčším bohatstvom a šťastím. („*Nane čhave, nane bacht.*“ „ *Bez detí nie je šťastie.*“). Nás však zaujímalo, keďže našou problematikou bola sociálna sieť a opora, čo si myslia Rómovia o tom, či majú rodičia svojim deťom pomáhať a najmä v čom. Na otázku: „ Myslíte si, že by rodičia mali deťom pomáhať?“, odpovedali všetci participanti, aj tí, ktorí nemajú ešte deti, jednoznačne áno. Čo sa týka typu, druhu pomoci, získali sme túto variabilitu odpovedí, ktoré sme kvôli prehľadnosti začlenili do jednotlivých kategórií.

Tabuľka č.2 Druhy pomoci smerom od rodičov ku deťom

škola	výchova	starostlivosť	financie	emocionálna opora
<i>Vyškoliť ich, snažila som sa, aby boli vzdelané, pomáham im v tom, aby chodili do školy, nútim ich, aby sa dobre učili, aby dokončili školu, keď</i>	<i>Viesť ich k dobrému, lebo nie je dobrý svet, vychovám ju, aby bol načas doma, sledujem ho, kde chodí, pripraviť ich do života, aby boli slušní, aby sa</i>	<i>Staráť sa o domácnosť, navariť, všetko im doma porobím, popratám, navarím, starám sa o nich, že by mali čisté oblečenie, starať sa</i>	<i>Trošku im šetriť, platila som deťom poistky.</i>	<i>Deti sa môžu spoľahnúť iba na rodičov, aj psychicky ich podporiť, aby mali pocit bezpečia, aby sa cítili milované.</i>

<i>majú problémy v škole, my to musíme vybaviť, aby navštevovali školu, aby sa vyučili, s úlohami, s vysvetlením.</i>	<i>dostali ďaleko, aby sa nenechali strhnúť partiou, musím ich naučiť vidieť veci dopredu a nie dozadu, ako sa majú správať.</i>	<i>o nich.</i>		
---	--	----------------	--	--

Všimli sme si súvis medzi tým, ktorý druh sociálnej opory považujú rodičia pre seba za najviac dôležitý, potrebný – inštrumentálny, konkrétne peniaze a stravu a tým, čo oni poskytujú svojim deťom. Keďže tých financií nemajú dostatok, je pochopiteľné, že v tejto oblasti nemôžu pomôcť ani svojim deťom. Ako tvrdí Křivohlavý (2001)¹⁴⁹, že aj zo strany sociálneho okolia môžu nastať komplikácie, ak má potenciálny, resp. reálny poskytovateľ sociálnej opory svoje vlastné problémy so zvládnutím danej zložitej situácie. Naši participanti sa svojim deťom snažia pomáhať najmä v školskej oblasti a v starostlivosti o chod domácnosti. Opäť sa len v malej miere vyskytla emocionálna opora, pomoc. Buď ju participanti nepotrebujú verejne deklamovať, považujú ju za niečo samozrejmé (napr., veď každý rodič ľúbi svoje dieťa, rozpráva sa s ním, pomáha mu prekonávať prekážky, povzbudzuje ho,...), alebo na základe ich životných podmienok je najdôležitejšie najskôr zabezpečiť pre deti strechu nad hlavou , oblečenie a stravu.

¹⁴⁹ KŘIVOHLAVÝ, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001, s.279, ISBN: 978-80-7367-568-4

Táto variabilita odpovedí sa vyskytovala u jednotlivých participantov v každej zo skúmaných lokalít, nesúvisela ani s počtom detí.

Naši participantí vnímali pomoc najbližších ako najviac využívanú sociálnu oporu. Súhlasíme s tvrdením Liégeoisa, že pre Rómov je „rodina v neistej situácii miestom stability a zázemia. Tam, kde absentujú záväzky iného charakteru (profesionálna, s majoritným obyvateľstvom), má rodina predominantnú sociálnu úlohu.“ (Liégeois, 1995, s.75)¹⁵⁰ Jediniec v rodine prostredníctvom silného pocitu príslušnosti nachádza svoju identitu a základ solidarity vo forme vzájomnej fyzickej, finančnej i psychickej pomoci, čo sa nám potvrdilo aj v našom výskume. Z nej vyplýva sociálna, ekonomická a psychická istota pre dospelých i deti.

2. Susedské siete ako zdroj sociálnej opory

Po rodine ako najčastejšom zdroji sociálnej opory nás zaujímali susedské siete pomoci. Na otázku : „ A čo Vaši susedia, pomáhate si?“, už odpovede našich participantov neboli zhodné. Väčšina z nich odpovedala „áno“, no boli aj takí, čo odpovedali „ nie.“ Najviac negatívnych odpovedí bolo od participantov z obce Malá (rodiny žijúce medzi majoritou), jedna od participantky z obce Letné (rodina žijúca medzi majoritou). Čiže variabilita sa týkala lokality, z ktorej pochádzali participantí. Stojí za povšimnutie fakt, že ani jeden participant, ktorý žil v osídlení lokalizovanom na okraji obce/mesta, v koncentrovanom osídlení či v osídlení mimo obce neodpovedal nie. Ponúka sa nám tu interpretácia týkajúca podobných životných podmienok(odlišné životné podmienky boli v rodinách, ktoré žili medzi majoritou), v ktorých žijú Rómovia v osadách, že tam zväčša žijú iba Rómovia, že nemajú dostupný majetok,... a susedskú pomoc pokladajú za efektívnu stratégiu prežitia. Na druhej strane Rómovia, ktorí žijú v obci medzi

¹⁵⁰ LIÉGEOIS, J.P. (1995). *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Bratislava: Rada Európy, 1995, s.272, ISBN: 80-967380-4-6

majoritou, sa nachádzajú v iných podmienkach. Žijú medzi Nerómami a aj medzi nimi samotnými sú ekonomické rozdiely a využívanie susedských sietí nie je až také bežné.

Ohľadom typu susedskej pomoci sme dostali nasledujúce odpovede, ktoré sme taktiež kvôli prehľadnosti zadelili do nasledujúcich kategórií

Tabuľka č.3 Druhy susedskej sociálnej opory

Inštrumentálna opora –financie, strava	Inštrumentálna opora - služby	Emocionálna opora	Nevedeli špecifikovať
<i>„Požičať potraviny, finančne, keď niečo chýba – zápalky, cukor, koláče, niečo navarené, jedlo, múka, cestoviny, olej.“</i>	<i>„Požičať nejaké náradie, zavolať sanitku, výmena ovocia zo záhrady, ísť do obchodu, utrátiť psov, stráženie detí, pomoc s deťmi, požičať teplomer, lieky.“</i>	<i>„Porozprávať sa, len sa porozprávame.“</i>	

Opäť naši participanti najviac využívali inštrumentálnu pomoc, bez ohľadu na vek, pohlavie, počet detí.

3. Priatelia ako zdroj sociálnej opory

Tu nás v prvom rade zaujímalo, či majú naši participanti priateľov aj Nerómov. Mnohí z nich odpovedali že aj Rómov aj Nerómov, niektorí majú iba Rómov a žiaden z nich nemá výlučne len nerómskych priateľov. Na základe analýzy našich rozhovor sa nedá posúdiť, čo vplýva na rozdielnosť odpovedí. Napríklad tí participanti, čo odpovedali, že majú výlučne len rómskych priateľov sa líšia vo veku (od 19 rokov po 55 rokov), stave (slobodná, vydatá, ženatý, vdova) a dokonca aj v lokalite, v ktorej žijú (Malá, Letné, Zelené Lesík) . Všetci respondenti však na otázku: „Je pre Vás dôležité mať dobré vzťahy s Nerómami?“, odpovedali jednoznačne, že „áno“. Aj tí participanti, ktorí nemajú za priateľov Nerómov tvrdili, že s nimi dobre

vychádzajú a majú s nimi dobré vzťahy. Následne nás ešte zaujímalo, aké výhody im môžu priniesť dobré vzťahy s Nerómami. Mnohí z participantov nevedeli špecifikovať výhody, odpovede tých, ktorí ich konkretizovali sú tieto:

- *„byť medzi lepšou partiou, Nerómovia majú viac známostí,*
- *cez nich získať prácu, pomôžu,(poznámka: v tomto prípade môže prítomnosť „vhodnej“ sociálnej opory zvýšiť pravdepodobnosť voľby stratégie aktívneho riešenia situácie: priateľstvo s Nerómami, šanca rýchlejšie nájsť si zamestnanie a nebyť závislý na sociálnych dávkach, možnosť zlepšiť si kvalitu života)*
- *medzi Nerómami je iný svet, žijem medzi nimi, nechcela by som žiť v osade,*
- *keď človek dnes nevychádza s človekom, tak nie je dobre potom,*
- *nechceme, aby o nás rozprávali, že sme takí, chceme byť slušní Cigáni,*
- *pomáhajú si navzájom a Neróm nám dá rozum,*
- *aby vedeli, akí Rómovia sú, aby nepoukazovali na nich, že kradnú,*
- *môžu pomôcť, vidia, ako sa správame, že nekradneme.“*

V predchádzajúcich častiach sme sa zaoberali prirodzenými zdrojmi sociálnej opory, tzv. individuálnou oporou. V poslednej časti sa zameriame na sociálnu oporu inštitucionálnu.

4. Inštitucionálna sociálna opora

V tejto časti nás zaujímalo, či participanti považujú pomoc inštitúcií za zdroj opory, či im nejaké inštitúcie (resp. zástupca inštitúcie, nejaký konkrétny človek) pomáhajú v ich problémoch.

Je prekvapivé, že takmer všetci participanti (okrem zamestnaných) sú poberateľmi štátnych dávok sociálnej pomoci, ktoré sú ich jediným príjmom a mnohí sú na nich existenčne závislí, no ani jeden z nich to ako pomoc nevnímal, presnejšie nerozprával o nej ako o opore. Opäť sa nám tu ponúkajú minimálne dve interpretácie. Na jednej strane takúto pomoc nemuseli

participanti spájať s pomocou, ktorú im poskytujú ich blízki a priatelia. Na druhej strane takáto forma pomoci pre nich ozať nie je dostatočná(stále, aj verejne deklamované vyhlásenia o nízkej finančnej pomoci).Tu môžeme podľa Křivohlavého (2001)¹⁵¹ hovoriť aj o nevhodnej forme pomoci. Možno definovať niekoľko podmienok v sociálnych vzťahoch, kedy sa obvyklý vplyv sociálnej opory javí ako neúčinný. Sú to hlavne situácie, kedy sa poskytovaním sociálnej opory zvyšuje závislosť jedinca a situácie, kedy sociálna opora ruší či bráni efektívnemu vyriešeniu problémovej situácie. Interpretácia sociálnej opory príjmom závisí v mnohom na predchádzajúcich skúsenostiach, na tom, čo očakávala a čo dostala. Osoba v tiesni si môže byť vedomá toho, že jej niekto chce niečím pomôcť, ale to ešte neznamená, že má z tejto pomoci úžitok. Zhodnotenie primeranosti sociálnej opory je osobnou vecou príjemcu sociálnej opory.

Taktiež sa nám, ako vonkajšiemu pozorovateľovi, môže zdať, že osoba dostáva istý druh sociálnej opory, ale táto osoba je nemusí vnímať ako sociálnu oporu a naopak niečo, čo pozorovateľ nerozozná ako sociálnu oporu, môže táto osoba vnímať ako sociálnu oporu.

Aby sme sa vyhli poskytovaniu nevhodnej formy pomoci, je dôležité najskôr zistiť, či budúci prijímateľ potrebuje, aké sú jeho očakávania, túžby, predstavy o forme pomoci. V našich rozhovoroch sme kládli participantom aj túto otázku: „ V čom by Rómovia potrebovali pomôcť? Získali sme tieto odpovede:

- *„s deťmi, niečo pre ne urobiť, nemajú sa kde hrať, opraviť škôlku, prispieť na pomôcky,*
- *sociálne byty,*
- *v bývaní, v sociálnych bytoch, finančná pomoc,*
- *asi vo výchove,*

¹⁵¹ KŘIVOHLAVÝ, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001, s.279, ISBN: 978-80-7367-568-4

- vo všetkom, (poznámka: je ťažké poskytnúť vhodnú, pre prijímateľa pozitívnu pomoc, keď on sám ju nevie bližšie špecifikovať)
- *lepšie bývanie, a tú vodu – už to trikrát hovorím,*
- *ta asi by prácu chceli tí, čo nerobia,*
- *že by im niekto ponúkol prácu,*
- *sprchy, materská škola –ako unimobunka,*
- vo všetkom, tam potrebujú každý deň pomoc so všetkým, (poznámka: opäť bez konkrétnej formy pomoci)
- *to ja vám neviem povedať, v čom by tu potrebovali pomôcť, lebo každý potrebuje alebo chce inú pomoc* (poznámka: presne je to tak, keď poskytujem pomoc ako súkromná osoba konkrétnemu človeku, je to iba o nás dvoch a o jeho konkrétnych potrebách, keď má však štát plošne poskytnúť pomoc, môže sa stať, že ľudia tú pomoc budú brať ako nevhodnú, neadresnú) *Hej, no tak nemôžem konkrétne hovoriť za všetkých, že v čom by potrebovali...ale potrebovali by konkrétne pomoc tak, neviem v ktorej dedine alebo v ktorom meste, myslím že v XY, že mali tam k dispozícii také sprchy aj materskú škôlku myslím, nie? Pre také malé...ta naše deti keď je začiatok školského roka, napríklad také malé deti ako do škôlky, že oni by mohli napríklad, keby obec obstarala pre naše také malé deti, že by mohli tam mať, takú unimobunku, že by mohli navštevovať tam hej, ale tie sprchy, tiež tá hygiena je tam taká, že to človek...je to hrozné (Ivana, Zelený -Letná),*
- *potrebovali by pomôcť v tom aby ich niekto motivoval....v nejakých činnostiach...napríklad mladí keď vyjdú základnú školu, automaticky behom roka zabudnú už čítať alebo písať...bolo by dobré, keby nejakým spôsobom sa naučili nejaké také základné veci, že keby bolo nejaká možnosť sa priučiť niečomu alebo nejakému remeslu alebo nejakému spôsobu, no čo by im to pomohlo, ja neviem, trebárs, keď sa nudia hej, že nemá čo robiť, len sedieť a rozmýšľať, čo budem jesť a čo budem variť a také....sa*

to vytráca, proste no ťažko teraz by som definoval, že čo by bolo presne dobré pre koho... (Marcel a Rada, Zelený-Letná),

- *ta tie domy.“*

Opäť sa nám opakuje, že najviac potrebujú inštrumentálnu formu pomoci. Čo sa týka variability odpovedí nedajú sa nájsť súvislosti ani vzhľadom na lokalitu bývania, ani vzhľadom na vek, pohlavie či rodinný stav.

V súvislosti s predchádzajúcou otázkou, nás zaujímalo, či majú naši participanti niekoho, na koho by sa mohli v potreby pomoci obrátiť. Na otázku: „Je tu niekto taký, na koho by sa Rómovia mohli obrátiť a on by im pomohol, poradil?“, sme dostali nasledujúce odpovede, ktoré sa dali zhrnúť do troch kategórií:

Tabuľka č.4: Osoby, na ktoré sa môžem v prípade potreby obrátiť

nikto	zástupcovia inštitúcií	nevedia
<i>„Nikto, nie, každý sa stará o seba, nie je tu nikto taký, v tejto dobe je len každý sám pre seba, nie, nie, taký tu nik nie je, nie, nikto, ani primátor, nie je tu taký schopný nikto.“</i>	<i>„Starosta, keď niečo potrebujú idú za starostom, pán XY, priniesol nám múku, cestoviny, Máme tu 4 soc. pracovníkov, ktorí nám pomáhajú, keď potrebujeme žiadosť alebo niečo iné napísať, tak sa obraciame na nich, Tak my dvaja, čo tu robíme, tak keď potrebujú niečo poradiť, niečo poslať, tak prídu za nami, Tak my sme tu ako komunitní pracovníci.“</i>	<i>„Neviem o nikom, asi nie, neviem, neviem Vám povedať.“</i>

Tieto odpovede sa líšili vzhľadom na lokalitu, kde naši participanti bývajú. Všetci participanti z obce Malá a Tradičné podľa z pohľadu nemajú nikoho, na koho by sa mohli obrátiť. V obci Letné buď vnímali ako osoby, na ktoré sa môžu obrátiť, sociálnych pracovníkov alebo nikoho, resp. nevedeli o nikom.

Najviac variabilných odpovedí sme získali od participantov z mesta Zelené a jeho jednotlivých lokalít, ktoré sa reálne (podľa projektovej dokumentácie, ktorú nám poskytla sociálna pracovníčka) líšia kvalitou života, infraštruktúrou, zamestnanosťou obyvateľstva.

Záver

V priebehu života sa dostávame do rôznych ťažkých situácií, ktoré musíme riešiť. Pri ich riešení nám môže pomôcť mnoho faktorov. Niektoré z nich sú priamo v nás – v našej osobnosti, napr. naše schopnosti riešiť záťažové situácie, znalosť stratégií zvládania a iné sú mimo nás, napr. naša vybudovaná sociálna sieť.

Z nášho výskumu vyplynulo, že sociálne siete pomoci sú životnou stratégiou, ktorú participanti užívajú. Čo sa týka zdrojov sociálnej opory, ktoré obsahujú 6 hlavných komponentov: rodina, blízki priatelia, susedia, spolupracovníci, komunita, profesionáli, participanti najviac užívali rodinné siete. Rodina – užšia, či širšia je primárnym zachytným prostredím, primárnym zdrojom podpory. Často je aj jediným prostredím pomoci a kontaktov. Môžeme konštatovať, že základnou stratégiou riešenia životnej situácie u rómskeho obyvateľstva je rodinná pomoc, spolupráca a aj širšia príbuzenská spolupatričnosť. Aj Radičová (2001)¹⁵² považuje za úspešné stratégie svojpomoc, výpomoc, spoluprácu a silnú sociálnu inkorporáciu. Za rodinou ako hlavným zdrojom nasledovali priateľské a susedské siete. Ani komunitné ani siete spolupracovníkov nie sú užívané (participanti boli zväčša nezamestnaní, nemajú možnosť byť súčasťou pracovného kolektívu a vytvoriť si ďalšie vzťahy, či priateľstvá, ktoré by sa mohli stať významným zdrojom sociálnej opory). Pomoc profesionálov bola taktiež v úzadí. Zaznamenali sme nízku formálnu interakciu s verejnými inštitúciami, mimovládny organizáciami a inými združeniami. Pozitívom je, že každý z participantov má

¹⁵² RADIČOVÁ, I. (2001). *Hic Sunt Romales*. Bratislava: S.P.A.C.E., 2001, s.318, ISBN 80- 88991-13-7.

vybudovanú sociálnu sieť (väčšiu či menšiu, veľkosť sociálnej siete však podľa Shraggeovej (2003)¹⁵³ nie je významným prediktorom vnímanej sociálnej opory), nikto sa nenachádza v sociálnej izolácii.

Najpreferovanejším druhom sociálnej pomoci bola, bez ohľadu na zdroj opory, inštrumentálna opora, čiže konkrétna forma pomoci, napr. poskytnutie financií, materiálnych vecí. Informačnú a hodnotiacu oporu sme nezaznamenali, emocionálnu len minimálne.

Variabilita užívania sociálnej opory, jej zdrojov a druhov sa nedala vzhľadom na výskumný súbor presne špecifikovať, jedine pri inštitucionálnej opore a susedskej sieti pomoci mala na rozličnosť odpovedí vplyv lokalita bydliska participantov.

Sociálna opora a sociálne vzťahy sú chápané ako protektívne faktory a majú kladný vplyv na psychickú pohodu človeka, aj na kvalitu jeho života či na efektívnu formu zvládania životných problémov.

Zoznam literatúry

ANTONOVSKY, A. (1985). *Health, stress and coping*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1985

FOLKMAN, S., LAZARUS, R.S. (1980) *An analysis of coping in middle-aged community sample*. In: *Journal of Health and Social Behavior*, 21, s.219-239

FRANKOVSKÝ, M. (2001). *Stratégie správania v náročných životných situáciách*. In: Výrost, J., Slaměník, I. (Eds.) (2001). *Aplikovaná sociální psychologie II*. Praha: Grada, 2001.s.209-225, ISBN: 8024700425

¹⁵³ SCHRAGGEOVÁ, M.(1993). *Niektoré charakteristiky sociálnej podpory u absolventov vysokých škôl*. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 28, 1993, 3, s.232-243.

- GECKOVÁ, A., PUDELSKÝ, M., TUINSTRA, J.(2000) *Kontakty s rovesníkmi, sociálna sieť a sociálna podpora z pohľadu adolescentov*. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 32, 2, s.121-136
- HALL, C.S., LINDZEY, G. (1999). *Psychológia osobnosti*. Bratislava: SPN, 1999, 510s., ISBN: 80-08-03001-1
- KEBZA, V. (2005) *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha:Academia, 2005, s.263, ISBN:8020013075
- KOUBEKOVÁ, E. (1997). *Charakteristiky sociálnej podpory pubescentov v kontexte copingu*. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 32, 2, s.107-114
- KOUBEKOVÁ, E. (2002). *Sebaúcta – významný korelát sociálnej opory*. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 37, 4,2002, s.335-344.
- KOŽENÝ, J., TIŠANSKÁ, L. (2003). *Dotazník sociální opory - MOS: Vnitřní struktura nástroje*. In: Československá psychologie, 2, 2003,s.135-143.
- KŘIVOHLAVÝ, J. (1988). *Rozhovor lékaře pacientem*. Praha: ILF, 1988
- KŘIVOHLAVÝ, J. (1989). *Obranné mechanismy a strategie zvládání těžkostí*. In: Československá psychologie, 33, s.361-368
- KŘIVOHLAVÝ, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001, s.279, ISBN: 978-80-7367-568-4
- LIÉGEOIS, J.P. (1995). *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Bratislava: Rada Európy, 1995, s.272, ISBN: 80-967380-4-6
- MAREŠ, J., RYBÁŘOVÁ, M., LAŠEK, J. (1996). *Dvě sondy do dětského zvládání zátěžových situací*. In: Mareš, J., Furman, A.: Školní psychologie 96. Hradec Králové, 1996, s.101-110.
- MAREŠ, J. (2001) *Nevyužívání či odmítání sociální opory*. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 36, 3, s.214-224
- MAREŠ, J. (2002). *Typologie sociální opory*. In: Mareš a kol.: Sociální opora u dětí a dospívajících II. Hradec Králové: Nucleus, 2002, s.188, ISBN:80-86225-25-9
- MILLOVÁ, K. (2006). *Osobnostné súvislosti zvládania záťaže*. Brno, Filozofická fakulta Masarykovkej univerzity, Psychologický ústav. Diplomová práca.

RADIČOVÁ, I. (2001). *Hic Sunt Romales*. Bratislava: S.P.A.C.E., 2001, s.318, . ISBN 80- 88991-13-7.

ŘEZÁČ, J.(1998). *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, s.111, ISBN:80-85931-48-6

SCHRAGGEOVÁ, M.(1993). *Niektoré charakteristiky sociálnej podpory u absolventov vysokých škôl*. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 28, 1993, 3, s.232-243.

ŠOLCOVÁ, I., KEBZA, V. (1999). *Sociální opora jako významný protektivní faktor*. In: Československá psychologie, 43, 1999, 1, s.19-38

TOBIN, D.L., HOLROYD, K.A., REYNOLDS, V.C. (1984) *Users manual for the Coping Strategies Inventory*. Ohio: Ohio University

Kontaktná adresa

PhDr. Marianna ŠRAMKOVÁ, PhD.

Výskumno-vzdelávacie a poradenské centrum Spišská Nová Ves

Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre

Hviezdoslavova 15

052 01 Spišská Nová Ves

msramkova2@ukf.sk

VPLYV NIEKTORÝCH ŠPECIFÍK MARGINALIZOVANÝCH RÓMSKÝCH KOMUNÍT NA VOĽBU ŽIVOTNÝCH STRATÉGIÍ V RÓMSKÝCH LOKALITÁCH

POLLÁK Peter

Abstrakt

Autor sa v štúdiu zaoberá špecifikami marginalizovaných rómskych komunít, ktoré majú priamy alebo nepriamy vplyv na voľbu životných stratégií v rómskych komunitách.

Cieľom tejto štúdie je priblížiť niektoré špecifiká marginalizovaných rómskych komunít, priblížiť vzťah týchto špecifík k voľbe životných stratégií v rómskych lokalitách a poukázať na mnohé prípady možného priameho alebo nepriameho vplyvu niektorých špecifík na situáciu v niektorých rómskych lokalitách.

Kľúčové slová: Rómovia, rómske marginalizované komunity, špecifiká Rómov chudoba.

Abstract

The study is concerned with particularities of the marginalized Romany communities, which directly or indirectly affect the choice of the life strategies in the Romany communities. The main goal of the study is to describe some particularities of the marginalized Romany communities, relationship of these particularities to the choice of the life strategies in the Romany communities and point at many cases of possible direct or indirect influence of some particularities on the situation in some Romany localities.

Key Works: Romany people, marginalized Romany communities, Romany particularities, poorness.

Úvod

Každý človek je neopakovateľný, individuálny. Je to zásluha jeho vnútorných dispozícií ako i vonkajších podmienok jeho existencie, ktoré sú v jednote. Aj keď človek nadobúda svoju sociálnu podstatu v kontakte s ľuďmi v spoločnosti, nemožno ho redukovať len na jeho sociálnu podstatu. Je neopakovateľný a jedinečný práve preto, že je fyzicky konkrétnym jedincom. Osobnosťou sa však človek nerodí, osobnosťou sa človek stáva v priebehu svojho ontogenetického vývoja. Osobnosť teda vyjadruje sociálnu kvalitu jedinca, ktorú človek získava v procese socializácie a je to vlastne výsledok jeho spoločenského rozvoja. Je teda determinovaná danou spoločensko-ekonomickou formáciou, jej kultúrou a presnejšie tou subkultúrou, ktorá ho formuje v jeho presnejšom zaradení do tried, vrstvy a ktorá ho formuje v jeho konkrétnom spoločensko-kultúrnom, kde žije, pracuje vytvára si medziľudské kontakty, spoločensky sa angažuje.

Štúdiou chceme poukázať na to, že nezačlenenie a nízka kvalita života marginalizovaných rómskych komúní je výsledkom spoločenského rozvoja, ktorý ovplyvňuje tak spoločensko-ekonomická izolácia, ako aj kultúrne špecifiká, ktoré ich formujú v ich prostredí.

„Dejiny Cigánov tvoria viac trasy, ktorými prešli, ako stopy, ktoré za sebou zanechali. Tie vytvárajú podstatu kultúry, základ sociálnych vzťahov, jazykových a iných skúseností, ale i spôsob, akým ich vnímalo okolie: cez hudbu, tanec, životný štýl. Ich kultúra, rozptýlenosť a prístup okolia im neumožnili vytvoriť stále hodnoty, a preto nestavali budovy, mestá ani pamiatky, tak ako iné spoločenstvá. Ani ako služobníci tých, ktorí žili okolo Cigánov, nezanechali za sebou nijaké predmety, ktoré by umožnili ľahšie načrtnúť ich históriu. Z ich „orálnej kultúry“ nezostali v archívoch nijaké písomné doklady. Profil kultúry a etnickej identity sa vynára v kombinácii všetkých týchto prvkov - od jazyka po nezávislé profesie, od súdržnosti všetkých foriem až po viac, alebo menej potencionálne kočovníctvo, od sociálnej organizácie po túžbu odlišovať sa, od vedomia spoločného pôvodu

po rozdelenie, od pocitu príslušnosti k spoločenstvu po odmietanie tých, ktorí do neho nepatria, od rozdielných dejín po životnú filozofiu, od výchovy detí po moc rodiny...” (Liégeois,1995)¹⁵⁴. „Pre mnohých z nás sú Cigáni záhadným národom. Je tomu tak pre to, že vždy žili v izolovaných spoločenstvách, pohybujúcich sa z miesta na miesto. Stáročia hnaní strachom z nás gadžov, prenasledovaní, vyhánaní, zabíjaní. Napriek tomu si mnohí z nich zachovali vlastnú kultúru, tradície, zbehosť v okultných ľudových praktikách a mimoriadny cit pre veštenie a vykladanie ľudského osudu. Čítanie z dlane, čajových lístkov, kariet, vrhanie kociek, veštenie z krištáľovej gule, čítanie z ohňa, z nožov, z ihl, schopnosť dekodovať posolstvá zo správania zvierat, vtákov, a stromov je súčasťou duchovného dedičstva týchto večných cestovateľov. Kto sú teda tí, Cigáni, Rómovia, Gypsies, Bohemian - tento národ čiernookých kočovných bytostí, ktorý sa celé stáročia túlal Európou, bez možnosti niekde natrvalo spočinúť, bez možnosti stať sa súčasťou iného národa? Je ťažké podať objektívny a vyčerpávajúci výklad“ (Svet cigánskej mágie I,2011)¹⁵⁵.

Mnohí odborníci, ktorí sa zaoberajú problematikou začleňovania marginalizovaných rómskych komunít s častou pravidelnosťou poukazujú na špecifiká Rómov, ktoré množstvo ďalších odborníkov veľmi zavádzajúco využíva ako hlavný dôvod zlej životnej úrovne v marginalizovaných rómskych komunitách.

¹⁵⁴ LEGIOS, J. P. *Rómovia, Cigáni, kočovníci* : Dejiny a súčasnosť v európskom kontexte : Rada Európy 1995. Bratislava : Academia Istropolitana, 1995.
¹⁵⁵Svet cigánskej mágie I. [online].2011, [cit.2011-03-25]. Dostupné na internete: <http://www.putnici.sk/newsread.php?newsid=225>

Rómovia¹⁵⁶ a ich špecifiká¹⁵⁷

Napriek tomu, že Rómovia nie sú homogénnou skupinou je možné konštatovať, že ich spája niekoľko spoločných znakov. Môžeme ich rozdeliť na:

- ✓ *vonkajšie špecifiká* : jazyk Rómov, tmavé vlasy, tmavé oči, tmavšia pleť, ale aj u marginalizovanej časti rómskej komunity napríklad chudoba, slabé materiálne – ekonomické zázemie rodín, nedostatočné životné a bytové podmienky, veľký počet detí v rodinách a nízky vek, kedy sa Rómovia stávajú rodičmi
- ✓ *vnútorné špecifiká*: kultúra , systém správania, systém noriem, tradície, obyčaje, ale aj hodnotový rebríček – vzťah k vzdelaniu, vzťah k vlastníctvu , vzťah k plánovaniu a iné ...

„..... odlišujú sa áno spôsobom života, výzorom, správaním, no proste sú to Rómovia ...“. „ odlišujú sa, veď sú to Rómovia, ale myslím si že je to nie tým, že nemáme rovnaké podmienky, ale tým, že je Róm, hlási sa k tomu že je Róm a musí tam byť tá odlišnosť, je tam tá ich rómska identita, ku ktorej sa hlásia, prejavujú ako vizuálne nie, je to človek, ktorý má všetky časti tela, má kožu, niekto svetlejšiu, niekto tmavšiu, ten rozdiel tam je, hej, môžu byť rovnako vzdelaní, rovnako oblečení, ale proste to rómstvo toho Róma sa prejaví a sám sa k nemu aj hlási“ (Katka, sociálna pracovníčka, Letné)

Je pravdou to, že Rómovia sú v uvedených odlišnostiach iní, no v normálnej situácii neexistuje dôvod, aby sa Rómovia a Nerómovia v priemere správali na trhu práce rozdielne (Marcinčin, A., 2009)¹⁵⁸.

¹⁵⁶ Rómovia žijú na celom území Slovenskej republiky, aj keď nie rovnomerne. Najviac Rómov žije v regióne východného Slovenska, potom na juhu, západe a na strednom Slovensku. Veľké rozdiely sú v koncentracii v jednotlivých regiónoch. Z hľadiska stupňa integrácie je rómska menšina veľmi heterogénna. Rómovia prišli z Indie a práve táto ich pôvodná pravlasť v nich zanechala hlboko zakorenené zvyky, spôsob ich života ako aj ich filozofiu.

¹⁵⁷ Špecifiká – osobitosti: všetko to, čím sa Rómovia líšia od nerómskeho obyvateľstva

Vonkajšie špecifiká

Jazyk Rómov¹⁵⁹

Dnes je všeobecne známe, že jednou z bariér v začlenení sa obyvateľov marginalizovaných rómskych komunít je neovládanie, respektíve nedostatočné ovládanie jazyka majoritnej skupiny obyvateľstva (slovenského jazyka). Táto bariéra značne ovplyvňuje úspešnosť rómskych detí v školskom systéme, či v integrácii sa do rovesníckych skupín alebo u dospelých úspešnosť na pracovnom trhu.

„....vtedy by to bolo pre nich výhodné, lebo poniektorí, čo ja viem, tak ani nevedia rozprávať slovensky a je to ťažké pre nich“. (Matej, Letné)

Vysoká úroveň bilingvalizmu a bikulturalizmu je každému len na prospech, pre Rómov je však bilingvalizmus nevyhnutnosťou v každodennom živote. Vyššiu úroveň bilingvalizmu možno dosiahnuť aj u Rómov, vyžaduje si to však prijatie princípu inštitucionálnej podpory rómskeho jazyka, napríklad ako pomôcky na prekonávanie bariér pri vzdelávaní rómskych detí, ktorých možnosti na vlastný rozvoj sú bez takejto podpory oveľa menšie ako možnosti detí majoritnej spoločnosti.

¹⁵⁸ MARCINČIN, A. - MARCINČINOVÁ, Ľ. *Straty z vylúčenia Rómov. Kľúčom k integrácii je rešpektovanie inakosti*. 2009. Citované dňa 1.10.2011. dostupné na: <<http://www.iz.sk/download-files/sk/osf-straty-z-vylucenia-romov.pdf>>.

¹⁵⁹ Rómsky jazyk vychádza z indo-árijskej skupiny novooindických jazykov. Vznikol zo starooindického jazyka, ktorý je začiatkom takých jazykov ako sanskritu a neskôr aj stredoindického jazyka, z ktorých sa vyvinuli súčasné indické jazyky (Bartosz, 2004). Je v ňom teda veľa spoločných základných prvkov s hindčinou, nepálčinou, jazykom pandžáb a mnohými severoindickými jazykmi. Rómsky jazyk má síce mnoho dialektov, ale jedno je určité isté, že Rómovia sa dorozumejú na celom svete. Vo všetkých dialektoch nachádzame nános slov prevzatých z regionálnych jazykov, ktoré nám prezrádzajú, kadiaľ ktorá skupina prechádzala, alebo kde sa dlhšie zdržiavala (Liégeois, 1995).

Jazyková bariéra rómskych detí, najmä tých, ktoré žijú v marginalizovaných rómskych komunitách je spôsobovaná viacerými faktormi. Spomeniem aspoň najvýznamnejšie. Prvým je nízka úroveň ovládania slovenského jazyka, ktorá vyplýva aj z nízkej vzdelanostnej úrovne rodičov. Mnohí z nich nemajú ukončené ani základné vzdelanie a časť rodičov navštevovalo len špeciálne školy. Nedostatočný jazykový prejav rodičov sa prenáša aj na rómske deti, ktoré slovenský jazyk ovládajú len vo veľmi malej miere alebo vôbec nie. Druhým faktorom je to, že pretrvávajú trendy segregácie a izolácie marginalizovaných rómskych komunít, a aj keď je snaha štátu riešiť napríklad bytové problémy sociálne odkázaných Rómov evidentná, obce a mestá pri vyhľadávaní priestorov na výstavbu obecných nájomných bytov nižšieho štandardu, aj v snahe vyhovieť časti majoritného obyvateľstva, stavajú tieto byty v ešte väčších vzdialenostiach od centrálnej časti obce. Tým dochádza k tomu, že rómske deti sú odkázané vyrastať len v rámci vlastnej komunity, nemajú možnosť sa integrovať ani v rámci detských kolektívov a nemajú možnosť získavať tak ani čiastočné jazykové zručnosti.

Prevažná časť rómskych detí zo segregovaných osád aj dôsledkom izolácie navštevuje špeciálne základné školy.

Naše tvrdenie potvrdzuje aj Ivana z obce Letné.

„..... väčšinou Rómovia aj rómske deti navštevujú osobitnú školu ukončia osobitnú školu a už ďalej pokračovať nechcú“

Vzdelanie a gramotnosť sú dva z najrozhodujúcejších faktorov, ovplyvňujúcich životné šance dnešných detí. Vzdelanostný úspech závisí na mnohých faktoroch. Jedným z najdôležitejších faktorov, ktorý zmeniť možno je jazyk, teda prostriedok, ktorý značne pomáha pri vyučovaní, respektíve je prostriedkom vyučovania. V súčasnosti je všeobecne známe, že v našej krajine narastá počet rómskych absolventov základných škôl, ktorý ukončia základnú školu v nižšom ročníku ako deviatom. Žiaľ aj počet negramotných rómskych detí v našej krajine v poslednom období pribúda. Slovensko súrne potrebuje štatistické informácie o počte negramotných, ktorí musia prijať

vyučovanie v nematerinskom jazyku a o tom, že ich vyučovanie prebieha v cudzom jazyku.

(Odpoveď na otázku o dôležitosti nadobudnutia vzdelania)

„Pravdaže je to dôležité, pretože keď by to pre nich dôležité nebolo, tak potom o čom by to vlastne bolo, keby navštevovali školu, o ničom by to bolo, by nič nevedeli, písať, čítať, však mladí ľudia u nás, čo len nedávno vyšli školy a nevedia sa podpísať, nevedia svoje meno, takže je to na celý život, to čo sa teraz oni učia, to je na celý život“. (Ivana, Letné)

Ak chceme zistiť, do akej miery bolo vyučovanie prostredníctvom nematerinského jazyka hlavnou príčinou negramotnosti menších, nevyhnutne potrebujeme podrobný výskum vzdelanostných jazykových politík. Je to obrovská, no nevyhnutná úloha tak pre Rómov, ako aj pre Nerómov.

Ak jednou z príčin nízkej úspešnosti rómskych detí vo vzdelávacom systéme v našej krajine je neznalosť slovenského jazyka, tak je potrebné túto jazykovú bariéru čo najviac eliminovať. A na to, aby sme tento problém eliminovali by bolo potrebné akceptovať aj materinský jazyk Rómov, ktorý by mohol slúžiť ako podporný jazyk pri edukácii rómskych žiakov hlavne na prvom stupni základných škôl.

Rómske detí pri vstupe do prvého ročníka majú problém s ovládaním slovenského jazyka, ktorý slúži ako prostriedok k dorozumievaniu medzi učiteľom a rómskym žiakom a je teda prostriedkom vyučovania, tak je potrebné, aby sme tento problém už v prvom ročníku, respektíve už v predškolskom zariadení, dostatočne eliminovali.

Ak chce Róm, ktorého materinským jazykom je rómsky jazyk, uplatniť sa v spoločnosti, tak súčasné možnosti začlenenia kladú za podmienku takémuto jedincovi naučiť sa a zručne používať jazyk väčšiny.

Tmavé vlasy, tmavé oči, tmavšia pleť

Jedna z najväčších osobitostí a už na prvý pohľad viditeľným špecifikom obyvateľov rómskych komunít (v tomto prípade je to charakteristické pre všetkých Rómov), je fyzická charakteristika tejto skupiny obyvateľstva, ktorá spočíva v

- ✓ tmavšej farby vlasov
- ✓ tmavšej pleti
- ✓ tmavšej farby očí
- ✓ nižšom veku

V mnohých prípadoch sú práve tieto špecifiká dôvodom k nerovnakému prístupu napríklad k službám, či uplatnení sa:

- nerovnaký prístup na pracovnom trhu
- nerovnaký prístup k vzdelaniu
- nerovnaký prístup k reštauračným službám
- nerovnaký prístup na zábavne podujatia (diskotéka, ...)
- nerovnaký prístup k obchodným službám (sú zaznamenané prípady, keď v obchodoch sú takýto zákazníci sledovaný personálom, len z toho dôvodu, že svojimi telesnými charakteristikami vzbudzujú pozornosť...)

„.....ale podľa toho, že ako vyzerá. Aj ako je oblečený, či je čierny alebo belší... Napríklad keby sme sa my dve teraz porovnali, ja mám výučný list, ty nemáš. A keby sme sa išli dakde pýtať do roboty, tak teba zoberú, lebo ty lepšie vyzeráš (svetlejšie) ako ja“. (Matilda, Malá)

„No, tak, že sa pekne vyoblieka, ibaže keď je čierny, aj tak ho dakedy pošlú domov veľa pozerajú na to, či je biely alebo čierny“. (Gaga, Malá)

Medzi Rómami však bez väčšieho hľadania môžeme nájsť aj plavovlasých a modrookých Rómov, ktorí sú pravdepodobne výsledkom niekoľko storočného bytia Rómov medzi Nerómami („kríženia Rómov a Nerómov“). Niečo podobné však môžeme spozorovať aj u väčšinového obyvateľstva,

u ktorého taktiež bez väčšieho hľadania môžeme nájsť tmavších jedincov, ktorí sú taktiež pravdepodobne aj výsledkom kríženia majoritného obyvateľstva s Rómami¹⁶⁰.

Mnohokrát býva fyzická charakteristika rómskeho obyvateľstva príčinou pre odsúdenie, podozrievanie, znevýhodnenie, diskrimináciu....

Chudoba, slabé materiálne – ekonomické zázemie rómskych rodín

Jednu z verzií vysvetlenia sociálneho dištancu väčšinovej populácie voči Rómom ponúka sociologická dvojica M. Vašečka a R. Džambazovič. Domnievajú sa, že rozhodujúcim faktorom sociálneho dištancu (ako majority tak aj samotných Rómov) je negatívne vnímanie odlišnosti rómskej kultúry (Vašečka, 2000)¹⁶¹. Výskumy potvrdzujú, že toto negatívne vnímanie bolo založené skôr na stereotypoch než na priamej skúsenosti. V publikácii *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike* (2002)¹⁶² sa ďalej dozvedáme, že negatívne vnímanie Rómov medzi Nerómami sa za posledných desať rokov zintenzívnilo a vzťahy medzi Rómami a Nerómami sa sústavne zhoršujú. Pre tento fakt existuje niekoľko možných vysvetlení, vrátane upadajúceho spoločenského postavenia Rómov, ich rastúcej nezamestnanosti a zvyšujúcej sa závislosti na sociálnych dávkach.

¹⁶⁰ Najstaršie správy o živote a pobyte Rómov na Slovensku siahajú do 14. storočia, kedy roku 1322 spišskonovoveský, iglovský richtár Ján Kunch uviedol, že v okolitých lesoch sa potulujú Cigáni. Natrafil na nich neďaleko Hnilca na Mariássyovských pozemkoch. Zmienka o nich sa nachádza aj v kronike obce Smižany, kde Matúš Pajdušák píše o ich túlaní v lesoch a zvolení Ladislava za cigánskeho vodcu, ktorý oroduje u kráľa Žigmunda, za nich. Tento list, odpis zo 17. 4. 1423 na Spišskom hrade je zachovaný dodnes. Hradní páni Spišského hradu a okolitých panstiev, ich využívali na vykonávanie rôznych služieb (Fabianová, 2003).

¹⁶¹ VAŠEČKA, M.: „Analýza situácie Rómov na Slovensku“, pracovná verzia vypracovaná pre Svetovú banku, 2000a

¹⁶² KOLEKTÍV AUTOROV: *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike*. Svetová banka, Nadácia S.P.A.C.E., INEKO, Bratislava 2002.

Negatívne stereotypy sú posilňované aj rastúcou geografickou separáciou a klesajúcim kontaktom medzi Rómami a Nerómami.

Citácie z rozhovoru s nerómskym starostom, ktorého sme nazvali Milo z obce Letné iba potvrdzujú, že vzťahy medzi Rómami a Nerómami v praxi sú narušené.

„.... ľudia odpracovali niektorí aj 40 rokov a pri dnešnom soc. systéme je to tak, že im sa vypočítava dôchodok z toho čo zarobili a týmto Rómom, ktorí nikdy nepracovali sa vypočítava dôchodok z priemernej mzdy v národnom hospodárstve, tzn. že človek, ktorý by odrobil 40 rokov, má v niektorých prípadoch až o 100 € nižší dôchodok ako ten Róm, ktorý nikdy nepracoval. Čiže v tomto je absolútna diskriminácia ale majoritnej väčšiny v tejto oblasti sociálnej“

„ Je im najlepšie žiť. Pozrite sa, v škole deti dostanú obed zadarmo, v škole dostanú pomôcky zadarmo, dopravu pomaly majú tiež zadarmo, čiže ten rodič sa nemusí starať....“

Segregovaní a marginalizovaní Rómovia sú sociálne znevýhodnenou skupinou¹⁶³, majú nízky sociálny kapitál, tzn., že absentujú sociálne siete (kontakty), na ktoré by sa mohli spoľahnúť a ťažiť z nich. Do veľkej miery sú izolovaní od väčšinového obyvateľstva. Rómovia zriedkavo udržiavajú fungujúce vzťahy s inými etnickými skupinami, čo vedie k sociálnej dištancii a nepochopeniu na oboch stranách. Inštitúcie, najmä samosprávne orgány, verejné služby a kostoly sa najčastejšie nachádzajú v integrovaných oblastiach, do ktorých majú segregovaní Rómovia obmedzený prístup.

¹⁶³ **Znevýhodnené komunity** sú skupiny obyvateľov, ktoré z rôznych objektívnych a subjektívnych príčin nemajú rovnaký prístup k vzdelaniu, zdravotnej starostlivosti, zamestnanosti a k ďalším oblastiam spoločenského života. Medzi znevýhodnené skupiny obyvateľov zaraďujeme napr. zdravotne postihnutých, nezamestnaných, deti a mládež, seniorov, utečencov, bezdomovcov a rómsku komunitu žijúcu v separovaných a segregovaných osadách a lokalitách.

*Sociálne prostredie*¹⁶⁴

„Vplyv prostredia na vývoj človeka je známy už oddávna. Už Hippokrates, grécky lekár a filozof z 5. stor. p.n.l., vyslovil tézu, že telo nemožno „pochopiť“ bez poznania všetkých vecí, ktoré ho obklopujú. Takto vyjadril názor o úzkej spätosti vývoja človeka a jeho okolia“ (Wroczyński, R., 1968)¹⁶⁵.

R. Wroczyński a O. Baláž prostredie najčastejšie delia na:

- prírodné prostredie,
- spoločenské prostredie,
- kultúrne prostredie.

Úzke chápanie vzťahu človek a prostredie je vidieť aj pri delení prostredia na rôzne typy. Podľa rozsahu vplyvov Bližkovský, B. (1992)¹⁶⁶ delí prostredie na:

- a) mikroprostredie,
- b) semiprostredie rodiny alebo malej sociálnej skupiny,
- c) mestá alebo veľké sociálne skupiny,
- d) makroprostredie organizovanej spoločnosti (štátu),
- e) globálne prostredie ľudstva.

Sociálne a rodinné prostredie marginalizovaných rómskych komún

Opäť by sme chceli zdôrazniť, že v štúdiu sa nevenujeme všetkým Rómom – venujeme sa len marginalizovaným, teda o chudobným a sociálne vylúčeným. Z realizovaných rozhovorov vo všetkých segregovaných osídleniach, ktoré sme navštívili je vidieť slabé bytové a materiálne zázemie – viacerí

¹⁶⁴ Prostredie je významným podmieňujúcim činiteľom rozvoja osobnosti, ktorý však bez vnútorných dispozícií subjektu nie je rozhodujúci. Pod termínom prostredie chápeme tú skupinu faktorov, s ktorými je človek v interakcii a ktoré tvoria súbor vonkajších vplyvov, ktoré spolu s vnútornými dispozíciami ovplyvňujú sociálno-kultúrnu stránku osobnosti.

¹⁶⁵ WROCZYŃSKI, M.: *Sociálna pedagogika*. Bratislava: SPN, 1968.

¹⁶⁶ BLIŽKOVSKÝ, B. *Systémová pedagogika*. 2. vyd. Ostrava : Amosium servis, 1997.

participantí žili v preľudnených príbytkoch, bez základného vybavenia – napríklad: v troch osadách nie je vodovod a elektrina.

Rodinné prostredie vykazuje mnohé znaky, ktoré nepriaznivo pôsobia na ich vývin a socializáciu. Na mysli máme také prostredie, v ktorom rodina nevie, alebo nemôže vytvoriť výchovné podmienky aspoň čiastočne porovnateľné s podmienkami v bežných rodinách. Jednou z príčin tohto negatívneho javu je slabé materiálne – ekonomické zázemie rodín, nedostatočné životné a bytové podmienky. Tieto do istej miery súvisia s iným nepriaznivo pôsobiacim faktorom – s vysokou nadpriemernou nezamestnanosťou dospelých Rómov.

Ďalšou negatívne pôsobiacou skutočnosťou je veľký počet detí v rodinách a nízky vek, kedy sa Rómovia stávajú rodičmi.

Jedným z dôsledkov obidvoch uvedených faktorov je nedostatočne stimulujúce, málo podnetné výchovné pôsobenie. Takéto výchovné prostredie sa alternatívne označuje ako *sociálne znevýhodnené prostredie*.

V súčasnosti značnú časť z rómskych rodín vzhľadom na ich súčasný stav, potenciálneho začlenenia, životnej úrovne, vzdelanostnej úrovne a existenčných problémov možno považovať za reprezentantov dlhodobého sociálneho vylúčenia najmä na etnickom princípe. Z rómskeho etnika sa nachádza vysoké percento rodín nachádzajúcich sa v hmotnej núdzi¹⁶⁷.

Značná časť detí odkázaných na pomoc spoločnosti v súvislosti s potrebou ochrany ich práv je práve z týchto rodín. Táto skupina detí je spravidla najčastejšie zastúpená v skupine nezaopatrených detí, ktoré po skončení povinnej školskej dochádzky nepokračujú v príprave na povolanie, rýchle vstupujú do partnerských, resp. manželských vzťahov a podstatne rýchlejšie

¹⁶⁷ **Hmotná núdza občana** je stav, keď príjem občana a fyzických osôb, ktoré sa spolu s ňou posudzujú, nedosahuje životné minimum a príjem si nemôžu zabezpečiť alebo zvýšiť vlastným pričinením (prácou, majetkom).

sa stávajú rodičmi. Vzhľadom na nízku odbornú a vzdelanostnú prípravu patria do relatívne početnej skupiny nezamestnaných, s horšou pozíciou na uplatnenie sa na trhu práce.

Základné životné potreby¹⁶⁸ obyvateľov marginalizovaných rómskych komunit v súčasnosti sú uspokojované takmer výlučne zo sociálnych príjmov, čím sa spravidla uzatvára ich príležitosť prekročiť hranicu existujúceho spôsobu života¹⁶⁹. V rómskych segregovaných osadách takmer všetky rodiny majú existenčné problémy, bez reálnej možnosti zlepšenia ich stavu (napr. zamestnaním sa), čo výrazne zvyšuje predpoklady na vznik rôznych negatívnych javov, ktoré sú dôsledkom chudoby.

Nedostatočné životné a bytové podmienky

„V rómskej osade, bez kanalizácie, pitnej vody, kde je vodovod, či splachovací záchod vecou neznámou, so životným priestorom, kde na jednu chatrč pripadá deväť až desať obyvateľov, nie je možné očakávať, aby v takýchto primitívnych podmienkach vyrástla nová rómska inteligencia“.

Väčšia časť príbytkov v segregovaných rómskych osídleniach je postavená z dreveného, železného, hlineného alebo iného odpadového stavebného materiálu, ktoré nespĺňajú žiadne stavebné, či hygienické normy, sú postavené na cudzích pozemkoch nelegálne a nemajú možnosť napojenia sa na základnú infraštruktúru¹⁷⁰.

¹⁶⁸ **Základné životné potreby** sú ubytovanie, strava, nevyhnutné ošatenie, obuv a nevyhnutná základná osobná hygiena (Zákon o sociálnych službách).

¹⁶⁹ Dnes v mnohých rómskych komunitách nájdeme **vysoký podiel rodín**, ktoré majú **existenčné problémy**, respektíve **problém uspokojiť základné životné potreby** členov rodín, vrátane detí.

¹⁷⁰ **Základná infraštruktúra** – vodovod, kanalizácia, prístupová komunikácia, verejné osvetlenie, plynové napojenie ...

„..... je to segregovaná osada bez vybavenosti, to znamená bez vody, elektriny, plynu, proste osada. Je tam blato ako v osade, ťažko mi je hovoriť, pre mňa je to normálny jav osady ako, nespomínam si, ani že by som mala prvé nejaké veľké šoky z toho, že proste keď si predstavím, a keď človek číta definície osady tak, je to taká osada, kde sú chalúčky, ktorá vyzerá, že keď zafúkne -spadne, je to tak nakope, keď prší, je tam poriadne blato, bordel, až neúmerný....“(sociálna pracovníčka, Letné)

Vo výraznej časti marginalizovanej rómskej populácie sa vyskytuje fenomén chudoby. Existencia chudoby sa často spája s neexistenciou alebo s nedostatkom ekonomických zdrojov, ako jedného z troch najvýznamnejších sociálnych zdrojov (ekonomické zdroje, moc, prestíž) konkrétnej spoločnosti. Chudoba Rómov úzko súvisí s piatimi základnými faktormi:

- ✓ celková ekonomická situácia regiónu,
- ✓ veľkosť a koncentrácia rómskej populácie v osade,
- ✓ podiel Rómov v osade a stupeň segregácie osady,
- ✓ jej vzdialenosť od najbližšej dediny či mesta,
- ✓ možnosťou, alebo nemožnosťou integrácie .

Program podpory zdravia znevýhodnených komunít na Slovensku na roky 2007-2015 uvádza, že v rokoch 2001 – 2002 bola pod vedením Úradu verejného zdravotníctva SR v spolupráci s organizáciou UNICEF, Nadáciou InfoRoma, regionálnymi úradmi verejného zdravotníctva, miestnymi a obecnými úradmi, Národnými úradmi práce a mimovládny organizáciami realizovaná štúdia Zdravotný stav žien a detí žijúcich v chudobných komunitách SR. Jej cieľom bolo získať informácie o zdravotnom stave a zdravotných potrebách chudobnej populácie v SR. Základnou výberovou vzorkou bola domácnosť žijúca v sociálne znevýhodnených podmienkach. Za hlavné kritérium chudoby boli vybrané dva ukazovatele – miera nezamestnanosti a dávky sociálnej pomoci pre ľudí v hmotnej núdzi.

Výsledky z populačnej štúdie “ Zdravotný stav detí a žien žijúcich v chudobných komunitách“ a výskumu „Výživa a životný štýl troch etnických skupín SR (ktorý realizoval Ústav preventívnej a klinickej medicíny a bývalý Štátny fakultný zdravotný ústav v rokoch 2001 - 2003 bol zameraný na

slovenskú, maďarskú a rómsku etnickú skupiny“ potvrdili, že hlavné determinujúce faktory ovplyvňujúce nižšiu kvalitu zdravotného stavu znevýhodnenej rómskej populácie sú v súčasnosti najmä:

- ✓ nedostatočná úroveň zdravotného uvedomenia
- ✓ nízky štandard osobnej hygieny
- ✓ nízky štandard komunálnej hygieny – absencia zdrojov pitnej vody, kanalizácie, chýbajúci odvoz smetí, absencia sociálnych zariadení
- ✓ nízky štandard bývania a ekologická rizikovosť prostredia, s ktorou súvisí znečistené a zdevastované životné prostredie (alarmujúci je stav najmä v izolovaných rómskych osadách, v ktorých často kvalita bývania nezodpovedá základným hygienickým požiadavkám: absentuje zásobovanie zdraviu neškodlivou pitnou vodou, chýba kanalizácia, odpadové jamy a smetiská, odvoz smetí, absentujú sociálne zariadenia, pretrváva veľká preľudnenosť na malej ploche, často v jednej miestnosti)
- ✓ nezdravé stravovacie návyky, nevyhovujúca výživa
- ✓ zvyšujúca sa miera užívania alkoholu a tabakových výrobkov
- ✓ rozrastajúca sa závislosť na drogách a tým zvýšené riziko infekcie vírusom HIV a hepatitídy B a C.

Všetky tieto faktory sa odzrkadľujú aj v krátkej dĺžke života obyvateľov segregovanej rómskej populácie - vysokej novorodeneckej a dojčenskej úmrtnosti, nízkom priemernom veku zomrelých v porovnaní s majoritnou skupinou, vysokou frekvenciou ochorení, chronickými chorobami, trvalým znížením fyzickej a mentálnej výkonnosti. Skutočnosť, že obyvatelia nemajú možnosť napojenia sa na základnú infraštruktúru (voda, elektrina...) značne v mnohých prípadoch znásobujú u Rómov predsudky a stereotypy (Rómovia sú špinaví, smrdia, neumývajú sa)

Veľký počet detí v rodinách a nízky vek, kedy sa Rómovia stávajú rodičmi

Marginalizovaná rómska komunita pozostáva z rodín¹⁷¹, ktoré môžu, no nemusia spájať príbuzenské väzby.

Rodina, rodinné väzby a vzťahy sú práve tými hodnotami, ktoré sú pre Rómov sociálne i kultúrne najdôležitejšie a najvýznamnejšie. Rodina je pre nich základná sociálna jednotka, v ktorej sa zabezpečuje reprodukcia, výchova a ochrana jedinca. Rodinné vzťahy majú zasa hospodársky význam, poskytujú možnosť vykonávať prácu v solidarite a pochopení. V neistej situácii je rodina miestom stability a zázemia.

Rómsku rodinu nemožno chápať ako určitý počet jedincov, ale ako celok, ktorý voči okoliu vystupuje jednotne. Konflikty prežívajú kolektívne: vzťahy medzi jedincami sú vzťahy medzi rodinnými zväzmi, jedinec koná v mene svojej rodiny. Chyba, ktorú urobí jedinec, sa hodnotí ako chyba celej rodiny, naopak úctyhodný čin posilňuje zas prestíž rodiny.

Väčšina participantov sa vyjadrila, že majú v rodine dobré vzťahy (ak nie vo vlastnej, tak v rodine manžela/manželky) a že si navzájom pomáhajú.

Sociálna solidarita spája všetkých členov rodiny a je pre nich sociálnou a psychologickou istotou. Jedinec nikdy nezostáva sám, ani doma, ani vonku, ani v nemocnici, ani na smrteľnej posteli. Ak spoločnosť jedinca vyobcuje, je to vážna vec: je to psychologická smrť. Jedinec získava postavenie vo svojej rodine a prostredníctvom svojej rodiny.

Rómske rodiny v marginalizovaných komunitách sa vyznačujú vyšším počtom detí. Mnohokrát práve mnohopočetnosť detí v rómskych rodinách je kritizovaná väčšinovým obyvateľstvom.

Jednou z hlavných motivácií rómskych rodičov z pohľadu väčšinovej spoločnosti je možnosť poberania finančných výhod zo systému sociálnej

171 Rodinný celok tvorí niekoľko manželských párov viacerých generácií s deťmi.

pomoci na deti. Tento jav sa dokonca v majoritnej spoločnosti stal súčasťou základnej výbavy predsudkov a stereotypov voči Rómom. Mnohopočetnosť detí v rómskych rodinách však nemá nič spoločné s etnickou príslušnosťou. Táto skutočnosť je dôsledkom chudoby. Čím chudobnejšia rodina, tým väčší predpoklad, že rodina bude mať viac detí.

Posledné zmeny v rómskej komunite, ktoré súvisia s vylúčením, izoláciou, nerovnakými šancami, či existenčnými problémami sa prejavili u poslednej generácie rómskych rodín negatívne. Ide predovšetkým o vytrhnutie mnohých partnerských zväzkov z tradičnej veľkej rodiny. Dnes môžeme v rómskych rodinách zaznamenať násilie na deťoch, ktoré bolo podľa historikov výnimkou. Časté je aj zanedbávanie v dôsledku alkoholu a drogovej závislosti.

Ak by sme porovnali bežnú rómsku rodinu z osady s integrovanou rómskou rodinou, ktorá v osade nebýva a ktorej ekonomická situácia je výrazne lepšia, tak zistíme, že integrovaná rómska rodina má výrazne nižší počet detí oproti rómskej rodiny z osady. Toto zistenie v značnej miere predsudok súvisiaci s početnosťou detí v rómskych rodinách spochybňuje.

Aj keď sme realizovali kvalitatívny výskum – ktorého výsledky nemožno zovšeobecniť, v zásade platí, že participanti z osídlení mimo obce/mesta, alebo na okraji, mali viac detí ako respondenti, ktorí žijú medzi Nerómami. Napr. v obci Malá mali naši respondenti žijúci medzi Nerómami 0, 1, 1, 2, 2, 3. Iba jedna respondentka mala 4 deti.

Vnútorne špecifiká

Kultúra¹⁷²

Kultúra nie je len súhrn niečoho, čo už vzniklo a bolo vytvorené, ale je aj proces, v ktorom sa nové vytvára. Kultúra je tak obsahom výchovy, ktorá sama v sebe nosí ciele a tak je špecifickým spôsobom, ktorý umožňuje riešiť ľuďom problém prežitia. Nie je cieľom, ale prostriedkom, ktorý umožňuje človeku žiť na istej úrovni, ale zároveň ho vedie k novým potrebám.

Rómom býva na jednej strane vyčítané ich "nekultúrne" správanie, no na strane druhej je to práve rómska kultúra, o ktorú má väčšinové obyvateľstvo najväčší záujem. Hovorí sa, že Rómovia majú v krvi rytmus, a preto sú tak výnimoční hudobníci a tanečníci. Nikoho neprekvapí, ak Róm pekne maľuje, vyrezáva z dreva či modeluje z hliny, pretože umelecké zameranie Rómov korešponduje s romantickými predstavami gadžov¹⁷³ o rómskej temperamentnosti a farebnej obrazotvornosti. Rómska kultúra, ktorá je výsledkom veľkej vnútornej sily a energie Rómov, môže byť spojovacím mostom medzi Rómami a Nerómami.

Odlišná kultúra rómskej menšiny a celkový spôsob života Rómov sú časťou majoritnej populácie vnímané negatívne a prevláda u nej názor, že značná časť Rómov sa nechce alebo nevie adaptovať na spoločenské normy.

Kultúrny systém spoločnosti ponúka jednotlivcovi sústavu vzorov konania a správania sa. A keďže osobnosť človeka môžeme hodnotiť za správanie sa alebo konanie, ktoré jednotlivec prevzal a ktorému sa naučil, je proces socializácie rozhodujúci pre fungovanie osobnosti človeka v spoločnosti a pre fungovanie jeho celkovej kultúrnej úrovne.

172 Kultúru môžeme definovať ako „súhrn materiálnych a duchovných hodnôt, ktoré ľudia vytvorili v procese historického vývoja.“(Pedagogická encyklopédia Slovenska I., 1984).

173 Všetci tí, ktorí nie sú Rómami, Rómovia označujú názvom Gadžo – človek, ktorý nie je Róm

Členovia rómskych komunít majú osvojený svoj systém správania sa v rómskych komunitách. Každý jedinec, ak chce byť súčasťou skupiny, tak musí sa správať na základe noriem a pravidiel, ktoré komunita uznáva. V prípade rómskej komunity sa jedinec správa na základe kultúrnych pravidiel a noriem tejto komunity.

Je logické, že ak sa hociktorý člen rómskej komunity chce stať súčasťou inej skupiny (napríklad nerómskej), tak predpokladom k úspešného začlenenia je orientácia sa a správanie sa na základe kultúrnych vzorcov skupiny, do ktorej sa jedinec začleniť chce.

Na integráciu je však potrebné:

- ✓ ovládať kultúrne vzorce správania sa skupiny do ktorej sa začleniť jedinec chce,
- ✓ ochota vylúčeného začleniť sa,
- ✓ ochota majoritnej skupiny prijať medzi seba začleňujúcu sa osobu/skupinu

V socializačnom procese¹⁷⁴ pomáha človeku osvojiť si normy, hodnoty spoločnosti a jej kultúru predovšetkým výchovou. Táto výchova mu pomáha adaptovať na daný stupeň kultúry, do ktorej sa narodil, alebo do ktorej prišiel ako člen inej spoločnosti, odchovaný inou kultúrou. Pomáha mu tiež adaptovať sa na novú kultúru a spoločnosť, aby si v nej mohol rozvíjať aj vlastnú osobnosť.

„.... ja si najviac želám z celého srdca aby som tam nebola, aby sme sa presťahovali ďaleko niekde vždy si to želám z celého srdca, ale bez peňazí sa to nedá“ (Rada, Letné)

174 „Socializácia je proces, v ktorom sa jednotlivec adaptuje do sociálneho prostredia, poznáva ho, kooperuje s ním a stáva sa jeho efektívnym členom. Socializácia (z lat. socialis – spoločenský) je historický podmienený proces i výsledok osvojenia a efektívnej reprodukcie sociálnej skúsenosti jednotlivcom, ktorý sa uskutočňuje v činnosti a styku.“ (Zelina, M., 1994).

Socializácia je v podstate nikdy nekončiaci proces, sprevádza človeka celý život. Začína jeho narodením a končí smrťou. Rozlišujeme dve základné fázy socializácie: primárnu a sekundárnu.

Primárna fáza socializácie sa uskutočňuje v období detstva a dospievania a rozhoduje o utváraní základov osobnosti jednotlivca. Prevláda v nej jednosmerné pôsobenie spoločnosti (sociálnych skupín) na socializovaného jednotlivca a viac-menej pasívne prispôsobenie sa jednotlivca spoločnosti. Charakterizuje ju asymetrický vzťah jednotlivca a spoločnosti, v ktorom dominuje proces učenia a výchovy jednotlivca. Človek si najmä rozvíja svoje jazykové schopnosti, formuje si svoju osobnosť, sám seba si uvedomuje ako človeka i ako člena sociálnych skupín a celej spoločnosti. Osvojuje si poznatky, skúsenosti a schopnosti potrebné pre život v spoločnosti, osvojuje si vzory správania a spoločnosťou uznávané hodnoty, sociálne normy, učí sa sebakontrolu v rôznych sociálnych situáciách. Hlavným cieľom tejto fázy socializácie je pripraviť jednotlivca na plnohodnotný život v dospelosti. Hlavnými spôsobmi dosahovania tohto cieľa sú vzdelávanie a výchova. Hlavné socializačné činitele v primárnej fáze sú rodina, skupina rovesníkov, predškolské zariadenie, škola a masmédiá.

Sekundárna fáza socializácie prebieha v období pracovnej aktivity a v starobe. V tejto fáze je vzájomné pôsobenie spoločnosti a jednotlivcov už symetrickejšie, recipročné. Ľudia sú aktívnejší, hľadajú spôsoby, ako individuálne reagovať na pôsobenie sociálnych skupín i spoločnosti, prispôbujú si svoje sociálne roly. Jej cieľom je na jednej strane rozvíjať a využívať nadobudnuté životné skúsenosti, vedomosti a schopnosti, na druhej strane prispôbiť sa novým situáciám, ktoré prináša život v spoločnosti. Hlavnými socializačnými cieľmi sú rodina, ktorú si jednotlivec založil, pracovné, susedské a priateľské skupiny, organizácie a masmédiá. Cieľom spoločnosti je vychovať všestranne rozvinutého človeka ako ideál kultúrne rozvinutej spoločnosti a súčasne bežného, radového člena tejto spoločnosti. Každý môže seba aj iných vzdelávať, vychovávať a skultúrňovať. Preto treba každého vychovať tak, aby mohol byť reprezentantom kultúrnej

spoločnosti ako celku, bez ohľadu na to, do ktorej sociálnej a demografickej skupiny patrí. Pri správnom chápaní cieľov spoločnosti je nevyhnutné vytvoriť také pre všetky sociálne, národné a iné skupiny spoločnosti, aby sa mohli rozvíjať rovnako a pritom dať vzniknúť každému schopnému jedincovi (Malá, 1980)¹⁷⁵.

Otázkou socializácie obyvateľov marginalizovaných rómskych je nielen to, či sa sami v ešte väčšej miere socializovať (každý Róm už prešiel určitým procesom socializácie – napr. ovláda väčšinový jazyk....) chcú, ale aj to, či nerómska komunita prejaví väčšiu ochotu a vôľu socializovať a prijať túto skupinu obyvateľstva medzi seba.

„Kultúra, osobnosť a socializácia tvoria jednotu. Vyjadruje sa nimi proces, ktorým sa osobnosť začleňuje do spoločnosti“ (Gogová, 1995)¹⁷⁶.

Tradície¹⁷⁷ a obyčaje¹⁷⁸ Rómov

Rómske spoločenstvo je vo viacerých smeroch odlišné od majoritnej spoločnosti. Rozdiely sú aj dôsledkom predovšetkým zachovania svojich vlastných pravidiel rómskeho etnika a jeho rozdielných štýlov života. Aj rodina vzniká v rómskych komunitách rozdielnym spôsobom ako je ten, ktorý sa uplatňuje v majoritnej spoločnosti a to predovšetkým tým, že vzniká oveľa v mladšom vekovom období rodičov, čo má dopad na ich kvalitu života. U Rómov nebýva predpokladom pre začiatok spolužitia zosobášenie a príčinou pre sobáš nemusí byť tehotenstvo.

¹⁷⁵ MALÁ, E.: a kol.: *Faktory rastu kultúrnej úrovne spoločenských skupín*.

Bratislava: Výskumný ústav kultúry, 1980

¹⁷⁶ GOGOVÁ, A. *Výchova k rodinnému životu ako súčasť výchovy k hodnotám*. In Medacta. Nitra, 1995.

¹⁷⁷ dlhodobá zvyklosť, národné kultúrne dedičstvo, súhrn zvyklostí prenášaných z generácie na generáciu

¹⁷⁸ Mravy, zvyky

Rómske umenie je hlavne umenie žiť. Znamená to, že tento spôsob života sa nezvažuje ani nepripravuje, len sa žije. Je to dennodenné umenie. Umenie je neoddeliteľné od svojho sociálneho, ekonomického i kultúrneho obsahu. Je to umenie robiť muziku, tancovať, umenie komunikovať s inými. Toto umenie je univerzálne a stále. Rómske umenie ako ich povolanie je zvláštne, ale i jedinečné, na druhej strane banálne i neurčité. Keď si chce umelec zarobiť na svoje živobytie, musí podať všetko, čo si diváci žiadajú. Dochádza k tomu, že niektoré prevzaté prvky sa považujú za typicky cigánske umenie. Rómov spája hlavne to, akým spôsobom to hrajú. Rómski hudobníci sú všeobecne známi a oceňovaní a to nie len u nás, ale v celom svete (Davidová, 1999)¹⁷⁹.

Najviac viditeľnými tradíciami Rómov pre väčšinovú spoločnosť sú:

- ✓ spolupatričnosť
- ✓ hudba, tanec

Súčasný stav spolupatričnosti v rómskych komunitách má rozpadajúce tendencie – mnohé rómske rodiny opúšťajú jednotlivci alebo jej časti. V mnohých prípadoch je to dlhodobé až trvalé odlúčenie.

Súčasná rómska hudba a tanec obsahuje a stále priberá mnohé prvky z iných kultúr.

Najviac akceptujúcou inakosťou Rómov u majoritnej spoločnosti, ktorá však vo výraznejšej miere neprispela k ochote majoritnej spoločnosti ku začleňovaniu Rómov je hudba a tanec.

Vzťah k vzdelaniu

„Hodnota vzdelania stála donedávna na najnižších priečkach hodnotového rebríčka Rómov.“ (Poláková, 2002)¹⁸⁰.

Je všeobecne známe, že vzdelanostná úroveň Rómov je veľmi nízka, veľká časť nemá ukončené ani základné vzdelanie. Na Slovensku je obrovská

¹⁷⁹ DAVIDOVÁ, E. *Ke způsobu bydlení, obživy a odívání* In: kol. autorů. (ed.): Romové – tradice a současnost. Brno, 1999.

¹⁸⁰ POLÁKOVÁ, E.: *Štúdie na tému etika a rómska problematika*. Nitra : PF UKF, 2002.

skupina jedincov z rómskych komunít, ktorí nemajú ukončené ani základné vzdelanie¹⁸¹.

Neúspešnosť rómskych žiakov v školskom systéme je vyústením niekoľkých príčin. V tejto časti našej práce sa však venujeme výlučne vzťahu Rómov k nadobudnutiu vzdelania.

Vzťah marginalizovanej rómskej komunity k nadobudnutiu vzdelania súvisí s hodnotami, ktoré uznáva rómska komunita za svoje priority. Nadobudnutie vzdelania v rómskych komunitách v minulosti nebolo a ani dnes nie je hodnotou, či prioritou. Častým argumentom rómskych rodičov k otázke „prečo nadobudnutie vzdelania ich detí nie je ich prioritou“ je odpoveď „veď niektorí v osade majú vzdelanie a nepomohlo im to, poberajú iba tie isté sociálne dávky ako tí, ktorí vzdelanie nemajú“.

„Lebo môže byť Cigán aj s maturitou a pôjde do kelu a príde druhý bez a zoberú ho“. (Gaga, Malá)

Na druhej strane všetci opýtaní respondenti považujú vzdelanie za dôležité. Tí, ktorí žijú integrovane medzi Nerómami, podrobne vysvetlili aj prečo (viac sa tomu venuje príspevok V. Kleina a L. J. Hruškovej). Niektorí nevedeli vysvetliť prečo je vzdelanie dôležité, pre niektorých respondentov z najchudobnejšej nami navštívenej segregovanej osady (priestorovo najviac vzdialená, všeobecne patrí k najhorším na Slovensku) znamenalo vzdelanie vedieť čítať a písať.

Skúsenosti z praxe ukázali, že ak chceme aby obyvatelia rómskych komunít považovali nadobudnutie vzdelania za hodnotu, tak musíme začať koncepčne pracovať na zmene tohto postoja a dobrým príkladom zamestnávania vzdelaných členov komunity ukázať, že vzdelanie je investícia do budúcnosti.

¹⁸¹ Základné vzdelanie nadobudne žiak úspešným ukončením deviateho ročníka základnej školy

Vzťah k vlastníctvu

Väčšina Rómov v segregovaných komunitách býva v jednoduchých, svojpomocne postavených príbytkoch a vo väčšej miere už nevlastnia iný majetok. Predstavy Rómov o bohatstve a prepychu sa na rozdiel od väčšinovej spoločnosti značne líšia.

Aj keď v poslednom čase sa vzťah k vlastníctvu najmä vo vzťahu k nadobudnutiu motorového vozidla mení, môžeme vo všeobecnosti skonštatovať, že obyvatelia marginalizovaných rómskych komunít majú k majetku iný vzťah ako majoritné obyvateľstvo.

Stratégie obyvateľov segregovaných rómskych osídlení sú zamerané na prežitie a nie na dosiahnutie majetku. Aj keď dom/príbytok považujú za dôležitý. Spolubývanie viacerých generácií a príbuzných alebo existencia viacpočetných rodín má za následok zaľudnenie rodinného obytného priestoru, s nedostatkom súkromia, priestoru na samostatné spanie všetkých členov domácnosti, pre prípravu do školy a hranie sa detí, domáce práce. Rómska rodina však iným spôsobom poníma okolie, vonkajší priestor domu alebo bytu, ktorého využívaním, najmä v letných mesiacoch „nadstavuje“ nedostatočné vnútorné priestory. Tu sa odohrávajú sociálne vzťahy, rodinné, susedské stretnutia, hry a „zamestnanie“ detí. Okrem toho je možné, že citlivosť Rómov má iné parametre a že teda to, čo by v inej rodine bolo vnímané ako priestorovo neznesiteľné, obmedzené podmienky pre priebeh rodinného života, ktoré ho narušujú, v podmienkach rómskeho etnika sa vníma ako vyhovujúce. Naši participanti sa najčastejšie sťažovali na nedostatočný prístup k pitnej vode. Viacerí vodovod nemajú.

Vzťah k plánovaniu

Plánovanie v marginalizovaných rómskych komunitách nie je vnímané ako potrebné. Väčšina členov týchto komunít žije s pocitom bytia a žitia v súčasnosti, pričom k plánovaniu sa stavajú s nedôverou.

Veľká časť rómskej komunity sa stavia k svojej súčasnej zlej životnej situácii ako k provizórnej situácii a žijú v predstave, že súčasná situácia sa určite zmení. Ich vzťah k plánovaniu v reálnom živote je v porovnaní s minulosťou takmer nemenný. Rómovia v rómskych osadách takmer neplánujú. Ak plánujú tak na veľmi krátke obdobie (jeden- dva týždne). Pozitívnejší vzťah k plánovaniu majú ženy, ktoré napríklad po obdržaní sociálnej dávky pravidelne nakupujú nekaziace sa potraviny (mnohé rodiny nemajú chladničky na uskladnenie potravín).

Obyvatelia segregovaných rómskych osídlení *nemajú dostatok zdrojov k tomu, aby mohli plánovať*. V prostredí segregovanej osady je takéto správanie orientované na prítomnosť racionálne a prirodzené. Viaceré ženy vypovedali, že si *robia zásoby* (cestoviny, zemiaky), tie ktoré na to majú prostriedky (napr. manžel je zamestnaný) si peniaze odkladajú (nie v banke iba doma) na horšie časy.

..... *ach elektrika najviac zo všetkého nám chýba, musíme ručne prať, nemôžeme si dovoliť kúpiť viac lebo nemáme kde dať, pokazí sabez elektriky dneska to...*“ (Marcel, Letné)

„*Tak ja budúcnosť si nepredstavujem...ja neviem ... ja nepozerám dopredu, že aká budúcnosť čaká moje deti pretože taká budúcnosť, čo naše deti ani o tom nerozmýšľajú, že či vôbec dajaká budúcnosť je ... takže ja si myslím že ich dobrá budúcnosť nečaká*“.(Ivana, Letné)

Záver

V tejto časti chceme na niekoľkých konkrétnych prípadoch poukázať na vplyv špecifik, ktoré často väčšinová spoločnosť spája s predsudkami a stereotypmi o Rómoch na možnosti rómskej komunity uplatniť sa v spoločnosti a na výber životných stratégií v rómskych komunitách.

Mnohí pokladajú špecifiká Rómov za jednu z hlavných príčin zlej životnej úrovne v marginalizovaných rómskych komunitách. S touto predstavou sa

niektorí stotožnili, neuvedomujúc si, že takáto predstava viac ublíži, ako pomôže veci. Nechceme spochybňovať, že Rómovia sú iní, chceme však zdôrazniť, že práve kvôli svojej inakosti, majú obyvatelia marginalizovaných komún iné – horšie možnosti pri voľbe životných stratégií. Predsudky a stereotypy, ktoré sú zakorenené v značnej časti väčšinovej spoločnosti kopírujú rómske špecifiká. Dokonca najviac akceptujúce špecifiká hudba a tanec, ktoré Nerómovia ako jediné obdivujú, mnohokrát spoločnosť používa ako negatívny predsudok – „Cigáni nevedia robiť nič iné, ako spievať a tancovať“.

Mylné zmýšľanie väčšinovej spoločnosti napr.: že je typické pre všetky rómske rodiny to, že majú veľa detí. A majú ich pre to, aby dostávali viac peňazí značne ovplyvňuje obraz Rómov spoločnosti. V texte uvádzame náš pohľad na túto skutočnosť, ktorá sa opiera o názor: „Rómovia majú veľa detí, lebo sú chudobní“. Týmto našim názorom chceme povedať to, že mnohopočetnosť detí v rómskych rodinách nie je dôsledkom etnickej príslušnosti rodičov k rómskemu etniku. Mnohopočetnosť detí v rómskych rodinách je dôsledkom chudoby. Dokonca zastávame názor: „Čím chudobnejšia rodina, tým väčší predpoklad tohto javu“. Náš názor potvrdil aj nami zrealizovaný výskum, v ktorom na základe zrealizovaných rozhovorov jasne vyplýva, že rodiny, ktoré sú na tom ekonomicky lepšie a žijú medzi Nerómami majú menej detí (toľko ako majorita) a viac detí majú rodiny zo segregovaných osád.

Ďalší hlboko zakorenený predsudok väčšinového obyvateľstva o Rómoch - „Rómovia páchajú trestnú činnosť“, taktiež značne ovplyvňuje možnosti výberu životných stratégií. Tento predsudok môže ovplyvniť napríklad zamestnávateľa pri výbere zamestnancov. U Nerómov tento predsudok evokuje zmýšľanie – „Každý Róm kradne“. Výsledky mnohých štúdií však tento názor spochybňujú. Viaceré výskumy konštatujú, že každá komunita ohrozená chudobou je skupinou, v ktorej výskyt negatívnych skutočností je veľmi pravdepodobný.

Stereotyp, ktorý súvisí s nedostatočnou schopnosťou Rómov komunikovať väčšinovým jazykom v tomto prípade potvrdzujeme. Väčšia časť obyvateľov segregovaných rómskych komunít má problém dostačujúco komunikovať väčšinovým jazykom. Je to dôsledkom izolácie komunity, no podiel na tom má aj väčšina, ktorá v školách doteraz nenašla vhodný prístup na zmenu tejto skutočnosti. Taktiež by sme chceli zdôrazniť nedostatočný sociálny kontakt Rómov a majoritným obyvateľstvom, ktorého dôsledkom je aj takmer nemožnosť začlenenia sa rómskych detí a mládeže do väčšinových rovesníckych skupín.

Často majorita zamieňa to, čo si o Rómoch myslí (predsudok), za to čo Rómov vystihuje (špecifikum). Príkladom tejto zámény je napríklad predsudok „Rómovia nemajú pracovné návyky, nemajú pracovnú disciplínu, nevedia robiť, nechcú robiť...“. V žiadnom prípade tento predsudok nemá nič spoločné s rómskymi špecifikami. Samozrejme, v rómskych komunitách nájdeme jedincov, ktorých tento predsudok vystihuje, no sú to iba jedinci. Príkladom pozitívneho vzťahu k zamestnaniu sú Rómovia, ktorí odišli za prácou do Veľkej Británie, alebo do Českej republiky a bez problémov sa v cudzom prostredí dokázali začleniť na pracovný trh. Veľmi vhodne vyvracia tento predsudok Anton Marcinčin vo svojej štúdii z roku 2009 *Straty z vylúčenia Rómov*.¹⁸²

V NORMÁLNEJ SITUÁCII NEEXISTUJE DÔVOD, ABY SA RÓMOVIA A NERÓMOVIA V PRIEMERE SPRÁVALI NA PRACOVNOM TRHU ROZDIELNE.

„ áno, v poslednej dobe je to najčastejšie Bratislava alebo tie väčšie mestá a hlavne Česká republika. Už ďalej do Anglie už odchádzajú celé rodiny. no keď idú za prácou iba akože za menším zárobkom tak idú sami, väčšinou muži, a keď už že sa rozhodnú ísť za hranice až do Anglicka, tak idú celé

¹⁸² MARCINČIN, A. - MARCINČINOVÁ, Ľ. *Straty z vylúčenia Rómov. Kľúčom k integrácii je rešpektovanie inakosti*. 2009. Citované dňa 1.10.2011. dostupné na: <<http://www.iz.sk/download-files/sk/osf-straty-z-vylucenia-romov.pdf>>.

rodiny, alebo ide najprv muž a potom ostatní prídu za ním“. (sociálna pracovníčka, Letné)

Zoznam literatúry

BARTOSZ, A. 2004. *Neboj sa cigána*. Občianske združenie Romani vodži Sobrance 2004.

BLÍŽKOVSKÝ, B. *Systémová pedagogika*. 2. vyd. Ostrava : Amosium servis, 1997.

DAVIDOVÁ, E. *Ke způsobu bydlení, obživy a odívání* In: kol. autorů. (ed.): Romové – tradice a současnost. Brno, 1999.

FABIANOVÁ, V. *Folklórna tvorba Rómov* - Vybrané kapitoly zo slovesnej a hudobnej tvorby Rómov na Slovensku - Nitra, 2003.

GOGOVIČ, A. *Výchova k rodinnému životu ako súčasť výchovy k hodnotám*. In Medacta. Nitra, 1995.

KOLEKTÍV AUTOROV: *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike*. Svetová banka, Nadácia S.P.A.C.E., INEKO, Bratislava 2002

LEGIOS, J. P. *Rómovia, Cigáni, kočovníci* : Dejiny a súčasnosť v európskom kontexte : Rada Európy 1995. Bratislava : Academia Istropolitana, 1995.

MALÁ, E.: a kol.: *Faktory rastu kultúrnej úrovne spoločenských skupín*. Bratislava: Výskumný ústav kultúry, 1980

MARCINČIN, A. - MARCINČINOVÁ, Ľ. *Straty z vylúčenia Rómov. Kľúčom k integrácii je rešpektovanie inakosti*. 2009. Citované dňa 1.10.2011. dostupné na: <<http://www.iz.sk/download-files/sk/osf-straty-z-vylucenia-romov.pdf>>.

Pedagogická encyklopédia Slovenska. 1.zväzok Bratislava : VEDA SAV, 1984.

POLÁKOVÁ, E.: *Štúdie na tému etika a rómska problematika*. Nitra : PF UKF, 2002.

Program podpory zdravia znevýhodnených komunit na Slovensku na roky 2007-2015, Ministerstvo zdravotníctva, 2007.

Svet cigánskej mágie I. [online].2011, [cit.2011-03-25]. Dostupné na internete:

<http://www.putnici.sk/newsread.php?newsid=225>

VAŠEČKA, M.: „*Analýza situácie Rómov na Slovensku*“, pracovná verzia vypracovaná pre

Svetovú banku, 2000a.

WROCZYŃSKI, M.: *Sociálna pedagogika*. Bratislava: SPN, 1968.

ZELINOVÁ , M., ZELINA, M. *Model tvorivého humanistického vyučovania*. Bratislava : ŠPÚ, 1994.

Kontaktná adresa

Mgr. Peter POLLÁK, PhD.

Katedra sociálnej práce

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Palackého 1

Bratislava

ppollak73@gmailcom

Názov: Životné stratégie obyvateľov rómskych osídlení –
Zborník vedeckých štúdií

Autori: Jurina Rusnáková, Alena Rochovská, Vladimír Klein
– Lenka Jalilah Hrušková, Mária Hamráčková,
Marianna Šramková, Peter Pollák

Editor: Jurina Rusnáková

Vydavateľ: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva

Rok vydania: 2011

Náklad: 200 ks

Počet strán: 231

Tlač: Vydavateľstvo Michal Vaško, Prešov

ISBN 978-80-558-0018-9

EAN 9788055800189